

XX

بولارنى ئۇزانچى يىگىت كۈتۈنك قايدالغن ئۇيرەتكەندە:

— مەنە تۇرا دىيىپ بارماق بىلەن گەنە تۇرتىپ كۆرسەتكەن ئىدى.

مەگەر ئانك،

— مەنە تۇرا،

دىگەننى ئون يىش چاقىرما ياقىن يىپىر بولۇپ چىقىدى.

دالادا جىل كېك ئۇچارغا غەدە تەلەنگەن آتالار، خەتەندە يەشل ئولغن بىلەن

قابالانغان بىر سىرتىك ئىككى ياقىنا بۇلت كېك جەيلىگەن زور تاراۋ كۈتۈگە كېلىپ جىتەكچى

يانىپ تۇشىدۇ. لايىن قىز مىنۇتدان آرتق ۋاقىت ئۆتمەگەن ئىدى.

كۈتۈنك ئورتاسىندارق، آت ئۈستىدە ئوز آرا سۈيەش تۇرغان ئۇچ ئىپىر

كۆرىنىدۇ. بولار باينك جەلقىچىلار ئىدى. نەۋبەتلىك كۈتەلەر، بىرى كۈندىز بىرى

كىچ يۇقىلى، جەيلىگەندە بىرەملىك قايتالار ئىدى. حوجالارنى كۆرۈگە كۈتۈچىلەرنىڭ

بىرى آتن بۇردىدا، بولارغا تابا جىلدېر كېلىدۇ.

بو — «جەلقىچى آنا» لەقەبى بىلەن يۇرتلە تۇرغان يونس قارىت ئىدى. عمرى

ئىپىرلى آت ئۈستىدە ئۆتكەردى، قولندان قۇرۇغى تۇشكەن ۋاقىت آز بولدى.

يەشەك چاغدا ئوعىلىق بىلەن دە مەشغول بولۇپ، بىر زامان آروغنا مالدا

ياساغان ئىدى. لايىن قاتى قىشلارنىڭ بورانلى كۈنلەرىنىڭ بىرىدە، آزارسىز، ئىشسىز،

پەجەنسز بۇزلى دالادا قالغان ماللارنى جۇت بىلەن ھەلەك بولىدۇ. شۇنداق سوڭ

آياققا باسا آلمانى. زور بايلارنىڭ جەلقىلارنى كۈتۈ بىلەن كۈن كۆرە باشلايدۇ. آت

قانۇدا تىگەشسىز سانالا، زور ئىشلەر بولغاندا آت ئۇرۇلارنى ئەلى دە ئانك بىلەن كىگەشەلەر،

بىرگە لىككە چاقىرلار؛ قايرى ۋاقىت قانداشا؛ ئەگەر چىتەدە قالا ئىكەن — قاراقلارنىڭ

ئزىنە تۇشۇگە ھېچ بىر تۇرلى ياردەم كۆرسەتمى ئىدى. قەدرلى آتلىرى يوعالسا،

بايلار آڭا كىشى يىپىر قاچىسىز زور، بىر بىر ھەبەر بىلمى ئىكەن دىيىپ سۇراشالار.

يونس بىلەن آلدان كىگەش تۇرلانغان بولسا، بىلىم، ھەبەر يوق دىيىپ قايتارا؛ ئەگەر

آڭا مەعلوم بولماغان كىشىلەر قانداق بولسا، كۆپ ۋاقىت ئزىنە تۇشۇپ، يوعالغان

مالنى تابا ئىدى.

آنك قولندا بولغان كۈتۈ — يوعالۇ، ئۇرلانو بەلەلەرنىدەن بۇتۇنلەي ئەمىن

سانالا ئىدى. باينى كۆرگەچ، قۇرۇقنى بىر ياقىقاراق سالىپ كېلىدۇ، سەلەم بېرىدۇ،

«آمانمىسىز، ئوتاعاسى» دېدى. حوجا آنى ئوزى بىلەن بىر تىگەر كۆرگەندەي

ئېتىپ، سەلەم قايتاردى، مالنىڭ آمانلىغى سۇرادى.

— بىر قۇلۇننى بۇرىدەن آلدۇق، باشقالار ئىسەن، دېدى. آرسلاىنى تانىغاچ،

ھايران قالدى، ئۆتكەن، ئوسال، يالتىر كۆزلىرى بىلەن ئۆتە قاراپ:

— تاو تاوغا كېلىمەس، مەگەر آدەم آدەمگە ئۇچرار دېگەنلەر. مەعجان حاجى ئەڭ
آرسىلانى عوى سىن قەدرلى يىگىت! دىي قوناققا ئىلتىفات ياسادى.

— موندان ئون يىللار ئلك، حاجىنىڭ ئىسەن چاغىدا، مەن شول مىنگەنىگىز
سىنلى آسل يورعاسىن قاراقلارنىڭ آوزىدىن تارتىپ آلب يىرگەن ئىدىم... سىن اول
واقت بالا ئىدىڭ ئەلى، دىدى. آندان سوڭ آستىداغى آيغىرن تىيا آلمىچا، تېرىچىغان
قارلماچقا ئەيلەنىپ:

— آياغىز بەختلى بولسىن، سىز بويىل جىلقىنى ئۇنتقان ئىدىڭىز، دىدى.

سۇلو ھامان دا آتن تارتىپ،

— ئەكەم مىڭا كوك تولىپارنىڭ بالاسى آلا آيغىرنى بىردى. شونى كوررگە
كىلدك، دىدى.

بو آرادا جىلقىلار ئىچىندەك، بارى، قاراب يۇرگەن سارسىمباي قىزنىڭ سوزى
ئىشتىب بىرى بۇرلىدى، كۈلە تۇشپ:

— كۈبەن سۇراغىنى شول ئىدى... ئىركىمە قويمى آلب كىلە بىردى، دىي
شىكايەت سەمان ياسادى. تىگىندەن تاغى بىر كۈتۈچى كىلدى. باي جىلچىلارغا آلا آيغىرنى
بىرى تاباراق كىتىرگە قوشدى.

XXI

يەشەرگى، آتن چاپتىر، سىرتىنى آشا تۇشىدە، يىگىمى ئوتىز آتلىق كىچىكە بىر ئۇيۇرنى
بولاي ئابا قولى باشلادى. آرالارنىدا ئىككى قىرىيىدە، بىر نىچە يەش آيغىر، ئونلاپ تاى بار
ئىدى. بولار ھەممەسى شۇما جۇنلى، سىمىز بۇتلى، قىرىس كوزلى ماللار ئىدى. ئويناقلاب
كىلدەلدە، جىل كىك ئوتىپ، ئىككىنچى ياققا چاپدىلار. بولارنىڭ تۈزىنۈندىن كىك
دالغا چەچلىگەن بۇتۇن كۈتۈدە بىر قوزغالىش بولدى. ماللار آشى تۇرغان يىرلەردىن
باشلارن كۈتۈرپ، قۇلاقلارن تۇرغىدىلار. ئويناغا بىر سىلتاۋ ئىزلەپكەن تۇرغان يەشلەرى
دالا تۈزدىرپ چاپشا باشلايدىلار.

جىلقىچى آنانىڭ كەيىنى كىتتى. اول بوندى رەتسىزلىكنى يارانى. قابوسى كىرەك
بولسا، شونى بىر تاشلاۋدا قۇرۇققا ئلەكتىرگە ئۇيرەنگەن آدەم ئىدى. يۇرەگى تۈزمەدى...
فىو... دىي، ئۆزەنگىلەرن قاقىدى، آتن ئەيدەدىدە، قۇش كىك ئۇچىپ، بايا كىلپ
ئەيلەنگەنلەرنىڭ قارشىسىنا بارىپ چىقىدى ھەم سوز ئەيتىپ آوز يۇملانچى، قۇرۇق
ئۇچىداغى آرقاننى بىر آيغىرنىڭ موينىنا سالدى. لىكىن ئلەككەن مال ھەيدىلى ياكى ئوتە
كۈچلى ئىدى. بىلىمى ياكى ئۈزلگەندەن، آرقاننى سىزۈگە كىرى چىگىدىدە، قۇتلىپ
كىتىپ ئەللەقاي سىكىرپ، شادلىنىدىن دولاپ چاپدى.

قارلىغاچ، بو كۈرەشنى يۈرەك دولقىنى بىلەن كۈزەتەت، آيغىرنىڭ ھەم جىلقىچىنىڭ ھەر ئىككىسىنىڭ تۇيغىلارنى، ئۆز ئىچىدە كىچىرە ئىدى. باي بىلەن آرسلان دەشمى — تىنى قاراب تۇرالار ئىدى.

جىلقىچى ئاتنىڭ حورلىغى تەننىە سىماس بولدى.

توقتا بىر ئايغىرنىڭ قايا باروون كۈزەتەت، ئىككى يولداشلىرى قاراب، ئىككى ياقلاپ قىسب كىلەرگە قوشىدۇ. ئۆزى شۇلار ئوڭاينا جىلقىلار ئىچىدە ئاقىنغا ئاتلاپ بارا باشلايدۇ. ئات ئۈستىدە، بو يولىنى ئىشلى دىب ئىزەلەپ تۇرغان سۇلو قىز جۈنلەپ كۆرمى دە قالدى: جىلقىچىنىڭ قۇرىغى قايدىر تاشلاندى، يەشەن تىزلىكى كىك بىرلەشۈ بولۇپ ئالدى، كۈتۈچى ئات ئۈستىدەن يوق بولدى، يىغىلپ تاپتالدى، باشقا ماللار ھەممەسى تۇرلى ياققا تىر-تىر كىلىپ، دولۇپ، سىكىرەپ تارالدىلار، ئاچق مەيداندا بىر بىر ئۈستەرگەن بىرسى ئىيىرلى ئىككى ئات قالدى.

قىزىق ئايغىر ئارتق كۈچ بىلەن تارتىلىپ، كۈتۈچىنى يارم جىقەن، لايىن آياقلارنى ئىيىردەن ئۈزەنكىدەن چىقارپ يىرگە تۈشۈرە ئالغان ئىدى. ئۆزى موينىدا جىكە يارىتلى بولغان ھەلەندە ھامان تارتىشا، ھامان بىرلەشكە ئۈمىدلا ئىدى، يەشە جىلقىچىلارنىڭ بىرسى چىلىپ كىلىپ، قۇرۇقدان تۈتەت، يونس، بىر ئاز جىگىلەپ، ياكى ئادەم ئىيىرگە ئۆتەت. ئىندى ئايغىر جىگىلگەن، ئارقىدا ئىككەن ئىدى. لايىن ھامان دولۇ، سىكىرەن ئىدى. بو تىرەدەن باشقا ماللار قاجىپ بىكەنگە، قوناقلىرىدا جىيىلپ كىلىپ جىتەتلىر.

تۇتۇلغان چاقى — قارلىغاچ سۇلوغا دىگەن ئالا ئايغىر ئىدى. ھەزىر بىشىنچى يەشە بولۇپ، ئەلى غۇمىرىدە نۇقتا تۇرۇلغان، ئادەم قولى تىمەگەن ئىدى. ھەممەسى ئاتلارنى تۇتۇپ، شۇنىڭ ياندا كىلدەتلىر.

ئاسا چاقى ياكى ئانا چاقى مەلۇم بولغان يات بىلىمىز دۇشمان قولىدا بىرىنچى مەرتەبە ئەلگە ھىچ بىر سوز دەشمەتەن ئاچقولى يۈز بىلەن، رەھىمىز قىلانىش بىلەن ئايىق — قولىدا تىمىر بۇغا سالىغان ۋاقتدا يەشە ئىسىر ئادەم ئوزۇن نىچىك چىس قىلسا، ئالا ئايغىرنىڭ قورقۇ قاتنى قىزىلىغى ئاتلاردا بىك كۈچلى ئىدى. موينىدا بوغلاق ئاتنىڭ ھەلەن بىتەت. شۇلاردا ئارقا بويلاپ كىلىپ، بىرىنچى مەرتەبە يونسنىڭ قولى ياللارنى سىپى باشلاغاندا، ئول تۈزەت، ئاچق قوۋەت جىدى، ئوزۇن ئۆزى بىلەن سەن دولۇپ، دۇشمانغا سىكىرگە ھىچ بولماسا، تارتىلىپ، ئۆزۈپ قاجارغا ئويلايدۇ. لايىن قوللار رەھىمىز، بۇغالار ئوق ئىدى. كۈتۈچىلەرگە ياردەمگە ئارسىلماي بىلەن سارسىماي دا كىلىپ قوشىلىر. سالاپ، سىپاپ، يالداق، تاماق ئاستىدا ئىكەلەپ، ئاتنىڭ باشىدا ئۇزۇن قالان تىرگىلى قاش نۇقتانى كىلدەتلىر، ئىككى قاتلاپ ساقالدىقنى قاتى تارتىپ يەلەتلىر. يەشە جىلقى ئوزۇن قۇتۇلماس ئىسىر كىك چىس قىلدى، لايىن تىنچلانا ئالماي، ئاتنىڭ

تەننى دىردى، زور آلا كوزلەرنىدە قورقولى دۇشمانلىق ئوتى يانا ئىدى. قارلىغاچ سۇلو كوزىن آلا آلمىچە، تىرەن بىر دولقۇن ئىچىدە ئوزىنىڭ كۆيۈپ تەلگەن آيغىرىنى كېلىپ، قول سالىدى، كېيىرىلىپ، تولىپ تۇرغان قالن جىلگە سىندەگى زور قارا يالندان سۇيىپ ئېرىكەلەدى.

سارسىمباي كۇلۇب:

— ئېنىدى كوكۇلك بولدىمى، يالغۇزم. دېدى. قىز شادلانپ، آتنى ماقتاپ قويدى.

XXII

بو چىنداندا قازاق زەھوقى ئۇچۇن سىرەك آتلىرىنىڭ بىرى ئىدى. بويى ئۇزىنچا، زورلۇقى ئورتانچا، جۇم. قارە يال قۇيرىق كۈلتەدە، دولقۇنلانپ، ئوزىدەن ئوزى بۇتەرلەنپ ئويىناپ تۇرا، بۇنلارنىداغى بىر آز تىشقا بەدرب تۇرغان قالن قاتى ئېتىلەر بىلەن كىك كوكىرەك، ماڭلايدان آوزغاچا بۇرغالانىپ تۇشكەن يارا قاشقا آيغىرنىڭ نىچكە سۇلو گەدەسىنە آيرىم بىر آركىنل تۇس بىرەلەر. آسقاراق سالنغان ئېرىلەر بىلەن زور آوز ئىچىدە تىرلەگەن آق ئۇزۇن تىشلەر، ئوت ئويىناپ تۇرغان يالقۇنلى زور كوزلەر، يىگىرەك دە ئوت چىعارغانداغى قاتى ئوتكەن، تىز باسا تۇرغان يۇمۇرى كىچىكە يالتر تۇياقلار آتۇق بو كىك دالادا بىك كۆپ جىلقىلارغا آلن بىرمەس يۇگۇر كەلگەن كورسەتەلەر. سىمىزلىكەن يالتراب تۇرغان جۇم قارا تۇسدەگى آرقاسىندا يالدىن آلپ قۇيرىققاچا بىر آزعنا، دولقۇنلاپ سوزلغان آق بوى ئىز شونداغى ئوتق آق آوز بىلەن، آق آياقلار بو، يورغانى مۇك باش مال آراسىندان بىر كورودە ئەللە قايدان تانلىق ئېتىپ آيرىپ تۇرالار. آيغىر بىر آز تىنچالاندى. يىگىت سۇقلانىپ، ئوزى آڭلاغان يىلگىلەر بويىنچا چاماسىن قارادى دا، قارلىغاچقا:

آتنىڭ آسلىن آلدېغىز، مەگەر مېن ئوز آستىمداغى بىلەن بىر سىناشىم دىيىپ تۇرام دېدى.

قىز: تەسەكك، آتەزنىڭ چاماسىن كورىك دېدى.

آقونلاپ آيغىرنى يۇگەنلەدىلەر. دولاتىپ، جىنلەندىرپ ئېيەرلەدىلەر. آيلىنى قاتى تارتىپ بەيىلەگەندە، آلا آيغىر بۇتۇنلەي شاشىدى. لاكىن آز-آز عەدەتلەنۇ چاماسى كورىنىدە ئىدى.

سارسىمباي جىلقىچىلارنىڭ بىرىنى قاراپ:

آساو آيغىر ئۇيرەتكەنك بارمى؟ مېن باقساڭ؟ دېدى.

ئېيەرنى چىشىدىلەر، كۈتۈچى يىگىت، تىرگىنى يالغا تابا قايتاردى دە، آتنىڭ آرقاسىندان بىر ئىككى سىياپ، كىنەت سىكىرپ قويدى. آيغىر ئۇچۇن بوسى بۇتۇنلەي كۈتۈلمەگەن

ئىدى. سرتىدا آدەمنى سىزو بىلەن ئىرغىتىپ بەرۋە ئۇچۇنى، ياكى ئۇيرەنمەلەن تەننىڭ قىقلانۇنۇندىن، چىلىچى تىرگىن تۇتۇپ چاق ئۇلگىردى، آيىر يەشەن تىزلىكى بىلەن كىرى چىگىن، ئۆزىنىڭ تارتىلۇنۇن چىداشا ئالمىچا، ئالىي آياقلىرى بىلەن گۈيە، كۈككە ئۇمىتۇلۇپ، ئۆرە سىكۇر، دولى، باشلايدى. لايىن يىگىت، ئەيتىرىش، ئارقا يەشەن ئۆسكەن ئىدى، ئات سىكۇرنگەن سايىن، ئۆزلىكىنى تارتا يىرىپ، آياقلىرىنى قىسىپ دا قامىچى بىلەن يانداشقا يامان كىتىپ بىر سىزدى... آيىر، دولاب، دولاب، داللا چايدى، يىگىت ئانڭ بىلەن بىرگە ئۇچىدى...

مۇنداقىلار، كۈلۈپ، شادلىنىپ، يىگىت ئۇچۇن دە، آيىر ئۇچۇن دە كەيىلەن قاراپ قالدىلار. آساو آيىر بىلەن كۈتۈچى بىر مىنۇتتا ئەللە قايدا يوغالدىلار. كۈپ چاچ، دولاب، مۇك بىلەن يىگىت ياڭدادان شول يىرگە كىلدى. چىلىچى ئانا:

ئىندى بولدى، ياڭدادان ئىيىرلە! دىدى. قىزنىڭ يۈرەكى دىرلىدى، ئۆزى مەنەم، دىگەن ئۇمىد بىلەن ئانا ئىدى. لايىن قارت كۈتۈچى ياقىن كىلمەدى،

آساو آيىر ئۇيرەتەم دىپ قازاق يۇرتىنىڭ بىر سۇلۇن يوغالتۇ ياراماس، دىدى. ئارسلانچادا يىرمەدى، ئول ئۆز غومرىدە كۈپ ئات ئۇيرەتكەن آدەم ئىدى، ئەلى بونۇڭ بىلەن كۈپ مەشەقەت بولماق بىلە ئىدى، يۇرتتا قوناق بولماق، ئىت پىشكەندىر، توقىدىن، قازىلىقدان بىر سوغىنىپ كىلىپ، ئويلايدى. ئۆزى مەن قايتماق بولدى. ئەلبەتتە ھېچ كىم بونۇ قارشى سوز ئەينەمدى.

چىلىچى ئانى ئىككى كۈتۈچى بولشۇق قىلىپ، ئاتلار دىلار، قىز، يىگىت، سارسىمباي لاردا ئۆز ئاتلىرىغا مىندىلەر. دورتە ولەپ، ئالتىن كۈلجەيلەرىنى يۈنەلدىلەر. لايىن ئۇيرەنمەگەن ئالا آيىرغا بىرگە بارۇغا قىيىن ئىدى. كۈتۈچى ئەلى قوشۇلۇپ، ئەلى دولانغان ئاتى تىيا ئالمىچا دالا بويىچا چاچ كۈپ ئازابلاندى، بىر ئاز جايلاپ، ئىت تىرلەتۈ ئۇچۇن يالغىزى بىر ياققا جىلدردى. قارلىماق، ئەتكە سەن:

مىندە چىلىچى ئانا بىلەن بىرگە قايتىغا تىلىم، دىدى. باي قارشى ئەيتىمەدى، قىز، ئات سوغا يىرىپ، آساو آيىر مەنەم يونس ئارتىدىن قوۋپ كىتتى.

قوناق يىگىت، سارسىمباينى يالغىز قالدىرغا كىلىشەرمەگەنگە بىك تەسەدە، ئال بىلەن بارمادى، كىچىكە مەنۇرتورى ئات ئۇستىدە تىگىز كىك دالادا، ئاتلان ئوق كىك، ئۇچىپ كىتكەن سۇلۇ قىزنى قاراپ قالدى.

XXIII

بولار قايتقاندا كۈن كىچىككەن، باتىپ بارغان قۇياشنىڭ قىزغىت - سارى نورى بىلەن ئىگى چىگى كورنەنگەن ھەتتە دەيىشل سىھىرچىلارنىڭ كۈللەر ئالتىداي يالتىراپ كۈڭلەككە رەھەت تىنچ ماتۇرلۇق يېرىپ تۇرلار ئىدى.

كىچىككەن زەئىف بويلى آقساق كۈتۈچى كوچىدا باينىڭ قويلارى قايتىپ قوتانغا ئورنلاشقانلار، جۇلقىباي بىلەن يالچى خاتىن قالاڭچى بىلەن دەيىشلەرنىڭ قۇلۇنلارنى ئىچىندىرپ يورلار، آيىلا بىلەن توقال، تاغى بىر كورشىنىڭ فەقىر كىلىنچەككى، كۈندۈز يۇمۇرغا ئۇچۇن گۈلچەك بىلەن تالاش چىعارغان مالانىڭ ئانىسى سىيىرلارنى سابىپ، بۇزاولارنى ئانلارنى يىغىرلار، دىوانا كىمىر كۈندۈز باسقان كىيىنلەرنى تۇرۇپ. قارا كىيىن ئۈيگە تاشىپ يورى ئىدى.

ساھرا كىچىنى قارشى آلا. يىيەلەر، سىيىرلار كۈن بويىدا ئايرىلغان بالالارنى قاوشىپ، شادلانلار، يىلاب، شايارىت ئىرىكەلەر. قۇلۇنلار نىچىكە كۇمۇش تاوشلار بىلەن ئانلارنى تىرەسەندە چاپ ئوينى - ئوينى دالغا ئاڭا كىتەرلەر. بۇتۇن جەيىلدە تۈنگى رەھەتتە ئەرلەر. توقالنىڭ كۈيىدەن سالغان، سىمىز قۇي ئىتى، مايلى قازىلقلارنى، ياللارنى ئۇزاق قايناپ، غەجىپ تەملى بولۇپ، كۈچلى بولۇپ ئۆلگۈرىلەر.

ئۆي تىرەسەندە ھەممە كىشى ئىتنىڭ تەمى بۇتۇن تامىرىنلار بىلەن آڭلاپ قازاندىن تاپاققا بوشانا باشلاپ سىيىرلار بىلەن كۈتەرلەر، تىك قايسى غەمىز بالالارغا ياڭا جىلقىدىن آلب قايتقان ماتۇر، يانار كۈزلى، آق كۈيىككە باتىپ تىرەلەنگەن آلا ئىچىنى قاراپ، ئۆزلىرىنىچە شەبى، ناچارى، آرسىلانىڭ يورتاغان ئۆزىنى دىيىپ سوز كۈرەشەن ماناشلار ئىدى. يىگىت بىلەن قىزقايتقاندا ئايرىلار. سويلەشكە جاي بولمادى. تىك آرسىلانى: قازىلچىم سىڭا سوزلەرم كۈپ، كىچى ياننىڭ بارسام ئىدى دىيىپ ئەيتەلدى. سۇلو مەھەببەتلى يىلمايو بىلەن: كۈتۈپ آلمان يىگىتنى كىرى قايتارغا، قايسى قىزنىڭ قوۋەتى جىتەر، دىيىپ جاۋاب قايتاردى، آق تىرەمگە ئانىسى ياننىڭ كىتەلدى.

زور تاباق كۈتەر، توقال قازانغا چىقىدى، كورشىدەن بىرنىچە قازاق، كۈيىلەرن جىلىكەلەرنى سالىپ، آق سىيىر ئانلاپ، قازاندىن تاپاققا سۇسلان ئىتنىڭ چاماسىنا كۈز تۇشۇرپ ئورتادى ئۆلگەن ئۆيگە كىرىلەر. يۇرتنىڭ يالچىلارنى، خاتىنلارنى، آچ كۈز بالا چاغ، بىرەم سەرەن شول ئىت كۈرەشەن زور تىرەمگە تابا يول تۇتۇلار. جىلقىچى آنا ئۆزىنىڭ قەردەشى آقساق كوچىدا باي بىلەن سۇيىلەش تورا ئىدى. قازان تىرەسەندە قوزغالو كۈچەيگەن كۈرگەچ، ئەيىدە، ئىتنى سۇسىلار، بوغاي، دىدى.

بولار كىرگەندە ئۆلكەن ئۆينىڭ ئىچى خالق بىلەن يارم تولى ئىدى ئىندى. ھەركىم ئۆزىنىڭ دەرەجەسىدە قاراپ، قايسىلار ئۆينىڭ تۈبىدە باسقان، قابۇسى چوڭلەگەن، ئۆلكەنلەر كىيىم ئۆستىدە ئورنلاشقانلار.

ئىك تۈردە خەتتە پالاس ئۆستىدە آياقلارنى بۇكلەپ، زور سىمىزگەۋدەسى بىلەن سارسىمباي ئوترا. ئانڭ بىر ياعندا ئوقا بوركىلى قوناق يىگىت آرسلاڭباي، آندان تۈبەن جىلقىچى آتا، ئانڭ يەنە شەسىدە ئۆلۈڭ فەقىر قارتى ئىرخان بابا، باينڭ ئىككىنچى ياعندا حوجانڭ سەۋدە ئىشلەرى بىلەن يۇرى تۇرغان قوبىلار ئاتلى بىرىگىت، آنداردان تۈبەنلەشۈل جەيلىۋىڭ ئىر ئورتاسى فەقىرلەك قازاقلار تىزىپ، بۇتۇن مەجلىسنى توڭشەك بىر تابىن ياسىلار. باشقالار بومەجلىسكە كىرمەي، چىتتە كۈتۈپ تۇرالار.

يۇلغىنباي قولىنا كىچىكە جىزىلگەن، قۇمغان ئالب توڭشەك تابىنداعىلارنىڭ، شول ئوتىرغان خەللەردە مەجلىس ئورتاسىدىن يۇرتىپ قوللارنى سوسالا باشلايدى.

ئىك ئىك بايغا ئىلتىكەن ئىدى. اول: مەن جوعانمەن، دىدى. باشقالار ھەممەسى جودىلار. كىرلى سۈلگى بىرلى. قوللارنى سۇرتىدۇلار.

كىمەر، ئىت كىلە، دىدى. ئىشك آچىلدى، آندان توقال بىلەن يالچى خاتىن تاباقلار كۈنەرب كىلىپ كىرىدۇلار. ئىشك تىرەسىدەگى خالق آچ كۈزلەرن، پارلەن تۇرغان مايلى ئىتلەرگە تىكەيدۇلار. تۈردەگى تابىغا تورالماعان، سىمىز توقتى، قازلىق، بىلەن تۈبەلەمە تولى تاباقنى كىتىپ اوتىرىدۇلار. ئىك ئۆستە كۈيدىپ پىشلىگەن قولى باشى، آزاراق جەيەمە بار ئىدى. باي، غەدەت بويىنچا، تەڭرىنىڭ بىرگەنىدە شۇكۇر دىگەن مەغەنە بىلەن، ئىت ئۆستىدە قاراپ يىت سىپادىدا، تاباقنى جىلقىچى آغا تاباراق ئۆتەردى. خىزمەتچىلەرنىڭ ھەممەسى - ئۇلۇسى كىچىسى ئىت قىز مەجلىسلەردە چىتتە، ئىشك تۈبىدە كۈز آتاپ قاراپ تۇرغانلارنى خەللەدە، يونس قارت تابىنىڭ اورتاسىدا بولما ئىدى. چۈنكى قازاقنىڭ كۈن ئىتتىدە جىلقى آسراۋچىلىق ئىك بىرىنچى اورن تۇتقانغا، جىلقى كۈتۈلەرىنىڭ باشلىقلارنىڭ دەرەجەسىدە باشقا يالچىلاردان يوعارى تۇتۇلا، جۇلغىنبايلار، آقساق قويچى كوچىر بايلار، ھەم باشقا يىك كۈبىلەردەن آيرىپ جىلقىچى آتانڭ اورتادا بولۇۋى شول غەدەت بويىنچا ئىدى.

يونس، قارت آلدىنا تاباق كىلوگە، كەسەندەن بىر قايش تارتما چىقاردى، آندان آغاچ سابىلى، كىچىكە پىچاق ئالب، تىمىز تاباقنىڭ چىتتە بىر نىچە ئىشقىدا، بىرگەنىدە شۇكۇر دىيىپ، ئىتكە تۇتۇندى. ئىك ئىك باشنى يۇرتنىڭ حوجاسى سارسىمبايغا بىردى. بو بىر نىچە بىردەن ئۇزۇپ قابىدىدا، قەدرلىق قوناق يىگىت آرسلاڭبايغا تۇتۇردى. تىرەمەنىڭ ئوڭ ياعندا ئوتىرغان توقال يونسكە قاراپ:

مەن آق ئۆيگە ئىت بىرمەدەم، شۇنداق ئۇلۇش چىقارسىز، دىدى.

كېچىگە ئاق تېمىر تاباق كېتىردىلەر. جەلپىچى ئانا ئاڭا بىر نېچچە كېسەك قازىلىق، دورى قاپىغا، بىر مايلى بۇيۇر، بىر ئاز جەيمە سالدى دا «ئالغز» دېدى. كېلىنچەك ئايدالا بونى ئالب چىچى كېتىدى.

بوسى - تىگى ئۆيدەگى بابىچە بىلەن قارلىغاچ سۇلوعا ئىدى.

قالغان ئىت شونداغى جەمەتتىكى ئىدى ئىدى.

بو چىتتىكى ئۇلۇشلەرنى بىرگەچ، يونس قارت پىچاغى بىلەن تورى باشلادى. باينىڭ ئىككىنچى ياعىنداغى چەچلى سەودەگەر يىگىتدە كىسەسەندەن پەكى چىعارىپ، تورارغا تۇتۇندى، باشقالار، توراعانى ئاشارغا كىرىشىدىلەر. لاکىن توراوچىلار ئۆزلەردە كىم قويىمىلار، ئۆزلەرى دائىم سىلىكىنە، كۆپ ۋاقىت ئىك سىمىز لوقمالارنى، جىلت ئېتىدۇر، ئۆزلەرى جۇتالار ئىدى.

بىك سىرەك سوزلەر بىلەن بىر نېچچە مېنىوت ياڭاقلار، قوللار، تىللەر توقماقلىرى ئىشلەيدىلەر. ئۇيۇل كىلىگەن ئىت، تاباقتىڭ تۇبىدەگە قالغاچ ئىشنىڭ چاماسى سىمىزچى جەلپىچى ئانا ئىك ئىك ئۆزى ئىنساقتا كىلىدى. بولدىم، بىزگە ئىك شوكۇر دىيىپ، مايلى قوللار ئىتتىك قۇنچىلارنى سۇرتە باشلادى. باشقالاردا، تويغانى، يوقى بو ئىشارەنى ئاڭلايدىلار. ئازاقنى لۇقمانى زور سىمىز ئىت جۇتا - جۇتا توقتالدىلار.

باي تاباقتىڭ ئالدىنراق تارتىپ، قوناق يىگىتكە سۇندى! ئارسلانباي: «بولدىم» دىگەچ، حوجا تىگى ئىشنىڭ تۇبىدەگىلەرگە بىرەم - بىرەم سۇغىدىرا باشلادى. بو ئۆلەشودە ئالدىن، ياكى ئاھردان زور ياكى كېچىگە بىر سوغىچىنىڭ دەرەجەسىنە قاراپ ئىدى.

سارسىمباي، ئاقىن، سابىر سايلاپ، قولىنا بېش تورام مايلى ئىت ئالدى دا:

— قويچىم، كىل بىرى، دېدى.

كۇتۇچى قارت كۆچەر باي ئاقساب كىل بىر ئوڭ قول سوزدى، باي بىرمەدى، — ئۆزىنى ئاچ، دېدى.

كۇتۇچى بانا قابى، چەينى — چەينى كىرى، ئورنىنا باردى.

ئانڭ بو كۇنىڭ ئىت ناسىبى شۇنىڭ بىلەن تەمام ئىدى.

حوجا تاغى ئۇچ دورى كېسەك ئىت ئالب،

— يالچىم، كىل بىرى دېدى، زور ئۆزۈن گەۋدەسى بىلەن كۆتەرىلىپ جىرتق

كىيىملى جۇلقىباي كىلىدى دە ئۆز ئۇلۇش جۇتۇب كىتىدى.

كورشىنىڭ بىر نېچچە يىگىت بار ئىدى. ئىككىشەر — ئۇچەر لۇقما ئالاردا سوغىدى، كۇندۇز گۈلچە چەك بىلەن تالاش قوتارغان پىچىراق بۇتۇنلەي يالانغاچ قارا ماللى ئىت كىرگەندەن بىرلى كېچىگە جىلتى قارا كۆزلەرنى تاباقتان ئالما قاراپ تۇردى. سىمىز

لۇقمالارنى بارماق آراسىنا قىدرب آوزغا سوزولارن، چەينەولەرن بۇتۇن تەمى بىلەن ئوزى كىچىرە باردى. يېرىمىلەر، تەمە دىيىپ قۇتى ئۇچقان ئىدى، لاکىن باي آنى دا حەتەرلەدى: ئەبش كىل يېرى دىدى. حوجا يورى قولن توتىپ جەيمە ئىت، ماى يۇمارلاغان ئىدى، بالانك آوزىنا سىيوى شۇبەلى ئىدى. مالاي آتلىپ كىلدى، آوزن آچدى، باي بۇتۇن جەمەعت كۈلشكەن حەلدە تىزلاپ تىزلاپ توتىردى، بالانك تەن آلغا حەلى قالمايدى، آوزنك ئىكى ياعندان ماى آغا باشلايدى، كوزى ئەيلەندى. تۇنجۇغا يازدى، شولاي دا يېرىشمەدى تولى آوزى بىلەن سوزىن ئورنىنا بارىپ، بۇتۇن مەجلىسك كۈلۈپىنە قاراماسدان، لاکىن كۈپ مەشەققەت بىلەن چەينەپ جۇتۇپ جىبەردى. تاباقدا بىر كىسەك جەيمە بىلەن بىر نىچە لۇقما ئىت قالغان ئىدى، باي بونى كۈتەرب، توقالغا سوزدى:

—مىكىدى كىمىرگە يېرىگەر دىدى.

بو—ئەلى بۇتۇن ئىرتەگنە كىلىپ تۇشكەن تىگى دىوانا قارچى ئىدى، اول كۇن بويى ئىشلەپ، آرودان، قالىپ ئوتىرا ئىدى. حوجانك ئىسوزىنە كىسە كەدن ئويىغاندى، بىر ئىكى مەرتەبە تەنن قاشىپ آلدى، تاباقداغى ئىتنى قابىلاپ قويدى. بوندىن سۇك ئىكى—ئۇچ ئىستان سىيىشلى آچاچ ساوت بىلەن قايناپ سۈنەن شولپا يېرە باشلايدىلار. كۈپ ھەم سىمىز ئىت بىلەن ئۇزاق قايناعان بو شولپا يىك كۇچلى، يىك تەملى، يىك توقىلى ئىدى. باي ئۇچ كە مەرتەبە جۇتدى، آرسالغا يېردى، اول يىك آزىغىنا تاتىپ قارادى، ئابىداغىلارنىك ھەمە سىنك قارنلارى تولغان، جۇتارلىق رەتلەرى قالماغان ئىدى. لاکىن ئىشك تۈپىندە گىلەر قوللارنى تىگەن ساوتدا كۈبى بار، ھەمەسەن ئىچىپ بىرەرگە تىرشالار ئىدى.

بۇتۇن ئۆيدە گىلەر شولپادان تاتىپ چىققاچ، ھەمەسە رەتلەپ ئوتىپ دۇغا قىلىدىلار. يەش جىلگىچە كەلەر، بالا چاغلار، خىزمەتچىلەر، كۈرشى يىگىلەر چىچىپ كىتىدىلەر، ئۆيدە قالغانلار توق آشادان سۇك بىرەر آياق قىز ئىچىپ، ھەر كەم دەرەجە سىنە قاراپ، ئورن تابدى، مەندەر، پالاس، كىيىز ياكى ئوتباشلى ئورنىداغى يىرگە سوزىلىپ ياتىپ، آرا تېرە كىكىرىپ، ئەلچەمدوللا، يىرگە نىكە شۇكۇر ئەيتىپ. قاقىرىپ، تاغى كىكىرىپ، ناسايىنى سالىپ، قايسى تەمەكى ياندىرىپ، ئۇزۇن، ئۇزاق ئوين كۈلكىلى ئەكەمەگە كىرىشىدىلەر.

آرسالانباينك سۇرگۈندەگى حەللەرنەن، سارسىباينك بايقۇرە پارتىياسى بىلەن تالاشلارنىدان سۇك، سوزنك ئىك قىزلىلار جىلچىچى آنا—يونس قارتدا بولدى. اول ئۆز غۇمۇرىندە چىت دۇشمان ئىللەردەن، يىگەرەك دە قازاق جەيلىۋىنە ئوتىرغان قوقاللاردان كۈتۈ—كۈتۈ ماللارنى نىچىك ئورلاپ قووپ آلب كىتكەن، يوغالغان

آسل ماللارنى قاراقلاردان نىچك تابىب آلغان، كۈلكى ھەم قورقنىچ ئىتب سۈيلەدى. سوز آراسىدا يۈزىنە چىققان ئوسال تۇس، قىس، كىچىك، قارا كۈزلەرنىدە يالتران يالقن آنك حىكەيەلەرن جانلى ئىتب كۈز آلدىنا كىترەلەر ئىدى ئىدى.

XXIV

تاشدا كەلەر دەر سۈيلەشە باشلايدىلار. آرادا، كۈمۈش قللاردا ئوينالغان موزىكا كىك ساف يا ئىعراب، قارلىغاچ سۇلونك كۈلگەنى ئىشتىلدى. ئۈيدەگىلەردەن ھىچ كىم بوئا قۇلاق سالماسادا، قوناق يىگىت بونى ئوزن چاقرو ئىكەنن آڭلادى. شولايدا، يەش باشى بىلەن ئۈلگەنلەرنك سوزن — مەجلىس تاشلاپ كىتو ياراماعانغا، قۇرسات كۈتۈپ ئوترا بىردى.

دالاداعى كۈلو — سۈيلەشۈ توقتالدى، قاتى آشەچ باسقان آنك دۈپ — دۈپ دۈپ — ئىتب كىلپ؛ ياقىندا توقتاۋى، ئىشتىلدى، كىنكەر، آت ئۈستىدە ھەلەندە قاۋشاولى رەۋىشە:

— وافات . . . جىنازا . . .

دىگەن سوزلەرى ئىشتىلپ قالدى. تىرمە ئىچىدەگىلەر، قوزعالا يىرب، تىشقا قۇلاق سالىدىلار. آندا آدەم تاۋىشى بىدى، ياكادان آت آياقلارى، دۈپ — دۈپ ئىتب يىرگە بەرلىگەنى، بونك يىراقلاشا بارغانى ئىشتىلدى.

ئەڭگەمە كىسىلدى، ھەممەسىندە نىندىدەر، بىر ھەۋەفلى سىزىنو ئويغاتدى، سارسىماي، ھىچ كىمنى آتاماسدان:

— نى بار؟ بىرگىز چىعب بىلسەنچى، دىدى.

آرادا يەشەرەكلەرى چەچلى يىگىت ئىدى، اول چىعارغا قوزعالدى. لاكىن ئىشكەدە جىتە آلمادى تارىيىللى كۈكرەكلەرى ئوقالى بارحت يىشمەت، باشىنا توبەسى ئوقالى، چىتى قارا كۈللى، ئۈزۈنچا بورك كىگەن قارلىغاچ سۇلو قىزولاب كىلپ كىردى دە، تىرەن جىددى تاۋىش بىلەن واقىيەنى آڭلاتدى:

بىز، دى آيالا جىگەم بىلەن ئىكەۋ بەيلەۋدەگى آلا آيىر ياننىدا تۇرا ئىدىك، ئۇزۇن كۈل ياعىندان بىر آت چابار كىلدى. ئەيتىكەن سوزى شول: «بۇگۈن قوباش باتقان واقتدا نايمان ئۇرۇسىنىڭ ئۈلگەنى بايتۈرە مىرزا دۇنيادان قايتىدى . . . قاچىلى ئىنىسى ياقوب بىلەن تول قالغان بايىپچە رۇقىيە سارمان ئىلىنە مىنى ھەبەر بىلەن يىبەردىلەر، تىرتەگە تۇش واقتىدا جىنازاسى بولاچاق» . . . دىدى دە، باشقا ئىللەرگە ئۈزىنىڭ ھەبەرن ئىرشۇرگە ياكادان چابىپ كىتە بىردى، دىدى.

قزىڭ ھەبەرى يەشەن تەئسىرىن بېرىدى، بىر نېچە مىنۇت ھېچ كىم، ھېچ بىر سۆز ئەيتىپ قاتىپ قالدى، گۈيە، دۇشمان بايتورەنى آلمان ئولم، ئوزىڭ قارا قاناتى بىلەن بو توگەرەك تىرمە ئىچىنە كىرىپ قاپلاندى... شۇندى آور باسنىقى ھەل كىلدى. ئىڭ ئىك جىتو چەچلى يىكت تىلگە كىلدى:

— آتانا نەلەت بولسەن!! ئىلنى قۇرتوۋۇڭ جىتەكەن ئىدى!! ئورنىڭ تاموع!!... دىب سوگىب قويدى. لايىن آقلى، تاكتىكىلى سارسىباي آنى تىندى:

— قولى بىلەن قىلغان موينى بىلەن كوتەرر، ئەدەمنى ئولگەچ سوگىلەر، دىدى. ھەبەر تىز تارالغان بولغا كىرەك، آق ئۆيدەن بايىچە كىلىپ كىردى. آناڭ تىشى قايتى پەردەسى آستىدا يۈزىدە ھەم كۈزىدە زەھەرلى شادلىق كۈرنە ئىدى:

— تۇل قالغان رۇقىيە بايىچەدان بايتورەنىڭ جىنازاسىنا چاقىرىپ آت چا بار چىققان دىدىلەر، بو ھەبەرنىڭ آسلى بارمى؟ دىدى.

قىز، بالالارچا چىلىق بىلەن بۇتۇن واقعانى ياكىدان، قاوشاپ، قىزىلاپ سۆيىلەپ بىردى. تاغى سۆز كىلىدى. سارسىباي ئولگەن دۇشماننىڭ قالدقلىرى بىلەن كۈرەشۈ پىلانلارنى كىتدى، آلتىن چەچ، قارا آيىرلار بىلەن قۇدالىقنى جىمىرونىڭ ھەزرىنى چاقىلى زارارلى بولغاچەن ئويلاى... آرسىلانى ئىسە، قارلەچىڭ يازمى تاغى چوۋالاچەن ھەتىنە كىتەردى.

باشقالار، ئۆلكەنلەردەن ئونى، سۆز آچارغا قىيى ئوتتالار ئىدى.

آخىر چىلىقىي آنا تۈزمەدى:

آدەم، دىدى، قولى بىلەن قىلغانىڭ بارى موينى بىلەن كوتەرەچەك بولسا، بايتورەنىڭ قىلغانلارنى كوتەرگە سارى آرقادا موين جىتەرمى ئىكەن؟

آخارچى دەشى ئوتتارغان قوناق يىكت آرسىلانى دا سۆزگە قوشىلدى:

بايەوشنىڭ توپراغى آور بولر، ئۆز يۈرەگىنە كوب آدەمنىڭ كۈز يەشەن جۇتقان

ئىدى! دىدى...

باي بىلەن يىكە ناچار سۆز ئەيتۈنى ئوڭايسىز تابدىلار. حوجا سۆزنى ئىككىنچىگە بۇردى. ياقىن آرادا ياكى جەدىلەۋگە كوچو تورىدا سۆيىلەدى. آلتىن كول بوينىدا بو آول آيغا ياقىن ئوتتارغان، ئولەن ناچارلانغان، ماللار سابىرسىزلاپ باشقا ياللانلارنى سۇرى باشلاغانلار ئىدى. شوڭا كۈرە، پىچىن، ئىگى ئىش باشلانغانچا، ياكى ئورنىغا كوچىرگە تىيىشلىلەر ئىدى. سارسىباي نىڭ بو ھاقداغى سۆزى ھەممەسى- يىگەرەك دە قارلەچ، بەيرەم شادلىقى بىلەن قارشى آلدىلار. چۈنكى كەروان كىك تۈپەلەب كوچولەر، مەشەققەتلى بولسا، قازاق ئۇچۇن بو بىر بەيرەم- ئوين كۈلكى كىك بىر ئىحتىياج ئىدى. باي:

جېنازادان سوڭ قايتساق، بىزنى كۈتمىچە، قايتىپ نەرسەلەرنى جېيا، تۇيى باشلارسىز دېدى دە قوزغالدى. ئاڭ بىلەن باشقالاردا چىقىدىلار.

تۇن قاراڭغى، كوك يۈزى بۇلۇتلى، آزىغا جىلدە چىچ تۇرا، كۈلۈك دولقۇندىن يۈرەككە شۇملى بىر تاوش كېلە ئىدى. تولى آي بۇلت آراسىندان بىرگە كۈرندى دە بۇتۇنلدى يوغالدى. دالانى قوبى قاراڭغىلىق باسدى. آلا آيىرنى بۇگۈن تاڭ آشرىغا بولدىلار. يونس قارت، قارلغاچ آتلاپ قايتقان يورتاقنى مەندى، جىلپىنى آولغا قايتارمام، تورى قىزىل قۇمغا كىنەربىز، دىپ قىچقىردى دا كۈتۈگە كىتدى. باشقالار اق ئۈيگە كىردىلەر. جەپىلەۋ تەندى.

XXV

يالچىلار، تۇن بۇلۇتلى، جىلپى بولغانغا، قارا تىرمەگە كىر ياندىلار. تىك كۈتۈچى قارت كوچىر باي، قويلارنى ئۆزلىرىگە قالدۇرساڭ، تۈندە يوقبار نەرسەدىن قورقۇپ، ئۆركىب قاچا تۇرغان غەدەتلىرى بولغانغا، ئۆزىنىڭ كۈتۈپىنە ياقىن بىر آربانى تارتىپ شۇنىڭ ئاستىغا ئورۇنلاشتى.

ئىتدەن سوڭ، تاباق ساۋىتى، قازانلارنى جۈۋىب آزابلانغان دېۋانا كىمپىردە ئىش بىتىرىپ، توقال يۇقىلى تۇرغان، ئورتاداعى ئۆلكەن ئۈيگە ياتىرغا كىردى.

ئوت سۈندۈرلگەن، تىرمەنىڭ ئىچى دۇم قاراڭغى، كىيىز ئۈستىدە گۈلچەچەك بىلەن بىر خاتۇننىڭ يۇقى آراسىندا تىگىزگەن سولش آلۇلارنىڭ باشقا ھېچ بىر تاۋىش تىن يوق. قارچىق، بىر ساۋىتدان ئالب ئەبىرەن ئىچىدى، كىيىن توشىدى دە، ياتىرغا جىيىندى. شول ۋاقىت تۈردەگى كاراۋاتىدان كەلگەن، پىش-پىش ئىتۈپ جىلاۋىنا ئۇچشاش بىر تاۋىش كىلدى. كىمپىر آبدىرادى؛

— بو كىم بولۇر؟ تۇقال چىراغىم، سىيىن يۇقلامادىكى ئىلى؟ دېدى.

جىلاب ئۆكسەپ تىكەن تاۋىش بىلەن جاۋاب بىردى:

— كۈزىمە يۇقىم كىرمى تۇرا...

تاغى جىلاۋ، تاغى ئۆكسۈۋا ئىندى باياغىدىن دا كۈچلىرىك، قىزىغا چىراق! قارچىق، قاۋشاپ. «سەۋلەم نى بولدى، ناۋاقاسلىك بارمى؟» دىپ توقالنىڭ يانېنىا باردى. خاتىن چىشىنى نىتىپ، يورغانلارن آچىپ، مەندەرگە يۈزى بىلەن قاپلانغان، ئۆزلىگە جىلى ئىدى. سۇراغانغا ئىككىلى سۆز بىلەن جاۋاب قايتارما، تەنم ساۋ، جىانم آورتا، دى. آخىر كىلىپ تۈزەمدى،

— نى قىلىم چىچەم، كۈپ كۈنلەر ئوتىدى ئىندى، بايىم مېنىم تۈنلەرمى يىكەگەن

يېرە... تاڭ ئېرتەدەن قاراڭغى تۇنگىچە مال آرتىدىن، قازان آرتىدىن يۇرت بولام...
ئۈستىم پىچراق، جۈۋىرغا، كىيىنگە آمالم يوق... نى بىلەن ئاڭ كۈڭلۈن تايىم، قۇدايم آو...
دىب، ئۈكسب، تاۋىش يەشۇر ئۇچۇن مىندەرگە قاپلاندى.

غەدەت بويىنچا، ئېرتۇزىنىڭ تۇنلەرنى خاتىلەرى آراسىدا تېگىز بولەرگە— بىر تۇن
بىرسىدە، ئىككىنچى، تۇن ئىككىنچىسىدە يۇقلارغا ئېشىلى. لاکىن سارسىمباي غەدەللىكنى بۇزى،
كۈبەرەك تۇنلەرنى ئالتىن چەچكە يېرە ئىدى. سۇڭغى اۋن كۈن ئىچىدە توقالغا ئىككى گىنە
تۇن ناسىب بولغان ئىدى. خاتىن، قوناقلاردا بولغاچ، بو كىچىنى ئىرى، ئەلبەتتە بو
ئۆيدە بونۇڭ قۇچاغىدا يۇقلار دىب ئۆمىد ئىتە ئىدى. ئىت آسالىدى، ئۆيىن كۈللىكى
ئەڭگەمە بولدى، ئېرتاغى قەدىرلى بېكەسىنە كىتىدى.

توقالنى كۈز يۇشۇن توكدىرگەن فاجىيەغا مىنە شول ئىدى.
قارچىق، توقالنىڭ يانينا ئوتىردى. تىن قاراڭغى تېرىمەدە ئىكەو تۇن بويىنچا سىرلىشىپ
چىقىدىلار. كىمپەر دۇنيانى كۈب كۈرگەن آدەم ئىدى، ئېرىن سۇيدىرو ئۇچۇن تۇرلى
ئۆلەنلەر، تىلىملار، ئۆيەرتىدى. يامان چولدا ماغىجان يۇرتىدا ياخشى بىر باغۇچى بار، كىلىپ چىقسا،
شۇڭا كىكەشمەك كىرەك، دىدى. لاکىن توقال بولارنىڭ ھەممەسىن ئىشلەگەن ئىدى ئىندى:
— اول باغۇچىنى، دىدى، ئىككى كۈردىم... ھەر ئىككىسىدە بىر سوز ئىيتىدى، «سىنىڭ
آق يولىڭا آرقىلى تۇشۇپ، يامان قارا جىلان ياتقان كۈزىنە، بەختىزلىككە شۇندىن. دىدى.
اول قارا جىلان دىدى سىنىڭ بىلەن بىرگە تۇرا، بىر تاباقدان آشى بىر آياقدان قىزىر ئىچە»،
دىدى... باغۇچىنىڭ باشقا سوزى بولمادى، بو سوزلەردەن كىمپەرنىڭ قۇتى ئۇچىدى،
باغۇچىنىڭ اول ئەيتىكەننى نەرسە ئىكەن؟ دىب قاتنىنى قۇچاقلادى. توقال، يەشىلى
كۈزلىرىن سۇرتىپ ئىيتىدى.

— كىم بولسىن چىچەم؟ باغۇچىنىڭ ئەيتىكەن قارا جىلانى مىنىم بىلەن ھەر كۈن
بىرگە آشا بىرگە ئىچكەن ئالتىن چەچ ئىمەسى؟ مىن باشقانى كۈرمىم!!

كىمپەرنىڭ باشىنا بو فاجىيەلەر سىيمادى، اول آدەملەر ئۇچۇن دۇنيادا تىك بىرگە
قايغى — خاقىز رەۋىشە اوغلىنىڭ سۇرگۈنىگە يېدەيلىپ، سالىق ئۇچۇن آقتىق آتېنىڭ ساتىلو
قايغىسىن غىنا بىلە ئىدى. شول خەلگە تۇشمەگەنلەرنى بەختلى سانى ئىدى. توقالنىڭ
سوزلىرى ئاڭ قىلىن شاشىردى: «آپىرماي— آۋا!» دىيۈدەن باشقا بىرنى ئەيتەن ئالمادى.
توقال يۇرەگىنە قارا قان بولۇپ قاتقان بو خەسەرەتنى يىللار بويىنچا ئىچىدە ساقلاسا دا،

بو تىچ قاراڭغى تۇندە ئۆزىن تىپا ئالمادى، جەبىرلەنلەرنىڭ بارى سۇيىلەپ يېردى.
سارسىمباينىڭ توغان ئىيسى آسلىگەن دىگەن ئىسمىلى بىرەگە بالادان ئۆزىنى ئەيتىدىرگەن
بولغانلار... اۋن يىشى يەشە چاغىدا اول يىگىننى قۇچاغىغا آلدىم... آقلى، مىندىزى بىلەن
ئىل آغاسى بولا تۇرغان ياخشى بىر آدەم ئىدى... اورس قازاق بىلەن يېر ئۇچۇن،

جەيلەو ئۇچۇن سوعىش بولدى... دە شۇندا ئوتترلدى...
حاتن، كوز يەشىنە بولوب، مەندەرگە قاپلانب، ئىلىكى ئېون ساعىب ماقتاب
جلادىدا تاعن دەوام ئىتتى:

— قازاق يۇرتىنىڭ غەدەتن بىلەسۇ، عوى: قالما بېرىلگەن مال كىرى كىتمەس دىب،
توغان ئولسە، آنڭ حاتىن ياراتسا، ياراتماسادا، آعاسى، ئىيسى آلب قويا بىرە... بۇرۇنچىلارنىڭ
ئىزدان كىتسەدە، ئىلدەن كىتمەس، دىگەنلەرى شول بولسا كىرەك... قارشى تەل ئىتەرگە
نى آمالم بار؟ آلتىن چەچنىڭ اوسالغىندان كوئىلم قورقسادا، توقال بولب شول يۇرتدا
قالغا تىيشلى توگل ئىدىمى؟... ياساعان ئىيەمە ئوبكەم زور، چىچەك كورك بىرمەسەدە،
اقللى بىر ئىرەكك بىرگەن ئىدى... آنى آلب، مېنى مەنە شول كۇنگە قالدردى...
كورەسۇ، كۇمنى: ئىتسەنم، قۇلق، كورگەنم حورلق! باشقا نى نەرسە كورگەنم بار؟!

XXVI

تاشدا يالغىز ياوا باشلادى... جىل كۇچەيدى. تىرمەنى ۋاقىت—ۋاقىت سىلىك
قويا ئىدى.

بىر آچىلعان خەسەرەت چىشمەسى توقتالمادى، حاتىن ھامان سۇيىلەدى:
— باغچىنىڭ ئەيتكەنى كۆپ دۇرست، عوى... آلتىن چەچ - مېنىم آق يولىما قارا
جلان بولب ياتدى، عوى... آسلىگىم ئولب، سارسىمبايغا تىگەننىڭ ئىككىنچى يىلى ئىدى،
قىزم گۈلچە چەككە آورلى چاغىم ئىدى. آولغا زور بويلى تازا قوللى بىر نوعاى يىگت
مولداكە بولب كىلدى. بالالاردا، آق ساقالاردا ئوزىن ياراتدىلار. قىزلار، كىلنچەكلەردە
آنى كۆپ بىمازا قىلدى... كۇنلەرنىڭ كۈنىدە بىر ئۆيدە سۇيىلەش ئوتراىز. مولداكەدە
شۇندا... آرسىنباينىڭ جىتو چىبەر قىزى گۇلھانس آنى شايارتا باشلادى: مولداكەم،
دىدى... قازاق يۇرتىدا ئىر يىگىتنىڭ يالغىز يىاتوۋى غەيب سانالا، بو كىچ سىنىڭ يانكا
بارام، دىدى... بىچارا نوعاى قىزاردى، جاۋاب ئەيتە بلمەدى. بىر كىلنچەك قىزغا قاراپ
تاغى ئوين قىلدى: مولداكە ئىشىگىن بىكەب يۇقلاسا، نى قىلرسۇڭ؟ قىز، يامان كۈلە
بىر: كىرەگەننى كوتۇرب كىرەم، دىدى. بىچارا مومىن آدام ئىدى، نى ئەيتەرگە
بلمەدى، قىز بالا كېك، قىزارب چىعب كىتتى...

شۇندان سۇڭ، قىزغاندىيى، نىچكىلەر، كوئىلم ياقىن كۈرە تورغان بولدى... دىدى،
تىرمەدە ياتقان بالا، ساتاشىب،
— ئەكەم... آب...

دىب سۇيىلەنە باشلادىدا، تاغى يۇقلادى، قارچىق، قالىب - قالىب كىتە ئىدى، لاكىن
توقالنىڭ تىكلوچىغا مۇحتاجلەن سىزگەنگە، ھامان چىدارغا تىرشا ئىدى، حاتىن تاعىن كىرشىدى:

— اول ۋاقت بايبيچەمنىڭ مىڭا آچولى چاچى ئىدى... ئۈچ كۈن بايمنى مىڭا يېبەرمەدى، ئىرتە بىلەن ئېرىمە ئېيتىم: «بىرەننىڭ ئۇلۇش باشقالارغا بېرىگەن ئۈچۈن قىيامەتدە جاۋاب نىچىك ئىكەن؟» دېدىم. دەشمەدى، كۈتۈم. كىچى تاغى كېلەمدى... كۈڭلەم تولىب، كۈز يەشم كۈل بولۇپ، جىلادىم - جىلادىمدا مەن شۇل كاراۋاتدا يالغىز يوقىغا كېتىدىم... مولداكەم مېندەن كۈب ئىلگەرى مەن شۇل تېرىمەدە ئىدەندە يورغانلارغا كۈملىب ياتقان ئىدى ئىندى.. ياخشى تۇشى كۈرەم، ئۈنمى شۇلاي، باشدا بىلەن ئالدام: نېندىر، يۇمۇشاق جىلى بىر قۇل آقۇن... آقۇن كۈكۈرەگەننى سىپاب، بۇيۇرمدان ئېرىكەلى باشلادى.. قانم ئۇيغاندى، بۇرنيما خوش ئېسىن كېلدى... قاراسام، مولداكەم ئىكەن! - مېنى يانمىڭا سال، دېدى. نى قىلىيم، ئۆلكەن آدەمنىڭ سوزى نىچىك كېرى قايتارىم؟. آنڭ كۈڭل قالۋى يوقى؟ قىب ئوبىدىم دە، قۇچايمىز آلدەم... رەھەت بىر تۇن كېچىرىك. آت تاش بىلەن باشلاچقنا آيرىلدى... مولداكەننىڭ خوش ئېسىلى مايسى مىڭا يوعىب قالا تورغان بولسا كېرەك... بىرىنچى كۈندەن سۇڭ، يورتىنىڭ كېلىنلەرى، يامان تىل، غەيبەتچىل كېمپەرلەرى آلدەن بايبيچە ئۆزىنى خور قىلدى:

... توقال بىلەن نوغاي مولدانىڭ تەنى تەنگە تېگەن بولسا كېرەك. - ھەر ئىكەندە جۇفاردى ياخشى خوش بىر ئېسى كېلە دېيى ئېيتىپ سالماستىم؟ - آچۇم كېلدى، تىلنى قۇرۇر، بېچ دېدىم، بالالارنىڭ ئۇستازى نوغاي بولسادا، يىراق ئېلىنىڭ بىر ئۆلكەنى توڭگى اول؟ نى قىلپ آڭا يامان تىل ئەيتەسۇڭ؟ دېدىم... كۈلكىگە سوقىدى. آي قارام، آچولانما: قازاق خاتىنى آرا تېرە ئوين سوز بىلەن كۈڭل آچارغا ياراتقان بىلەسۇڭ، عوى، دېدى... مەڭگەر، بو سوز يۇرتقا ئارالدى، جىتو قىلار، يەش كېلىنچەكلەر بو خوش ئېسىلى يىگەندەن بىزگە دە بىر ئۇلۇش چىعارساڭچى. دېيى ئۆزىم بىلەن شايارا تۇرغان بولدىلار... يىگەت باشقا قارامادى، ئېرىم آلتىن چەچ ياندا يۇقلان تۇنلەردە نوغاي مولدام، مېنىم قۇچامدا بولا ئىدى...

دىۋانا قارچىق قورقۇپ خاتىنىنىڭ سوزى بولدى:

سارمىباي ھېچ نەرسە سىزىمى يۇردىمى؟

سىزگەنى يوق دېيىپ اويلى ئىدىم... مەڭگەر ياڭلىشقانمىن؛ كۈنلەرنىڭ كۈندە ئېلى قىدۇرۇپ، قىز ئىچىپ، ئەڭگەمە ساتىپ يۇرگەن بىر نېچە قازاق بىزدە قوناق بولدى. توقى سىمىز، قىز مول ئىدى.

ئەبەدىن ماس بولغانچى ئىچىدىلەر. مېنى سالىپ بېرىۋىتىدىم... ئېلى - كۈندەن، مال توۋاردان ھەر نەرسەنى سۇيىلەپ - سۇيىلەپ خاتىلەرغا جىتەيدىلەر. كەننىڭ خاتىنى نىچىك ئوبە. نىچىك قۇچاقلى - ھېچ بىرى قالمايدى. سارمىباي قىزماچا ئىدى؛ «بۇرۇنقىلار، دېدى، آقلى آتەن ماقئار، آقلىز قاتىن ماقئار، دېگەنلەر. شۇلەيدا ئەيتىمىز آمالم يوق،

مېنىم توقالم اوتدان، يالقندان ياراتلغان بولسا كىرەك، ئوبسە، قۇچسە شولاي تەننىكى
ياندرا، قانسىكى قايناتا» دېدى... قوناقلار، مىيىق آستلارنىدان كۇلب، بىر بىرسىنە
قاراشدىلار... «بەلبىز بىز توقال كىمىك تەنن ياندراعان» دىگەن شىكىللى يىلمايدىلار...
بايىم سوز ئەيتىمەدى، كىنەت يۈزى سۈرۈندى، كۈزىنە آچۇ چىقدى. حوجانك
كەيىغى بولماعاچ، قوناقلاردا كىتە قويدى... آلا چىعوعا، سارسىماي يالچىنى چاقىردى دا:
«خەزىرتىراتسقا پار آت جىك، ئەنەىكى چاقچا باش نوغىنى قالاعا ئىلتىب تاشلا»، دېدى.
مىن قۇيلىب تۇشۇم. يامان خەل بولا ئىكەن دىدىم. قورقۇپ، آعارب موللا كىلىپ
كردى. نى در ئەيتىمەك بولسادا، تلى بەيلىەندى. بايىم سابىر، آقرن تاوش بىلەن موللاعا
ئەيتىدى: «مىنە آچىك، ئەنە ئەيىرلەر ك؛ ھەممەسىن آلا، قايدان كىلىگەن بولساك،
شوندا كىت... قازاق يۇرتى آلدندا ئوز خاتىنى بىر نوغاي بىلەن اورتاقلاشۇنى مېنىم
نامسىم كۈتەرمى»، دېدى... مىن، دېدى، سىنى ئت اورنىنا قىناتىب، ئەيىرلەر كنى
مۈيىنىكا تاعىب، كۈلىگە تاشلاتىدىمى دىگەن ئىدىم، مەگەر بالالارعا اوقتقان ساباعك
ئۇچۇن بو ئىشەن تىيلىم، دېدى.

يىچارا نوغاي آرباعا اوتىرب كىتەدى دە قۇتلىدى، مىن اوت ئچىندە قالىدم...
بو ئىشلەرنىك بارىدا بايىچەنىك يامان تلىدەن بولدى.. باغۇچىنىك «آق آرتقى ياتقان يولىكا
قارا جىلان» دىگەنى - شول آلتىن چەچ بولماسن دا، كىم بولسىن، چىچەم!!...

قارچىقنىك باشى ئىشلەمى، كۈزىن يۇقى باسقان ئىدى.
آپىرماي، آوقۇدايم، دېدى دە كىرلىب ئىسەندى، ئۈزىنىك سۇرگۈندەگى اوعلىن
سالم ئۇچۇن ساتىلغان آقتق آتن اويلادى...
توقال، ئچىندەگى آور خەسەرتەندەن، گۈيە، بىر آز بوشاندى:

دالادا تاك آعارب كىلە، بوغاي... ئىرتەگە جىنازاغا بارو بىلەن كۈب ئىش
بولر، آول كوچەرگە تۇرا، آئادا ئەزىلەنسە بار، دىب ياتاعىنا آودى. تشدا آيان
تاوشى ئىشتىلدى. كىمەر آقرنەنا آتلاب دالاعا تابا كىتەكەن كىك بولدى.
بو - آرسىلەنباي ئىدى.

قوناق بىگە، قارىتار يۇقلاعاچ، كۈزىزگى ۋەدە بوينچا قارىلعاچ سۇلۇنۇك يانىنا
بارب، تۇنىنى آنك قۇچاغىدا ئۈتەكەردى. يىراقدا آق تاك بىلىنە باشلاعاچ، ئوز ئورنىنا كوچىب
ياتر آلدندان، قىرنىك ئۈتۈنى بوينچا بەيلىەۋدەگى آلا آيىرعاكوز سالو ئۇچۇن چىققان
ئىدى. سوساب آچىب قاتىب تۇرغان آت بىر آز قورقۇلەن قارشى آلدى، لاكىن دولامادى،
يىگەت يال آستلارنى قاراپ، آيلىنى بىر آز بۇشارتەدى. يۈزىندەن سىپادى. باشدا كىم ئىكەن
تانى آلماعان زور سىمىز آق ئت بىر ئىككى گەنە تۇردى دە، قوناقنىك يانىنا كىلىپ قۇيىلارنى.

سلىكە - سلىكە ئىرگەلەندى؛ آرسلان باي آق ئۆيگە كىردى، ئت ئۆزىنىڭ ئورنىغا بارىپ ياتىدى.

جەيلەو بۇتۇنلەي تىندى،
تىك قۇي قارا بۇلۇتلار جىل بىلەن قوزغالبغا، كىڭ دالاداعى زور كوللەر، ئونارى - يىگىمىشىرى بىرگە تىزىپ، چوللەرگە ئوتىرغان آق تىرمەلەر، باي جىلقىلى كۇتولەر، خارابا خەلندەگى قشلاولار، تىچ يۇقىداغى جەيلەولەر ئۇستىندەن، آشەب - آشەب قايادىر آغلا ئىدى. بۇتۇن دالا تىرەن ئويقودا، تىك ياقى كۆل بويىداغى نايىمانلارنىڭ ئورتاداعى زور ئىككى تىرمەسىندە گە ئوت يانائىدى. بايتورەنىڭ ۋاقتى، ئىرتەگە بولماق جىنازا، ئۆلۈم خەسرىنى بويورتىڭ تىچلىغان آلمان، بولار آور قايسى ئىچىدە ئىرتەنگى دەفن - كومو مەشەققەتلەرى بىلەن قاراڭغى تۇننى ئويما ئوتىكەرلەر، ياقوب، روقىيە، ياڭىر باي، آرم ئەكەلەر توقتاوسىز سۇيىلەشەلەر نىرئىلىلەر، نەرسەگەر خەزىلەلەر ئىدى.

XXVII

ياقتى كۆل جەيلەوى تاڭ ئىرتەدەن شەرقنىڭ بازىرى، غەربنىڭ كارناۋالى، غەربنىڭ مەخشىرى دىگەننى كىك قاينى باشلادى.

كۈن ياڭىرى، كۆكە قارا سۇرى بۇلۇتلار توقتاوسىز يۇرىلەر، ياقتى كۆل آچولى دولقۇنلار بىلەن ئۆزلىكىز شولى، جووش تۇماننى بىر ياقىدىن ئىككىنچى ياققا قوپ، كىڭ دالا بويىچا قانى جىل سىزىغى ئوينى ئىدى.

شۇڭا قاراماسدان، تۇش آلداندىن بايتورە آولىنىڭ بۇتۇن تىرە ياعى جىنازاغا جىلغان خالىق بىلەن تولغان ئىدى ئىندى. نىچكە بىللى ئوقا كۆكرەكلى بىشمەتلەر كىگەن آق ئورامالار يانغان آق چەچلى، جىيىرچى بىتلى، قايعلى يۇزلى كىمپەرلەر، جىلاب كوزى قىزارغان كىلنچەكلەر، ھەر شاۋشولى يىرنى ياراتا تورغان سۇلو قىزلار، آق تىرمەلەرنىڭ بىرسىدەن چىچى بىرسى كىر نىگەدر يۇروب تورالار. سىمىز جىلەكلى، قالن گەدەلى ھەر ۋاقت آت ئۇستىدە يۇرۇدەن بىر آز كەكرىرەك آياقلى، كىڭ ماڭلايلى، تار ئىيەكلى، قاراسو يۇزلى، سىرەك ساقاللى، ئىككى ياققا بىر چىغان ياقاقلى قازاقلار ياڭىردان جىلدەن قۇلاقچىنى باس كىيىپ، كۆپى ئۇستىدەن بىلگە كەمەر بىيلىپ، ئونارى - يىگىمىشىرى ئويۇم - ئويۇم بولۇپ، كىلگەن كىتەنگە، كىرگەن چىغانغا آرا تىرە كوز سالىپ، تۇرلى يىردە نەرسە خاقىندىر آقۇر، سابىر تاۋش بىلەن سۇيىلەشەلەر. بولار آرسىدا چالما جىلەن كىگەن تاتار موللارلى، قارا كۆل بۆرك، كازاكى، چىتك كەۋشلى تۇرلى تاتار سەۋدەگەرلەرى، ئىتودىنىت، سىمىنارىست كىيىندەگى قازاق

يىگىتلەرى، قىسقا قارا كوزى، قاراسوكىڭ يۇزى بىلەن قاي خالقنىڭ بالاسى ئىكەننى كۆرسەتەتۇرغان بىر نىچە ئەفەتسىز، بۇتۇنلەي ياۋروپاچا كىيىگەن، ئۆلكەن آقساقالى، قارت قازاق آدۋاكاتى، كۆكرەككە مىدال تاقىغان قالن يىللەر، بەدەل ئۆلەپ يۈرگەن، تارنىچكە چالمالى، سىرغان قىزىل جۇببەلى غەربىي ھەيرىچى ھاجىلارنى نەسلى، كىمى مەلۇم بولماغان تاغى ئەللەكلەر ھەممەسى، ھەممەسى شول مەھشەر كېڭ جەمەت ئىچىدە بىر ياقدان ئىككىنچى ياققا تولغانلار.

بىر ئاز چىتدەرك بۇتۇن ياسونى قاپلاپ، كۆپىنچە پار آت جىگىلگەن ترانئاس آربالار، ئىيەزلى ئاتلار، ئالدى تىرەسىدە چوبالغان يارلى قازاق ئىرلەرى كۆرۈنە... قوتانداغى كىيىرتەلەردە ئىللىگە ياقىن مال بەيلىنىپ تۇرا. آرادا بىر نىچە قۇلۇنلى بېيە، ئىككى سېمىز آيىر، دورت تۈيە، يېشى قۇرچاڭغى تاي، بىر آرتى پىچاق سېمىز، بايتاق قويلار تۇرالار. آربالارنىڭ، ئىيەزلى ئاتلارنىڭ، ئۆيلەر آرسىنداغى خالقنىڭ سانى آرتقانساين، بۇ بەيلىۋلى ماللارغادا، مەرحومنىڭ فېدېيەسى ئۈچۈن دوستلارنى، قەدەشلەرى تارخىدان كىتىرلىگەن بۇتالار، قىزىق بېيەلەر، يېشى تايىلار، چىرىلى باشماقلار، رەنجو قويلار ھامان قوشلا بارا-قوشلا بارا.....

بۇ ھايۋانلار ئۆز آرا تىنشا ئالمىچا، تىلەشلەر... بېيەلەر، چىيىلدەپ، تېيىنلەر... ئۆيلەرنىڭ بىرىدەن جىلاۋ كۆتەرلەر، آت كىشەنە، تۈيە آقروۋى، آربا تاۋشى، ئەدەم سۆيلىشى بىلەن گۆز كىيىلگەن مەيدان يىڭ كۆپ خاتىلەرنىڭ بىرى-بىرى بىلەن بولە، بولە آچى مۇڭلى زار بىلەن.

— آي تورەم. آۋا!... بىزنى كىمگە قالدردىڭ، آۋا!!

دىب جىلاب ئەيتىلگەن كۈچلى قىزغانچىلى آۋازى بىلەن دىلدەپ كىتە، يۈرەكلەرگە نىيىدىر آۋر بىر شوم قاتناش ھەسرەت آغۋى تۈشە، قان تامىرلار بۇ جىلاۋدان ئۆرنەپ ئۆزلىكلەر. خاتىلەرنى تىز توقالمايلار، مەرحوم بايتورەننىڭ ياخشىلىقلارنى سۆيىلەپ، آنى ساعىنەپ، كۆز يەشلى تاۋش بىلەن ئەيتىلەر — ئەيتىلەردە، تاغى-يۈرەك تۈزگىچ بىر آچى زار بىلەن:

— آي، جان تورەم آۋا!... بىزنى كىمگە قالدردىڭ، آۋا!!

دىب بۇتۇن جەيىلەۋدە، ھەممە يۈرەكلەردە شوملى بىر قايسى ئويىيات كۆزگە يەش كىتىرەلەر...

بۇ آچى زارلى جىلاۋلارنىڭ بىر ئاز تىنەپ تۇرغان زامانىدا، بىلىنە دۇمبىرا تاقىغان بىر آدەم آت بىلەن كىيىپ تۇشىدە، مەيت ياتقان تىرەمگە تابا كىتەدۇ. قازاقچا كىيىملى، ياق يۇزلى، دىۋانا يۇرۇشلى، ھىيالى كۆزلى بۇ كىشى — تىرە ياقنىڭ مەشھۇر آقناردان تىلىمجان ئىدى.

مەيداندا تۇرلى ياقدان:

— آقن كىلدى، آقن كىلدى!

دىگەن تاوش ئىشتىلى.

كىچىدەنبىرلى توقتاوسىز ات ئۈستىدە چاپ، جىيەو يۈگىر، بايىچە رۇقىيە ھەم مەرخومنىڭ ئىسى ياقوب بىلەن بىرگە دەفن — جىنازا آرتىدان يۈرگەن آزىمباي قارت بو شاعىرنى كۈرۈگە قولىندان آلدى:

— كۈزگە يەش، يۈزگە قايعى كۈرە، سۈزۈك بىتدىمى؟ نىك بىر نەرسە ئەيتىمىسەڭدە؟ دىدى.
آقن جىيالى كۈزلىرى بىلەن آزم ئەكەگە قارادى دا، شۇنداق قازاق آراسىدا مەلۇم، آور، آقن بىر كۈيگە سالب. جاواب قايتاردى:
— آقلم كىتسەدە، سوزم بىتسەدە غەجەب ئىمەس، سارى آرقانك ئۆلكەن ئىل آعاسىن يوعالدىق توگلى؟!...

آقنىڭ تىرەسىنە بىرىن تاپتاب خالىق ئۆيلىدى. اول ئۆزىنە ئىتىلىگەن ھەر بىر سوزگە آزىندا توقتالمايچا كۈيلىپ جاوابلار بىرودە دوام ئىتتى.
شاعىر تىرەسىنە توپلانغان جەمەدەت ئىچىدە قارلەچ سۇلونك كىيەوى قالتايدا بار ئىدى. آقلى، فىكىرى كىم بولسا دا، باشقالاردان قالشقا تەلەمى تۇرغان بو يىگە، يەمسىز بۇرۇن تاوشى بىلەن تەلىمجانغا بەيلىەندى، «كۈزگەن سو آعا، يۈزۈك قارا كۈيگەن، يوش قەبرىدەن چىعب كىلدۈمى يوقسا؟» دىدى.

آقن ھىچ اويلاماسدان كۈيگە سالب، شول مەدەنى ئىتتى:

— قايعى بىلەمس، دۇنيا جىمىرلىگەندەدە خەسرەت چىكىمەس ئۆلك يۈرەكلەر بارلەن ئىشتەن؟! مەگەر بۈگۈن قازاق بالاسىنىڭ كۈزىدەگى يەشكە، يۈزىدەگى وايم ھەم خافسىنا ھىچ بىرەنك ئىسى كىتمەس! آدەم توگىل، يىر - كۈكنىڭ ئۆزى بۈگۈن آور ئويغا قالدى: ياقى قۇياشنى قاپلاغان قوبى قارا بۇلۇتلار، ئۈستىگە ياب تۇرغان ياڭىرلار — بايتورە مېرزانك وفاقى سەبەبىدەن كۈك يۈزىنىڭ قارا قايعى پەردەسى، ھەم خەسرەتلى كۈڭلىنىڭ كۈز يەشى ئىمەسى؟! دىدى.

قالتاى تىدى، باشقالرى آقنى ماقتاب:

— آى يارقىق، ياساغان ئىيەك ئۆزىگە چەچەنلىكنى قىرغانى يىرگەن، عوى!

دېيىدىلەر. آقن توقتامادى، ھامان تۇرلى كۈيگە سالب، جىرلى بىردى:

— بۈگۈنگى خەسرەتنى ئەيتو ئۇچۇن چەچەنلىك كىرەك ئىمەس، كۈڭلىك آق بولسا، يۈرەگىگە ئىلگە مەخەببەت كىيەمسە، سىن تەلىر بولساڭدا، بۈگۈن قايعى جىرن كۈيلىرسەڭ!!... آى بايتورەم، سىن بىر ئىدك قانك چىنىگىردەن كىلە، آنا - بابالار ك حانلار، سۇلتانلار ئىلى. يەشلىگەندە آزامات بولدىك، ئىر چاڭدا، ئىل ئۇچۇن قان

قۇيدىڭ. قارتلىق كىلىگەچ، كۈن دىمەدەك، تۈن دىمەدەك، يۇرتىڭ آلومدىنىڭ قايسى سىنىڭ قايتىڭ بولدى!!! ياساغان تەڭرىم سىڭا مەڭگەن جىلقى، تۈيە، ئىسەبىز قۇي بېردى، بولاردان يۇرتىڭ بارى تويىدى... سىن كىتەڭ، ئىسمىڭ دالادا مەڭگى يەشەر، مەڭگەرنى كىمگە قالدردەك، آو!!!...

دىگەن مەنەدە، باينىڭ زور نەسلى، ئىسەبىز بايلەن، ئىلدە ئۇستۇنلىگەن جىرلادى. مەرحومنىڭ دوستلارى بونى ئىلەكتىرپ آلدىلار، آقنىڭ ئىرى بويىچە ئۆزلەرى آرتىرىپ، بۇتۇن جىيىلغان خالقا سوز كويەيتىدىلەر.

تاتار موللارندىن بىرى نىندىر زور نوغاي ئىشاننىڭ سوزى ئۇچۇردى، گويدە، اول ئەيتكەن بولا، «ئەگەر بايتورە بولماسا ئىدى، دالادا دىنىڭ، ئىسلامنىڭ خەلى مۇشكىل بولاچاق ئىدى» دىب بو جىنازاغا جىيىلغان خالق، ئىچىدە ئۆزىنىڭ كوب آلىش بىرىش ئىشلەرنى ئوتە ئىسەبى بىلەن كىلىگەن زاماندا قازاق دالاسىدا جۇن چاباعانى چىرك خاققا آلب، ئەيىرنى بىش مەرتەبە قىممەت ساتىپ ئوچەودە ھەر ئىككى تەقدىردە آلداسىپ، باب كىتەكەن باقى شەھەرنىڭ تاتار سەودەگەرى بوڭا قارشى تاغى آرتىردى: ئۇيەز ناچالنىكىنى، گويبىر ئاتىرىنىغا ئەيتىمىك، يارقىق بايتورە آق پادشانىڭ ئۆزىندە مەعلوم آدم ئىدى، عوى: بو خەزىرگى نىكالاى اقتاروى دىگەن پادشا تەختكە ئوتىرغاندا، ئوبلىستدان كارناۋانىيىغا بارغان ئىككى ئىل آغاسىنىڭ بىرى — بايتورە ئىمەسى؟ دىدى. بايتورە پارتىيالىقنىڭ ئۇلوعىلارندىن ياڭىز باي دىگەن باي ئوتكىن قازاق بولارغا خاتىمە بېردى:

— بايتورەن بىر ئىدى، جىنىگەرلەردەن كىلىگەن بىر آق سۈيەك ئىل آغاسى ئىدى. آنڭ ئورنىن كىم آلا بىلەر — قۇداى ئۆزى يول كۆرسەتسەن؟ دىدى.

دۇشمانلار شولاي آقلاپ، كۆككە كۆتەردىلەر، دۇشمانلار، گەرچە جىنازاغا كىلىسەلەردە: — قازاق يۇرتىنىڭ ئۇستىدەگى بىر يامان آدم چەنچىلدى، ئىندى ئىل ئۆز خەلىنى ئۆزى بىلەر، قازاق يۇرتى نايمان بالالىرىنا ياڭادان قۇل بولماسا! دىب ئۆلگەن بايتورە ئورنىنا ئىسى ياقوبنىڭ ئوتىرو ئىختىمالىنا قارشى ئۆز كىشىلەرى آراسىدا، جىيىلپ جىيىلپ ئوتلى سوز يۇرتلەر ئىدى.

XXVIII

جەمەعت شولاي ئۆز آرا شاو كىلىپ يۇرگەندە، تىگى آق تىرەسىندە ئولەڭ تىكلوچىلارنىڭ بىرى، بو جەيلەوگە تابا كىلىگەن آربانى كۆرسەتە — اتلارى سارسىمباينقا ئۇخشى... توردە اوتىرغانى بىرمجان آقساقال ئىمەسى؟ دىب سوز تاشلادى. بونى ئېيتىپ، آزمباي چىندان شادلاندى:

— ئۆزى ئىسەن ۋاقتىدا قىزىنىڭ، ئىتەندەن دەم تاتىمام، مەگەر تەقدىر كىلىپ،
ئەجەلى جىتە قالسا، جىنازاسىنا بارىمىن دېگەن ئىدى، آدەمنىڭ آسلى، عوى، اق كوئل
قارتم كىلە ياتىر، دىب، ياندىغى سارسىمبايغا چابدىرپ كىلگەن ترانتاسنى كورسەتتى.
— اتلار سىنىكىگە ئۇخشى!!

سارسىمباي، آقساقال آرتىدىن، كىچەئوك آت يېدەرسەدە، آنك اولى ئىككىنچى جەيلەۋگە
كوچو سەبەبىدەن، ئىككى ئورنلارنىڭ ئىلەپ، ئوراب بارغانا، كوچىر سۇك جىتىشكەن،
شۇكار كورە، آلتىن كولگە تىمىچە، جىنازاغا ئۇلگۈرۈ ئۇچۇن، شول ئوق اتلار بىلەن
بىرىمجان آقساقال ياقى كولگە ئوز اولىدىن تورى كىلگەن ئىدى. بولارنى كوروگە
آرسلانباي بىلەن سارسىمباي قارتقا قارشى باردىلار، باشقالاردا، دولقۇن كىك آقساقال
ياغىنا تابا آغلىدىلار. بونك سەبەبى يوق توگل ئىدى: بىرىمجان قارت مۇندىن ئۇچ
يل ئلك ئولگەن ماعجان حاجىنىڭ (آرسلانباي نىڭ آتاسى) جىنازاسىدىن بىرلى ھىيچ
كىمىڭ قەبرىگە كىلگەننى يوق ئىدى. تىلدە ئەيتەمسەلەردە، آقساقالنىڭ بايتورەگە دۇشانلىق
بىلگەنگە، بو جىنازاغا كىلەرمى، يوقى دىب شۇبەدەلەر ئىدى. آنك كورىنوۋى زور
ۋاقىغا بولدى. ھەر كەمدەن ئلك، آزمباي بارب جىتتى:

— ئۇلۇغ آتامىز، سىن كىلەمسەڭ، كوڭلەز كىتىك بۇلا ئىدى دىدى.
قارت، ئىككى آدەمنىڭ ياردەمى بىلەن آربادان تۈشە—تۈشە بونك سوزى كىسىدى:
— ئىسەر بولما، مىن سىڭا ئەيتىم: ئىتىن، قىزىن تاتىمام، مەگەر، جىنازاسىنا
بارىمىن دىدىم، بونى ئۇنتىپ قالدۇڭمى؟!

باشقالار يەشەن مەندە بىلەن بىر بىرىگە قاراشب آلدىلار.
آرسلانباي نىڭ بو قارت بىلەن سۇيلىشەسى—قارلىغاچ سۇلۇنى قارا آيىر ئۇرۇغى
قالتايدىن آلب، ئوزىگە يىرو تورىدا كىلگەن ئىشتە كىچى ئىدى، لاكىن بىرىنچى آدمىن ئوق
كوردىكى جىنازادا بو مۇمكىن بولمايچاق، آقساقال يالغىز قالا آلى، آنك تىرەسەندە
ھەر ۋاقت آدەم قاينايچاق. سوزى آلتىن كولگە قايتقانغا كىچىككە بولب، قارت
بىلەن بارب ئىسەنلەشدى. بىرىم ئەكە آنى تاۋشىدىن ئوق تاندى:

قازاق بۇرتىنىڭ بۇرنىغى غەدەتى بويىنچا، يەشلەر بىر يىردەن قايتسا، آقساقاللارغا
سەلەم بىرۈچى ئىدى!! ئوزىنى يامان چولدا دىب ئىشتە بىز، مەگەر، آتائىڭنىڭ قارت
دوستىنا بارب ئەيلەنگە چاماك كىلەمدى، آي، بالالار!!! دىب شىلتە قىلدى. يىگىت نىچۇن
بارا آلمانىڭ سەبەبى سۇيلىپ، كىچىروون ئوتتە باشلايدى، لاكىن قارتنى چۇرناپ
آلدىلار، سارسىمباي كىلىپ:

سوزى كىچە كۈتكەن ئىدىك، آلتىن كول جەيلەۋى ئوزگىرنى ساعىب ئىدى، دىدى. قارت
ئىككى سوزدە آڭلاتتى، جەيلەۋىز كوچىب قالدى، آدەمگەر سۇك كىلدى... دىدى. باشقالار

بىرەم — بىرەم ئىكەن ئىسەنلەشە — سۈيەشە باشلايدىلار. خالقنى جىرە، ياوروپا كىيىملى
آق ساقاللى قازاق آدۋاكاتى كىلىپ سەلەم بېرىدى، بىرمەنجان ئاتى تېز تاندى:
خىزمەتلى ئىشتىم، آرسىلەنباينى قايتارو يولدا ترشقانلىك ئۈچۈن، ئىكەن ئاتى
ماعجان حاجىنىڭ جانى سىڭا كۆپ رەھمەت ئەيتسە كىرەك. ئىلنىڭ ياخشىلىرى سىنىڭ
ياردەمىنى ئۇنۇتماستىن، دېدى. . . قارت قازاق آدۋاكات:

سىزنىڭ بوسوزلەرگىز مېنىم ئۈچۈن ئىك زور رەھمەت بولدى، آرتق ھېچ
نەرسە كىرەككى! دېدى. اول آرادا مەرحوم بايتورە پارىتياسىنىڭ زورلاردان ياڭغىر باي
كىلىپ آمانلاشدى، آقساقالنىڭ خەلن سۇراش:

سىزنىڭ بىلتىرى جەيەلەلەرگىزنى قوقال باسب كىتكەن ئىكەن، بويىل مال يۇرتىرگە
ئورن آز قالغان دىي ئىشتىك. . . تەلەسەڭىز، ئۇيەز باچالىنىڭ آرقىلى اول يىيەرلەرنى
سىزە قايتارايىق، دېدى.

آقساقالنى جىيەكەلەپ آلب كىلىپ، زور آق ئۇيىڭ قارشىندا، ئولەنگە كىيىز پالاس
جەيەپ ئوتىرتىدىلار. ئىكەن تىرەسىنە ئىلنىڭ ئۆلكەلىرى جىيىلدى.

ياڭغىر باينىڭ قوزغاتوى بويىنچە، سوز قوقالغا، ئورس تورەگە، آق پادىشا كۈچدى، بىيىم
بىر آز تىكلادىدا بوسوزلەرنى قورت كىسىدى، ياڭغىر بايغا قاراب شىتە ياسادى:

سىن ئوزىڭ مەرحوم آغاڭ بايتورە ھەم سىزنىڭ بابالارغىز بىلەن بىر نەسلەن كىلگەن،
بىرگە ئىشلەگەن، كىچى يۇزنىڭ ئەبۇلخەيىر خانلارى، بۇتۇن ئۈچ يۇزگە خان بولو
ئۈچۈن، ئورس پادىشا سارى آرقانى ساتىدۇ! . . . بابالارغىز خانلىق ئۈچۈن، آتالارغىز
سۇلتانلىق ئۈچۈن، سىز ئوزىڭىز تورەلىك، يىلىكىدە بولسۇق، ئۈچۈن، ياخشى جەيەلەلەرنى
قوللىغىزدا قالدۇرتىپ، مال دەۋلەت ساقلاو ئۈچۈن سارى آرقانى ئورس پادىشا قۇل
قىلىدۇ، ئىندى ھەزىر كىلىپ، قارا چىكىمەن، قوقال جاۋى باسقان دالانىڭ بىر بۇچىمەن
مىڭا كىرى آلب بىيىرەك بولسىمى؟ . . . مېن قارت ئىندى، ياسان، ئىيەمدەن،
ئەجەل كۈتەم، مىڭا ئىككى آدمدان آرتق توپراق كىرەكەمەس. . . دېدى.

بوسوزلەر بىر بىر تاپتاپ تىكلانغان جەمەتلىككە يەشەن كېك تەئسىر ئىتتى. مەرحومنىڭ
ھەم بارلىق نايمانلارنىڭ دۇشمانلىرى: آي يارلىق آقساقال، ھەرسوزى مەڭ آلتىن عوى،
دىي ئىچىلەرنىڭ بىيىرەم ئىتتىلەر، دوستلارنى: بواقىلدىن يازغان چال ئىسەرنى كىترو
كىرەكەمەس ئىدى، دىي قار كويىدىلەر. آدۋاكات، بىرىچە سىمىنارىست، ئىستودىنت قازاقلار
خايران بولۇپ، ياقىندا ئىستىرازىنىڭ يوقى دىگەندە ياق — ياققا قاراندىلار. آرادان بىر
قارت قازاق تۇرۇپ، رەنجولى، شىتەلى تاۋشى بىلەن قارت قۇناققا سوز آچدى:

آقساقال، سىڭا خۇرمەتمەن زور، مەڭگەر كۈڭلەردە شۇبەھ بار: سىن ئەبۇلخەيىرى،
نوعاينىڭ تەفكىلف گىنىرالن غۇمۇر بويىڭا سۈگەسەڭ، نەسلەلەرى چىيىڭىزگە بارغان

آق سۇيەك نايمان بالالارن، مال دەۋلەت، تورەلك ئۇچۇن سارى آرقانى قۇل
ئىتەلەر دىب حورلىسك، مەگەر يەشل سرتنى قۇقال كىلب باسقاندا، بىز بۇتۇن
يۇرت، آلاچ قىچقۇر، قازاقنىڭ ئۆلكەنن، يەش سوعشقا چاقىردىق... شول ۋاقت
قارشى ئەيتۈچى بىزنىڭ ئۆلكەن آتازى بىرمىجان ئەكە توگىل ئىدىمى؟
قارت، شول سىكونتدا ئوق جاۋاب بىردى:

ئىيى! مېن ئىدىم!! قوقالنىڭ مالن قاولاب، بۇرتن ياندروعا مېن قارشى بولدىم...
سەبەبن بىلەسك كىلسە، سوقۇر چالنىڭ سوزى تىكلا: ئوزۇك بىلمەسەك، باشقىلاردان
سۇرا، بىرمىجان بۇتۇن غۇمۇرى بويىنچا، مالدىن، يۇرتىدىن يازىپ، قازاق، قازاق
دىب، تالاش قىلىپ يۇرىگەن آدم ئىمەسە؟
جىيىلغان جەمەت:

ئۆلكەن آتانىڭ سوزى راست، عوى... دىب تۇرلى ياقىدان قىچقىرىلار.
آقساقال دەۋام ئىتتى:

بو سوز راست بولسا، مېن سىزگە تاغى بىر راست سوز سۇيىلەپ بىيرىم: بىر
زامان خان قويىپ، آندان سۇڭ بۇلارنى بىتۇر ئورنلارنى سۇلتانلار سايلاپ، كۆپ
آزابلانغاندىن سۇڭ، ئورنى پادشا سارى آرقانىڭ يۇرەگىنە كىرگە ئويلايدى، بارلىق
قازاق يېرى ئورنى يۇرتىنىڭ ئورتاق مالى دىب ئەيتە سالدى... ئۆزىنە خىزمەت
قىلغان آدمەلەردىن مال بىلەن يالغان آنت بىلەن، آلداب بەيلىرى، بولسا سايلاپ باشلايدى... آڭارچى
بىز بىلمەگەن، ئىشتەمگەن آدمەلەر — قۇقاللار، ئورنى تورەلەر بىزنىڭ جەيىلەلەرنى
زور كۆللەرنى، يىلغالارنى آلب، قارا چىكمەنگە بىيرە، بىزنى يامان قۇرغان چوللەرگە
قوۋا تۇرغان بولدى... اول زامانلاردا سارى آرقانىڭ كۆپ يېرىدە بولدىم، مەگەر
ھەر قايدا آق ساقال بويىنچا كۆز يەشى توكىدىم... ياساغان ئىيەمە شول ۋاقت آنت
بىيردىم، قايدا مۇمكىن شۇندا قۇقالنى، قارا چىكمەننى ئوتتۇرىغا قان قۇيۇپ، مالن ئۆرلەپ
كىتتۇ — مېڭا بورچ بولسەن، دىدىم... قولدىن كۆپ جان كىچىردىم، ئورنىڭ كۆپ
مالن دالغا قاقىردىم، كۈنلەرنىڭ كۈنىدە آتلىرى يوعالغان ئۇچۇن بىر قازاق يۇرتىغا
كىلىپ، تالاش قىلىپ ياتقان بېش قۇقالنى كۆردىم... يانمىدا غەيرەتلىك يىگىتلەر
بار ئىدى، سەبەبنى سۇرامدىم، جاۋابىن ئۆزىم بىيرىمەن، توبەلەگىز. قانلارن توگىگىز،
دۇشمانلارنىڭ دىدىم...

آرادا سوعش كىتتى، سوز ئەيتىپ، آوز يۇمىلغانچى، قارا چىكمەنلەر بىت —
چىت بولپ، بىيرگە سوزىلىپ ياتتى. آرادان بىرى قاقىپ، ئۆيىدە يەشەنگەن ئىكەن...
يىگىتلەرم، آنى تۇتۇپلاردا، قېنىپ، آناسىن يوعالغان بوتى كېك. آقۇرتىپ قارشىما كىتىدىلەر،

بويىچارا ناچار كىيىملى، چاباتالى، آقساقاللى بىر قوقال ئىدى... كىرگەن آياغىما
جەلدى آرماز قازاچا بىلدى ئىكەن:

ئۆيىمىدە يىش بالام... ئۆرپ ياتقان كىيىمىم بار. مېنى قىزغان، دېدى.
ئى!! ئاتا ئىلەت بولغى!!... قازاقنى تالىسك، جەيلەون آلاسك، ئىندى
ئۆز باشكا تۇشكەچ، قىزغانو كىرەك بولدى!!؟ دېدىم.
قوقال قارت، سابى بالالارچا جالدى:

ئوتاعاسى، دېدى، سوزمنى تىكلا. مىكا تىدرتمە، دېدى.
ئەيتە چەككەننى؟ سۆيلىدېدىم.

بىچارىنىڭ آقساقالى بويىچا مۇلدۇر—مۇلدۇر كوز يەشى آقلى:
بىر، نى قىلىق، دېدى: توغان ئىلەندە قۇياش جلى، توپراق ياخشى، آندا
آلما، يۇزم ئۆسە، مەگەر، دېدى، كۈن ئىتەرگە يىرمىز بولماغاندىن، تىچىسزاق
چىعارچاق، بىزنى يوققا قووالار... سىزگە كىلسەك، جەيلەومىزنى آلسىزىب سىز
بىزنى قەھەرلىسز، ئىندى بىر قايا بارىق؟ دېدى، يامان قاتى آقۇب جلى بىردى...
كوزىمە يەش كىلدى، يانمىداغى بوز بالالارغا: «قارتنى قويا بىرگىز، كىتسەن،
كوڭلىم بوزلىدى، دېدىم.

بىرەسى تىلنى آلمادى، ياڭادان توبەلى باشلادى، قارت آياغىما يىلدى، شوندى
بىر يامان جالدى، يۇرەگىم پارچالاندى. يىگىتكە «توقتا»، دېدىم. آچۇلانىب مىكا
قارادى، قوقالنىڭ يۇزىنە قاتى بىر قامچى سىزدىدا، آتن تارتىپ يانمىدان قاچا بىردى.
شول كۈندەن آنتىمنى بۇزدىم، قوقالنىڭ، قارا چىكىمەننىڭ قانن قۇيودان، مان قوودان
كوڭلىم سۈيىدى... يەشل سىرت ئۇچۇن، آلاچ قىچقۇر، سۈيىش آچۇغا قارشى
ئەيتۈم مەنە شۇنداق سۆك ئىدى... آقلىڭ بولسا، باشىكا سال: بىرەسىنى قىناسا،
آنڭ قامچىسى عەيىلى، قولىنى؟... آقساقالنىڭ سوزى شاوشو تودردى، آڭلاۋچى
آز بولدى، آرادان بىرەو چىچى قاتى ئەيتە باشلادى... قاينەرەلەر بونۇڭ قارتلىقى
جىتىكەن، آقلى كىتىپ قالغان دىدىلەر. باشقالار ئىلنىڭ ئۆلۈكەن آعاسىنا بوندى
سۆزىنى ئەيتە آلمان تالڭ قۇرىسەن دىدىلەر.

XXIX

بىرەمجان ئەكەننىڭ تىرەسەندە سوز قىزغانداغىن آربا ئۆستىنە مەنە قىچقۇرغان
آزەمبى قارتنىڭ تاۋشى بۇتۇن مەيداننى ياڭىراتتى:
—مولدالار، تەگەنگىز، دەۋرگە كىرگىز!!

خالق ئىچىدە قوزغالش كېتىدى، ھەر بىر قازاق، «فېدىيەدەن قالماسن» دىيىپ ئۆزىنىڭ موللاسىن دەۋرگە كىرگەن ئۆزىگە ئۆزىگە يۈگۈردى...

مەدرەسىدە ئوقىغان قازاق يىگىتلەرى، دالادا موللالىقىدا تۇرغان تاتار شەكىرتلىرى ۋاق ئىشانلار، سوفىلار بەدەلچىلەر، تۈرلى ياققان يۇگىرىش، بايتورەنك مەيتى ياتقان ئۆلگەن آق تېرىمگە آغلىدىلار.

ئوين سوزنى ياراتا تۇرغان سارسمباي، ياڭىر باينىڭ موللاسى، تاتار شەكىردى عبدۇللاھۇلقزانى بىر بىر آرقىلى دەۋرگە يۈگۈرگەن، جىلەنلى، جۇبەلى قايتىرى تۈزۈر كالى چاپانلى بەندەلەرگە كۆرسەتت. مەسحەرەلى تاۋىش بلەن:

— مولداكەم، قازاقنىڭ بىرسوزى بار: ئۆلەنلى جىردە مال سىمىر، ئۆلەنلى جىردە موللا سىمىر، دىلەر، بونى ئىشتىكەنك بارمى؟ دېدى، بولسىمۇ مەيت ئۆيىدە فېدىيە ئۇچۇن چاپچىلارغا چەنچۈ ئىدى. عبدۇللاھۇلقزانى بونى آڭلادى، كۆپ يىللار قازاقدا يۈرگەن بىر شەكىرد بولغانغا، آبدىرامادى، قىزمادى، شوندى ئوق مەسقىلى يىلمايۇ بلەن:

نوعاينىڭ، قازاقنىڭ آقمنلا ئىسمىدە ئۆلگەن بىر چەن آقنى بار. سىنىڭ مېڭا ئەيتكەن سوزىڭنى، سىندە سىمىر بىر قازاق بايى ئەنە شول آقمنلارغا ئەيتكەن ئىكەن. آق بولاي دىيىپ جاۋاب بېرگەن: «ئۆلەنلى جىردە مال سىمىر، ئۆلەنلى جىردە موللا سىمىر، قازاقنىڭ قاراڭغى دالاسى، موللالار كېلىپ آعارتماسا، سىنىڭ كېك نادانلارنىڭ باشى بىت كىمىر»، دېگەن. بۇ سوزنى ئىشتىكەنك بار ئىدىيى؟ دېدى. سارسمباي بوڭا آچولانمادى، ياڭادان كۆلە يېرىپ جاۋاب قايتاردى:

— سوزىڭ راست عوى، مولداكەم: بىز سابى چاقدا آنا بىز نوعايدان موللا كىتىردى، آڭا ئېيت آشاندى، قىز ئىچىردى... يۇرتنىڭ يەش كىيىنلەرى نوعاى موللانى ئۆلگەن آدەم عوى، نىچىك سوزىن قايتاراسىڭ دىيىپ قۇچاينا آلدى... بىز يەشلەر ئوقىتىر دىيىپ يۇرىدك... كۆپ يىل ئۆتتى... آلاز كېتىدى... مەگەر نوعاى مولدادان بىزنىڭ آرقامىزغا توشكەن يامان تاياق ئۆزلىرىدەن باشقا ھېچ بىر نەرسە قالغان يوق... نوعاى مولداكەلەر شولاي ئوقتسا، آقمنلارنىڭ سوزلەرن بىز قايدان ئىشتىك؟ مەيتنىڭ ئۆيىدەن آزمباي چىقىدى، عبدۇللاھۇلقزانىغا قاراپ:

— ياڭىر باي موللاسى، دەۋرگە كىرگەن دىيىپ تۇرغانىكى سىنىڭ؟ دىيىپ قىچقىردى. سارسمباي تاغى شايارتىدى:

— قازاقنىڭ ئۆلەكەسەدەن قاچقان كۆرگەنك بارمى؟ مولدا نىچىك دەۋردەن قالسىن؟...

مولداكە ئۆيىگە تابا آتلى يېرىپ،

— سارسەكە، سىنىڭ بىلەن سوز كۆرەشدرىم دىگەن ئىسەم بار ئىدى... مەگەر
جىنازا ئىچىدە بونى ئۇحشاتىپ بىتىم، دىدى...
باي قازاق، كەيىغلەنب، آرتىدان قىچقىردى:
— آي يارقتىق مولداكەم، نواعاينىڭ سىنىڭ كىك سوز بىلگەنى آز ئۇچىرى...
كىلىسەڭ، توقىم، قىزم ئەزر، عوى... ئەبىدەن ماس بولغانچى ئىچىپ بىر ئەڭگەمە
قۇرىق!!
عبدۇللا، يارى، بارام دىيىپ، ۋەعدە بىردىدە، تىرمەگە كىردى.

XXX

زور توگەرەك آق ئۆيىڭ ئىچى خالىق بىلەن تولى. كىرەگە بويلاپ، كۆپىلى،
قۇلاقچىنى قازاقلار، كوزى يەشلى، آق ئورامالى خاتىلار اوتىرالار، آلاردان اورتاعاراق
جۇبىلى، چالمالى، جىلەنلى كىچىكە قارا بوركىلى، ئوزور كالى، قايسى چاپانلى دىنچىلەر
تىرلىگەنلەر. ئىك اورتا بىر يىردە كەفن ئۇستىدەن يورغانغا، كىيىرگە ئورالپ، تاۋداي
قالىن سىمىز گەۋدەلى بايتورەنك مەيتى قىيىلاعا باشى، ئىشكىكە آياعى بىلەن سوزىپ
سالغان. آنك يۇزى آق سۇلگى بىلەن قاپلاۋلى.

مەرحومنىڭ سول ياعىدا قولىنا تەسبىخ تۇتۇپ بايتورەنك ئىنىسى ياقوب تۇرا.
بۇ، زاماندا مەدرەسەدە بايتاق ئوقىغان، دەفن، جىنازا تەرتىپلەرن بىلۈچى بىر آدم.
مەيتىڭ سول ياعى بويلاپ، ئىشكىدەن تورگەچە ئىككى رەت بولپ دىن ئەھلى—
دەۋرىچىلەر، فېدىيەچىلار ساقلانغانلار.

خالىق ئورنلاش بىتكەچ، آزىمباي قارت كىلىپ كىردى. كىشى قالماي، باشلارغا
يارى، دىدى.

قولىنا تەسبىخ ئۇتقان ياقوب باي، تورەگى نواعى ئىشانغا قارادى، آقۇن، سابىر
تاۋش بىلەن:

— مەرحوم جىتىمش توغىز يەشىدە ئىدى. نىچە يىلدا فېدىيە بىرەنر، دىدى.
عبدۇللاھۇلقازانى آرادا ئىك يۇگروك زىھنىلەردەن ئىدى. تىز جاۋاب بىردى:
— اون ئىككى يەش سەبەۋات ئۇچۇن بولا. آندان قالغان آلتىش جىدى يىلغا
بىررگە تىيىش دىدى.

باراق فېدىيە آلوچىلارنى سانادىلار. بولار ئوتىز دورت ئىدى. آرادان بىر سوغر
بىلەن بىر يەش بالانى، سىزدەۋرگە اوتىرغا يارامىسر، دىيىپ سافدان چىقاردىلار.
قالدى ئوتىز ئىككى. بولارنىڭ ھەر بىرى ئىككى يىللىقنى آلعاندا آلتىش دورت يىل كىتە، قالغان

ئۇچ يىلنى ئۇچ موللارغا ئۇستىلەر. بولارغا ئۇچەر يىلنىڭ گۇناھسى تىگەن بولا. يىگىرىمىر موللارغا ئىككىشەر، قالغانلارغا ئۇچەر دەۋر تېشىلگەن ئىسەبلىپ، ئىككە ئۇتۇندىلار.

ياقوب باينىڭ ياندا كىچىككە بىر تۇرگەك بار ئىدى. بوندا شەرىعت بويىچا بىر يىللىق گۇناھ ئۇچۇن لازىم بولغان قىممەتدە آقچا، آلتىن، كۇمش ئىدى.

باي، تەسبىيىچى بىلەن سالىدىدا، مەيتىنىڭ نەق كوكرەك تورىنا اوتىرىپ، قاتى آچق ساناۋلى تاۋىش بىلەن:

مرحوم و متوفى بايتورە بن حانتىمىرنىڭ ئۇستىنە لازىم بولسا، ۋاقتىدا ادا قىلىنماغان كىل ما ۋجب و فرضىنىڭ اسقاط فيديەسى ئۇچۇن ئۇشبو ذاتنى قەبول قىلىپ آلدۇمى؟

دېي، شول تورىدا ئۆلگەن ئىككىچى ياعندا اوتىرغان تاتار ئىشانىنا بايتورەنىڭ كوكرەكى آشاسىندان سوزىپ، قولنداعى تۇرگەكنى بىردى.

موللا آقچا آلتىن بىلەن تولى تۇرگەكنى ئىككى قولى بىلەن سوزىلىپ آلدىدا:
— قىلت ۋەبىت لك!... (1)

دېي كىرى، باينىڭ ئۆزىدە قايتارىپ بىردى.

بو موللارغا ئۇچ يىللىق گۇناھ تېيىش بولغانغا، شول ئوق سوزلەرنى ئەيتىش، قارا قارشى ئۇچ مەرتەبە آلىدىلار.

آندان سۇڭ نەۋبەت عبدۇللاقى ئىدى. ئىشان چىتەكە كىتتى، بوسى آنىڭ اورنىنا كىلىپ اوتىردى. ياقوب، باياغىچا:

مرحوم و متوفى بايتورە بن حانتىمىرنىڭ ئۇستىنە لازىم بولسا، ۋاقتىدا قىلىنماغان كىل ما ۋجب و فرضىنىڭ اسقاط فيديەسى ئۇچۇن ئۇشبو ذاتنى قەبول قىلىپ آلدۇمى؟

دېي، موللارغا سوزدى، عبدۇللاھۇلقازانى ياخشى دۇرۇست غەرىب مەھرەجى بىلەن:
— قىلت ۋەبىت لك!

دېي كىرى قايتاردى.

بوڭا ئىككى يىللىق قىنا گۇناھ بىرىلگەن ئىدى. شوڭا كورە بو ئىككى گەنە مەرتەبە آلب كىرى قايتاردى. قالغانلارنىڭ ھەممەسى شولاي دەۋر ياساپ، مەرحوم باينىڭ

آلتىش جىدى يىللىق گۇناھىنى ئۆلەش آلدىلار...

دەۋر شولاي تەمام بولغاچ، ياقوب، آياق ئورە باسدى:

— موللار، سىزگە بونىڭ بەرەبەرىنە مال بىرىرىز، كۆپى بىرسە كەدە رىزاسىزدر، بىت، دىدىدە، دەۋردە يۇرىگەن تۇرگەكنى كەسەينە تەا باشلادى. ھەممە دىنچىلەر

بىر آۋزدان جاۋاب بىرىدىلەر:

(1) قابول قىلىپ آلتىم ھەم ياخشىدان ئۆزىڭگە ھىيە قىلدىم،

جىنازاغا آيرىم تانتانا بېرىۋېتىپ، كىچىك تۇندە ئات جىبەرتىپ، بۈگۈن تۇش ۋاقتىغا، يۈز چاقىرىم يىردىن كىتىپ جىتىپ كەلگەن مەشھۇر تانار ئىشنى بۈكرە يىگەن كىچىككە بويى، يەشلى چابانى، ئاق چالماسى، يۇمىرى باشلى، ئۇزۇن، يەشلى تايى بىلەن بىر جەمەتنىڭ ئالدىدا تۇرا ئىدى. جىنازانى ئول ئوقياچاق ئىدى. نىچكە زەڭگەر تاۋشى بىلەن:

— نىيەت ئەيتىڭ! دېدى.

جىلەن قاندىغان، قامچىتىلى، مەسكەن بۈركىنى باسقۇچ كىيگەن ئابدۇللاھى كىرىپ سافىلارنىڭ ئورتاسىدا تۇرۇپ، قاتى، سابىر تاۋش بىلەن قىچىرىپ:

— ھەي نىيەت قىلدۇم جىنازا نامازى ئوقىماي، ئاللاھقا ھەممە ئۇچۇن، يىغىمىزگە درود ئۇچۇن، مەسكە دە ئۇچۇن، يۈزىمنى يۈنەلدەردە قىيىلەن، ئۇيۇدۇم ئۇشبو ھازىر ئامام ئاللاھى كىر!... مەن شۇلار نىيەت قىلغۇچى جەمەتتە دىيىپ ھالقىپ ئۆيىرىدى.

ئىمام قۇلاق قاقىدى. جىنازا ئوقىدى. لېكىن بىر قىزىق بولۇپ ئالدى. ئىشان بىرىنچى قۇلاق قاعدان سۆز ئاللاھۇ ئەكبەر دىيىپ تەكبىرگە چاقىرىغاندا، ئورتاق سافىلارنىڭ بىرىندە، ئادەم نامازدا ئىچىدا بىر نىچە قازاق رۇكوعا كىتىدىلەر. ئالارغا باشقىلار دا ئىيىدى، ئىككى ئۇچ ساق گۈز كىيىپ، سەجىدەگە ياتىدىلار. بولار ئارىسىدا قارىلىغان كىيىمى قاندا بار ئىدى. بىر تانار شەكلىدىكى پىرچ-پىرچ ئىتتە، بولاردىن كۆلىم دە تۈزە ئىچىدا سافىلار چىقىپ، ئارقا بارىپ ئۇيۇدى. جىنازا نامازى بىتىپ، ياقۇب ئالغى سافىلار قاراپ چىقىردى: جەمەت بۇ نىيەت ئادەم ئىدى؟

گۈز كىيىپ،

— ياخشى ئادەم ئىدى! دېدىلەر.

— سۆز بىلەن رەنجەتكەن، باشقا چاقى - داۋاسى بولغان ئادەم بارمى؟ بولسا كىچىرىسەن! يوق، يوق!! دېدىلەر.

مەدەنىي ئارباغا سالىدىلار. بىر نىچە ئادەم ئاتى بىلەن قەبرىگە ئالپ كىتىدىلەر. باشقا ھەممە ھالىق بولۇپ قالدى. ياكى ئادەم دەريا دولقۇنى كىيىپ، قوتانغا ياقىن بىر ئورۇندا بەيلىنىگەن ماللارغا تابا كىتىدىلەر. بۇ ئارادا دۆرت تۈيە بار ئىدى... ئىدىرە، تۈيە سۆزلەن ئۇزۇن مۇنەلەرنى بۇرۇپ، كۆز سالىدىلاردا ياكى ئادەم تىچ قىلىپ، كۆشەرگە ئۆتۈندىلەر. شۇلار بىلەن بىر رەتتە تۇرغان، ئىلى بۈگۈن كەنە تۆتۈپ جىلە كۆتۈرۈندەن قايتىۋالغان ئاساۋ ئىچى، بۇ قارا بۇلۇتنىڭ ئۆز ئۈستىگە تابا كىيىپ كىلۈندەن قورقۇپ، ئارلى - بىرلى دولى باشلايدى. سىيىرلار، قۇرچا ئىلى، ياقى بۇزۇلار تىچ تۇرۇلار ئىدى.

فېدىيەنى، زور ساداقالارنى، يادگار بولەكلەرنى زىيارەتقا ئال بارمىچا، بۇنداقنا ئۆلەشەچەكلەر، بولار ھەممەسى شۇنىڭ ئۈچۈن بېلىگىلەنگەن ماللار ئىدى. ارادان ئون باشى مەرحومنىڭ ئۆز ماللارندىن، قالغانلارنى، دوستلارنى، قەردەشلەرنى تارافىدىن كېتىرلەنگەن ئىدى.

بولەك، فېدىيە ئۆلەشۈدە ئىك زور رول ياقوب بىلەن ياڭىر بايدا بولدى. بۇ چىندان دا ئۆلەكەن كېچكەن بىر ئىش ئىدى: كىمگە، نەرسە، كۈبىنى يېرە مەستەلەستە بىر ياقىدان بايلىق، ئېكەنچىدەن ئورۇنلىق، پارتىيا ياقىلارنى، ئۈچىنچىدەن ئىل ئېچىدەنكى دەرەخسى كۆز ئالدىدا تۇتۇلا.

مولالارنىڭ ناسىبلىرى — غەلىملىرى ياكى نېچە يىللىق گۇناھنى ئۆلۈرى بويىچا توڭل، بەلكى قايسى يۇرتتىكى، نېنىدى بايلىقى بولۇ بىرىنچى مىزان ئىدى. مەرحومنىڭ ياقىلارنى فېدىيەلەك ماللار ياندىن كېلىپ جېتە بىلەن، دېنچىلەر آراسىدا پىشى — پىشى سۆيەلەنۈ كېتىدى: كىمگە، نەرسە تېيە؟

مولالارنى، چوچا بابىلارنىڭ ھەلىقە قاراب ئۈچ گروھقا آيرىدىلار. بىرىنچىدە ئالتى، شۇلار جۇملەستەندەن عبدەللاھى كىرىمى دە كىردى. ئېكەنچىدە توغۇز، قالغانلار ئۈچىنچىدە. ئىككىنچى ئۆلەكەن آساو آيىرىنى چىشىپ ئالدىلار. فېدىيەچىلەرنىڭ كۆزىنە ئوت يۇكۇردى: بۇ كىمگە؟

ئىشنى چاقىرىپ، شۇڭا دۇعا قىلدۇرىلەر. ئۆل ئىتەگىنىڭ سول ياعىن قايتىارب، آتەك تىرگەندەن تۇتۇدى دا، آراسىنا ئېلىپ بەيلىو ئۈچىن يالچىغا يېرىپ يېمەردى. ارادا تۇتاش ئۆر كەچلى قالن ئۇزۇن بۇتلى يىك زور تۈيە بار ئىدى. بولۇ چىشىپ ئالو تاغى ئۆمىدلىرىنى قوزغاتتى. لايىن بۇ بىرەگەندە ناسىب توڭل ئىدى: تىروىسكىدا كۆپ زامانلار ئوقىغاندىن سوڭ مەككە — مەدىنەلەردە، بۇچارالاردا بىر نېچە يىللار يۇرۇپ قايتقان بىر ئوقۇمىشلى قازاق — يۇلتۇز باي حاجى بار ئېكەن، ئۆزۈ سەبەبلى ئۆزى كېلە ئالماغان، يوقسا، جىنازاتنى دا ئۆل ئوقۇرغا تېيىشلى ئىدى.

بۇ تۈيەنى شۇڭا دېي قويدىلار.

آندىن سوڭ بىر تۈيە، ئىككى قۇرچاڭغى تاغى، بىر قۇلۇنلى بېيە، بىر سېر، دورت قۇي ساناب بىرىنچى دەرەخەدەكى ئالتى مولالاغا بىر يولى دۇعا قىلدۇرىلار. بولار ئۆز آراتلەسلەر نېچە بولەشەچەكلەر. فېدىيەچىلەر ماللارنىڭ تىرگەندەن، بەيلىگەن جېرلەردىن چاپوللارنى بىلەن تۇتۇپ، ئېكەنچى ياققا قويدىلاردا، يېرگە يارم تىزلىنىپ دۇعا قىلدۇرىلار. آندىن سوڭ، گروھلاب آيرىم — آيرىم يېرودە دەۋام ئېتىدىلەر. موللانى ئۆز فامىلىيەسى بىلەن توڭل. بەلكى بايىنىڭ ئىسمى بىلەن آتاب چاقىرلار ئىدى:

— ئېسى ئەھمەد مولداسى، كىل يېرى!!

ئۇستىنىنە جۇبىدە، آياغىنا شىبىلىت، باشىنا قارا كول بورك كىگەن جىتو چەچلى،
شوما قازان شەكردى زەكى فەھمى تەكەلف بىلەن گەنە آتلاپ باردى. ئول ئۇيالادا،
خورلاندا ئىدى. ھىچ كىمگە كوتەرلەپ قارامىچا، قۇرچاڭغى تايىنى تۇتۇپ. يىرگە
تەرلەنەپ، دۇعا قىلدى دا، جىتە كەلەن مەيداندا نۇق يوق بولدى.

— بۇرىباي مولداسى كىل يىرى!

باشىنا ئاق بورك، ئۇستىنىنە سارەلت جىلەن، آياغىنا زور كەوش كىگەن، ئاقىر
باشلى، ساقاللى ئاتار خەلفەسى، سەيفوللا، يىك آزعاندا شىكەنمىچە، مەن خەقنى آلام
دېگەن تۇسلى قىيو آتلاپ، چۇبار ئوگزنك يانىنا توقنادى، يىگمى تەنكەلەر تۇر
بو دىب ئىچىدەن ئوبلى - ئوبلى، يىرگە تەرلەنەپ دۇعا قىلدى دا، ياقىداغى آرباغ ئىتەپ
بەيلەدى. سىمىزلىگەن چامالار ئۈچۈن سىرتىدا، قابىرلارنى سىپاپ قارادى.

قالغان ماللارنى دا شۇلاي بىرەم - بىرەم دۇعا قىلىپ تاراندىلار.

بىر چىتەدەرك بەدەلچى ئىككى غەرەب حاجىنى تۇرالار ئىدى.

— سىزگە مالنى ساتىپ يۈرۈ مەشەققەت بولر، دىب آلارغا ئونار سوملىق آلتىن بېرىدىلەر.

دىن ئەھلى بىلەن ئىشنى بىرگەچ، قازاقنىڭ ئۆلكەلەرىنە بۆلەك ئۆلەشە باشلايدىلەر،

آرادا خاقلارنى ئىككى دىن ئوتتۇرىدا شومىچا تۇرغان تۇرلى تۈسدە بايتاق چاپانلار. بىر

نەچچە قىممەتلى پالاس، دورتەر آرشىنىدا بىش كىسەك قارا پوستاۋ بار ئىدى. قەيىلدە،

پارتىيا، قارتلىق - يەشىك كىك ئىكەن تۇرلىگەن ئۆلچەم بويىچا بولارنى ھەر كىمىك

دەرەجەسىنە قاراپ ئۆلەشەيدىلەر.

ياقىداغىلارنىڭ ھەر بىرىنى بىر نەرسە بېرىدىلەر. يىراقلارنىڭ بىلەرىنە، آولنا بىلارنى،

آقساقاللارنىغا ئۆلەدى. آزمىلى قارتقا مەرحومنىڭ ئۆزى كىگەن ياخشى تونى بىلەن

كۆپىنچە بېرىدىلەر. اول بولاردان يىك قاناعاتلەنەپ، ئوينىچى آلمان بالالار شىكلى

تۈلكى ئىچلى تۇلۇپنى جىلەكەسىنە سالىپ، يەشىل چاپاننى قولىنا تۇتۇپ شاد، كۈلچ

يۈز بىلەن يۈرى باشلايدى. بو ۋاقىت آنىڭ كۆڭلىنە تاغى بىر شۇبھە كىلدى: بىر نەچچە

كۈن ئىك، بىرىنچان آقساقالدا چىققاچ، آرسلا نىباغا بارىپ، آندا سارسىمباي ياعىنا

سوز سويلەدىم، بو خاتا بولمايدىمى ئىكەن؟ بايتورەنك ئۆز كىيىمى كىيىپ، آنىڭ آتن

آتلانەپ، مەن نەچكە نايمانلارغا قارشى بارىمەن؟...

آزم ئەكە ئۆلۈشىدەن شۇلاي رىزا بولسدا، آرادا كۆڭلى تولماۋچىلار بار ئىدى.

قالغاننىڭ آتاسى، سارسىمباينىڭ قۇداسى سارىباي ئۆزىنە بېرىلگەن بۆلەكنى ياڭغۇر بايىقىدا

كىيىم سانى، خالەۋكى ئىل ئىچىدەكى ئورنلارنى بويىچا بولار بىرىڭلەر ئىدى.

بالالارغا، زاعىفلارگە باقىر آچىا ئۆلەشەيدىلەر. شۇلاي ئىتەپ، بونداغى ئىشلەر بىدى!

آربالار، ئىيىرلى آتلار قوزغالدىلار، جەممەت مەپت آرئندان قەبرىستانغا چاپدىلار.
تىك حاتىلارغا قالدى.

XXXII

بوڭارچى قەبىلە، پارتىيا تالاش ئۇنۇتب، بارى بىرگە قايناشقان قازاقلار، آتقا
مىن، دالاعا چىغو بىلەن ياڭادان ھەممەسى ئوز حاللەرىنە قايتىدىلار. سوز بىرلەشەرگەن
كەك، نىچكىر ھەر ئۇرۇغ، ھەر بىر گروھلار ئوزلەرىنە آيرىم ئوقماشدىلار. زىيارەت
ئون چاقىرملار بار ئىدى. بۇتۇن يول بويى آت ئۇستىدە قۇرلغان يىك كۆب آيرىم
كىكەش، يەشەن پىلان مەجلىسلەرىنە ئەيلەندى.

سارسمباي بىلەن آرسلانباي آت مىن كىلگەنلەر ئىدى. باي ھەر ۋاقىت ئۆزلىرىگە
تۇرغان تۇسلى كۆرنگەن قۇداسى سارى—باينى ئوزىنە ئىيەرتدى. بولار كىكەش
دالادا يولسىز، نىسز بارغان آتلىلار، آربالىلار آراسىندان بىرىمجان آقساقالنى تابىدىلار.
اول ئىككى آيىر جىگولى ترانتاسدا بارا، يانينا تىگى آقن سەلىمجان ئوتىرغان ئىدى.
جىتىب خەل سۇراشۇغا آقن—شاعىر ئۆزىنىڭ جەبىرلەنۈن سۇيىلەدى:

—ئۆلىكەن آتايىز، بىرىم ئەكە مىڭا شىلتە قىلدى... قارت آنڭ سوزى بولدى:
مىن نى سۇيىلەگەنمى بىلەم. ساقالىڭا چال كىر بىرا ياتىر... آقلىغا ئوتىرغا ۋاقىت:
آق سۇيەكنى ماقتاب، گىددىنى خورلاپ غۇمۇر ئىتەسك!... سارى آرقانڭ ئۆلىكەن
آقنى آباي بىلەن تورعايباي آقندىن عىبەت آلساڭ بولماسى، دىب ئەيتەم!! دىدى،
آقن بولغاچ، پارتىيا تورىدا سوز آچا آلمادىلار. چۈنكى اول نايمانلار كۆين
جىرلاپچى آدەم ئىدى. قارتنى قالدۇر، ئۆچەۋى آلىغا چاپىدى.

بولاردىن بىر ياقدا دۆرت يىش قازاق تاغى شولاي آت ئۇستىدە كىكەش قىلىپ،
دالا بويلاپ چاپالار ئىدى. ئورتالارنىدا ياقوب كۆرندى. ياڭىر باي بىلەن قارتدا
شولار ياندا ئىدى.

سارسمباي، آتن قاۋلى يىزىپ شول گروھقا ئىشارە قىلدى:
آرسلانباي، كۆردىڭمى آزم ئەكەڭنى؟ دىدى. يىگە قولنى سىلكىدى:
يۇمۇشاق آدەم، عوى—تون بىلەن چاپان آنڭ كۆڭلنى رىزىلاتقاندۇر!
آڭارچى تىك بارغان سارى—باي تىلگە كىلدى:

اول ئىسەر قارتقا مىن تون بىلەن چاپان غا توڭل، ئىيەرلى آت بىلەن بوتالى
تۈيە يىزىگەن بولر ئىدىم!

سارسمباي تىرەن بىر مەغنىە بىلەن بوڭا بەخىس قىلدى:

ئىيەرلىسى آتالار بىلەن؛ بوتالىسى تۈيەلەر بىرە تورغان آدەملەر بىز، آزمبايدان باشقادا، كوب بولسا كىرەك، دىدى.

ساحرا توتىپ قەبرىگە تابا چاپقان جەمەعت ئىچىدە تۈرلى ئۇرۇقلار بولسادا، شول يولداغى سۈيەلەش، بىرگە بارودادا تۇپ ئىسكى آغم سىزىلە ئىدى. تانا بوعا، قىزىقۇرت، قارا آيىرلار بىرگە رەك قايناشا، بولار ئىچىكىدەر سارمانلارغا تارتىلار ئىدى. دورىقارا، آلتىن ئۇرۇقلارى سىمىز نايمانلار تىرەسەندە رەك چووالالار ئىدى. كورو گوزگە بىرىنچى گىرۈھنىڭ آدەمى كۆپرەك كۆرىنە ئىدى.

سارسمباي ئىچىدەن ئويلاپ باردى دا، يولداشلار ئىشتىدە ئىيتە قويدى. آلا راق سۈيەكلەرى بىلەن ماقتانسا بىز كۆپلىگەن بىلەن جىگەر بىز، كۆرەسىز آلاچى؟ دىدى. آلا يەشل ساحرا ئورتاسىدا زور كۆل بويىدا تەبەنەك، كىك، زور، آق تۈسلۈ ئۇيلار كۆرىدى. بوللىگەرى بىزىم ئەكەننىڭ جەيىلەۋى بولب، ئون يىل ئىلگەرى گەند كىلپ حاحوللار ئوتتۇرىدا، خەزىر زور كۆل بولغانلار ئىدى ئىدى. ھاۋلاپ تىللەر ئۇرۇپ چىقىدى، قانلىقلى، يالانچاق باشلى مارجالار ئۇيەلەندەن چىعب، قىزىق ئىتب، بونىنىدى جاۋ دىگەندەي قاراپ قالدىلار. خالق آت آربادا چاپدەپ ئوتت كىتەيدىلەر.

شول اولدان يارم چاقىم آرى قەبرىك ئىدى. چىتتى جىمىرك، ئىزىلى، واقلى، تۈرلى يازولى ئىسكى ياڭا قەبرى تاشلار بىراققان ئوق، بىزنى چىتەلەر آراسىدا تاشلادىكى دىگەن كىك خەسەرەتلى خارا با خەلەندە كۆرىنەلەر ئىدى.

قەبرىستاننىڭ بىر يەنىدا ئۇيۇلگەن خالق، توقتالغان آربالار، بەيەۋلى ئىيەرىلى آتالار تۇرالار، آندا بايتورەنى لەندەكە تۇشۇپ، كۆمەلەر.

زىيارەتنىڭ ئۇستى قۇلاچىنلار، بۆركلەر بىلەن چۈچۈبار تۈسدە: ھەر كىم موللاسن ئىيەرتكەندە ئۆزىنىڭ ياقىن ئۆلكەلەرنىڭ قەبرىدە بىرەندە ئىكەنچىسىنە قۇرئەن ئوقىپ يۇرى.

كىمەر:

تەمام

دىپ چىقىردى.

تۈرلى بىرگە چەچلىگەن جەمەعت آشەب—آشەب جىيەلەيدىلار. ئورتادا بايتورەننىڭ ئەلى ياڭاغا ئۇيۇلگەن كىچىكە تاۋ كىك بىيىك قەبرى توپراغى، آنىڭ دورى پوچماغىنا دورى موللا، قابىرلارنىدا، باش آياق ئۇچلارنىدا تاغى ئىكشەر—ئۇچەر دىنچى ئوترا.

خالق ھەممەسى جىيىلىپ بىرگە قازاق بايى ئىس ئەھمەد قالن، كىيىرلى تاوش بىلەن:

مولداكەم، ئوقى تىبارك، دىب قىچقىردى. زەكى ئەيى تاماق قىر، ئوقىغا ئوزىغا
آچقان ئىدى، بوزىباي موللاسى سەيغوللا، بوزىچى لىكى بىرمەس ئوچۇن، كۈچلى،
ماتور تاوشى بىلەن:

اعوز باللە... من الشيطان الرجيم... بيسم الله الرحمن الرحيم...
دىب سىزدا يىبەردى، زەكى ئەيىنى توقتارغا مەجبور قىلىپ، از ۋاقت ئىچىدە
تبارەكنى يارب ئوقىدا چىقىدى. بو-بىك تىز، قىزو، لىكىن موزىقالى يا ئىراتىب
شايمىز مەقامى بىلەن ئوقۇ ئىدى. قازاقلار تەھسىن قىلىپ:

اى يارقتىق مولداكەم!! قانداي تىز آغزا، عوى... دىشىدىلەر. دورت پۇچماقداي
يانداي موللاردا قىسقا-قىسقا مەقرەلەر ئوقىدىلار. تاى بىر موللا، بايىنىڭ ئەيتۈۋى
بىلەن «ئىس» نى باشلاغان ئىدى «من المكرمين» جىتىمىچ، ياڭلىشىدا،
سېھان رىك، رب العزة عما يصفون...
نى ئەيتىپ تەمام ئىتتى.

بوزىك بىلەن موللا ئوز بايى آلدانغا توڭل، باشقالار آلداندا ئوزىنىڭ بازارن بىردى،
ناچارغا مىسال بولۇپ يۇرۇرگە قالدى. كۆپ ۋاقتلار كۈلۈپ سۆيىلەرگە تىللەرگە كىردى.
دىنىچىلەرگە ئونارتىن ساداقا بىرىدىلەر. دۇعا قىلىندى.

جىنازا، دەفن، ساداقا، شۇنىڭ بىلەن بىدى. جەمەت ياكى ئادان آتلارغا مىدى. تاى
قامچىلار ئوينىدى. تاى ئۇرۇغلار، قەيىلەر، پارتىيالار گرو-گرو-كىڭىش،
دالا بوزىچا كىتىدىلەر. حاھولنىڭ بالچىقدان سالغان آقپورلى پاسپولسكالارن ئوتت،
تاى تىللەرن ئۇردى، ئىندى ئىت قىز ئىسەسى بىلەن ياكى ئادان مەرحومنىڭ جەيىلەۋىتە-
ياقتى كۈلگە شاولاش قايىتىلار.

XXXIII

بۇلۇتلار تارالدى، كۆك يۇزى آچلدى. آياز، مانور كۈن كۆڭلەرنى ئىرگەلەپ
ياقتىلىق بىلەن يىلمايدى. ياكى ئىزدان سۇڭ بۇتۇنلەي كىيىپ جىتمەگەن ھەتتەدى
يەشل كىڭ تىڭىز ساھرا يراقدان آسلى زوبىر جەد دىڭىزى كىك، جىملىداپ قۇياش
تورنىدا ئوينى باشلايدى. كىيىزگە، نونغا ئورالغى، تىرمە ئىچىدە بۇرۇشىپ ئوتورغان
بالالار، شادان، شادان، دالاغا چەچلىدىلەر. بوزىكتىلەر، سۇلۇ قىزلار آت ئىيەتت،
يوق يۇمشىق بار ئىتت، جەيىلەۋەن جەيىلەۋگە چابدىلار. ئۇزاق ياڭىر، جۈۈش

سالقن جىل آستىدا، تۇسلەرى قاچقان ماتور قۇلۇنلار. دو كىلىپ، تاوش بىلەن كىشىش، ئوبىنارغا تۇتۇندىلار. ياقى كۈل، ئەيتىسك كۇمۇش دىگىنىنە ئەۋرەلدى، شولاي ماتور، تىچ، ساف نور بىلەن يالتىراپ كىتتى. زىيارەتدان قايتقان حالقۇندا كوڭلى بىر يىۋى كۈتۈرلدى، ئىرتەنگى، كۈندۈزگى ئور ھاۋا، قارا بۇلۇت، بۇگا قوشلغان مەيت-جىنازا، قەبىر باسقۇنلار تارالدى.

— بو جەيلەۋدەگى ئون يىش تىرمەنك ئونى تۇرلى فەقىر قازاقلارنى بولپ ئورتاداعى زور، ياڭا اق كىيىن ئۆيلەر بايتورە بىلەن ياقوبنى ئىدى. خانق، ھەزىم ئۆز دەرەجەسىنە قاراپ شول يىش تىرمەگە تولىلار. بولارغا سىمىغانلار ئۇچۇن دالادا يىرگە كىيىنلەر، پالاسلار جەيلىدى، آچىق كۇن، ياقىنى قۇياش آستىدا ئۇتۇر-قۇرغار كىشىك تابىلار ياسالدى.

غەدەت بويىنچا، باشدا قۇرئەن ئوقلىدى، دىنچىلەرگە ساداقا يېرىلدى...

آندان سۇك ئىندى، ئەيتىسك بايتورە، جىنازا، قەبىر بۇتۇنلەي خەتەرلەردەن چىقىدى، مەجلىسلەر نىندىر، ئوين كۈلكى جىيىلشلىرىنا، ئۆتكىن سوزلەر، تابىقەر جاۋابلار كۈرەشىنە ئەيلەندى. باينك ئۆز قەزىدا حىسابسىز ئىدى. مەرحومنىڭ ياقۇللىرى، قەدردەش-ئۇرۇقلارىدا ھەممەسى تۇرسىقلار، سابىلار بىلەن كىلىگەنلەر ئىدى. ئچونك ئىسەبى-سانى بولمادى، قەزىر كۈبەك كىتىرلگەن ساين، جىگىلەيە، كۈزلەردە ئوت ئوينى، تىللەر چەچەنلەشە بارا ئىدى.

باينك ئۆزى تۇرغان ئۆلكەن ئۆيگە ئۆيلىك زورلارى قەيىلە باشلىقلارى، آقساقاللارى بىلەرى، بايلارى اوتردىلار. ئىك تۈردە بىرمىچان آقساقال، آنك بىر ياعندا ياقوب، ياڭغۇرباي، ئىككىنچى ياعندا سارسىمباي، آنك قۇداسى سارى-باي، آلارغا تۇتاش، قارلىغاچنىڭ تامرى آرسالانباي بىلەن كىيەۋى قالتى، آندان تۈبەنگە تابا شولاي ھەزىم دەرەجەسى بويىنچا ئورناشقانلار ئىدى. آزم ئەكە، مەرحومنىڭ چاپاننى كىيىپ، كۈلكىرەك قىيافەتدە بو مەجلىسكە خىزمەت قىلوچى بولپ، بىر آز قىزارپ، ئوين سوز ئەيتىپ يۇروچى ئىدى.

يىرم ئەكە ئۆتكەن زامانلارنىڭ خەللەرن سۇيەدى. ئەبۇلخەيىرخانى قەھەرلەدى. يامان تىلماچلىق ئىلچىلىك قىلدى دىپ تەفكىلغى شىئەلەدى. يىراق كىنايە بىلەن كىتىپ، بو يىردەدە ئۆزىنىڭ خەيىرلەرى، تەفكىللەرى بولمادى توڭل دىپ، نايمانلارنىڭ خان، سۇلتان بولپ يەشەگەن، يۇرتنى اق پادىشاغا قول ئىتودە بولاشق ئىتسەن بايلارنىدا كۈلگە تاشلاىدى. بولارغا قارشى باش كۈتەرگەن قازاق بەھادىرلارنى، يىراق ئىللەگى كۈتۈپار ئىسىملى قاھارمانغا ئۇزاق توقتالدى... آنك بو سوزلەرى بايتورە -

ياقوب ياقىلار ئۇچۇن آعو، سارسىبايلار ئۇچۇن بىر بىرەم ئىدى. ياڭىر باي بىلەن
آرسلاىباي يارم كۈلكىلى لايىن آعولى سوز بىلەن چەنچىشېدا آلدىلار.

لايىن قىز ئىچى، كەيف كۈتەرلىگەنگە، سوز يولاردان ئوين كۈلكىگە تارتىلسا،
ھەمەسىدە شادىبولا چاقلار ئىدى.. آزمباي بوڭا بىر چارا تابا آلودان عاجىز ئىدى،
مەرحومنىڭ قەبرىدە ئۇزاقلاپ ئوتىرب، جالاب قالغان آقنىڭ قايتىپ، ئىشكە كورنۇي
بار كىشى ئۇچۇن دە بىرچىكىلىك تۇدرغان كىك بولدى. آزم ئەكە آنى قولتقلاپ آلدى،
بىر آز قوزغالىدىلار، شاعىرگە ئورتادا، ئورن يىرلدى. توردە كىرەگەدە بىر ئوقالى
بورىك بىلەن بىر يەشل چاپان آسلىپ تۇرا ئىدى. ياقوب، ئورنىدىن قوزغالىمىچاقۇق:
— آزم ئەكە، شولارنى آقنەكايدىرسە ئىچى، آغامنىڭ ئەيتىگەن سوزى شولاي ئىدى،
دىدى. مەجلىسدە، بىر ياڭالق بولپ آلدى، آزمباي قارت، يۇگىرپ باردى، ئويناب،
كۈلۈپ، بولەكلەرنى آلدىدا، كىيىندىرى - مەجلىسدە، گويە، كوزنى ئويناتىغا آزم ئەكە
بىلەن تلىمىجان ئىدى. آقن:

— بىرگەنگە شۇكۇر، يول باشى دىيىپ يارم يارتى بىت سىنپادى يىلىندەگى
دومبراسىنا قول سوزدى:

— بايتورەزى بىر ئىدى... آنى يوعالتىپدان كوڭلم يارالانوب قالدى... دومبرامدا
بو كۈن آق تاڭ بلىنپ، قايعى قارا ئولم ھەبەرى يۈرەگەنى يارالانغاندىن يىرلى تلىدەن
توقتالدى، ئۈلكەنلەرنىڭ رۇھساتى بولسە، آنىڭ بىر موڭلق ئەيتۈگە ئىسەبى يوق توڭل
ئىدى، دىدىدە جاواب كۈتمىچە ئۈك ئۈزىنىڭ عۇمۇرلىك يولداشنى مۇڭلاىپ، خالىق
جىرلارنىدىن بىرن كۈيلىپ يىغىردى:

آت جاقسىىن سۇراساڭ آندىجان مىن قوقاندا،

ئىر جاقسىىن كورەرسىن، قىرىم مىندەن قازاندا،

تون جاقسىىن كىيىرسىن، حيوا مىندەن بۇخارددا.

— بۇرنىلار شولان دىگەنلەر، مەگەر، بىرنىڭ بو زاماندا ئىرنىڭ ياخشىلارى سارى
آرقانىڭ ئۈز ئىچىدەدە يوق ئىمەس.. دىيىپ مەجلىسنىڭ، ئىلىنىڭ زورلارنى بىرەم - بىرەم
يارم كۈي، يارم قارا سوز بىلەن ماقتاپ كىتىدى.

— آرابىزدە بىر چال بار؛ يەشى ئۈلكەن، آقلى يوعارى؛ ماڭلاي كوزى كورمەگەن
بىلەن، آق كوڭلى قازاق يۇرتنىڭ قاتى قايعى ئۇچۇپ يالقىلاىپ يانپ تۇرا...
دىيىپ باشدا بىرمىجان آقساقالنى ئۇلوعلاىدى.
آندان سۆڭ:

— نەسلى چىنگىزگە جىتەر، قانى خانلاردان، سۇلتانلاردان كىلە، ياخشى آتانىڭ
بو بالاسى - ھىزىرگى كۈن ئىل آعاسى... دىيىپ ياقوبقا توقتالدى...

ئەيتىمچەك فيكىرلەرنى، سۆزلەرنى بىر آز ئۆزلەنگەن كېك، كۆيىنى ئۇزۇن — ئۇزۇن سوزىپ، بىر آز ئويلاندى ۋە آرسىلانىغا قاراپ:

— ئاناڭنىڭ ئۆلگەنلىكى دالانى قاپلادى، ئۆزىڭنىڭ يىشۇڭ آز بولسادا، ماڭلايڭدا آقلىق نۇرى باقى، يۈرەڭگىدە آراماتلار قۇۋەتى بار... دېيىپ ئۇزاق جىرلادى.

دومبىرائى، جىرنى ئېيتىپ، باشقا تېرىمەلەردىن خالىق بولماي قالدى، سىيارغا ھېچ جاي يوق ئىدى، تېرىمەننىڭ كىيىنلەرنى كۈتۈرۈپلەر، ئۆيىڭ بۇتۇن تېرە يايى ئوراماللىق خاتىلەر، قۇلاقچىلىق قازاقلار بىلەن قاپلاندى.

— آق، گۈيە، بولارنىڭ ھەممەسىندەن ھەبەرسىز كېك، قوللارنى اويناتىپ، باشنى دېۋانلارغا چاپقاپ دەۋام ئىتتى..

— سابرۇك كۆپ، دەۋلەتكە مول، سۈيەڭگەك آق بولماي بىلەن، ئېلى ئۇچۇن غەيرەتكە زور. لاچىنلار آراسىدا بۇرۇت بول. دېيىپ سارسىمىيىنى ماقئادى؛

— دۇشمان كۆرسەڭ، شۇڭارداي آشقانلىق، آلاچ دېگەن تاۋىش بولسا، اوق جەيەدەي آتلاش. دېيىپ، ياڭغۇر بايغا بىر نېچە سۆز ئېيتىپ، آخىردىن، كۆيىن دا، تاۋىش دا يارىم كۆلىكىگە ئەيلەندۈرۈپ، آزمىيىغا:

— دەۋلەتم يوق، بەختىم كىم دېيىپ زاراق قىلما، قىيامەتنىڭ ئۇچماخىدا تەختىڭ بار!... دېدى.

بۇ سۆڭىسى خالىقنىڭ كەيغىيە يىگىرەك ئۇخشاپ قالدى. ئۆيىدەكى ھەم تىشداى جەمەت كۆلۈپ:

— آي يارقتىق تىلىمجان!! ياساغان ئىيىڭ چەچەنلىكىنى قىزغىنماي ئۆزىڭدىن دېيىپ شۇلاشدىلار. آزم قارت، بىر آز رەنجىگەن تاۋىش بىلەن:

— آقنىم، يالقۇم آۋا ئېرتە كىچى بىر تەڭرىگە، «مالدا يىرچى، باختدا يىرچى!» دېيىپ مۇڭلۇق قىلدىم. سۆزىمنى آلمادى، يىرگەن مالنى قىشنىڭ يامان جۇنى بىلەن ھەلەك قىلدى دېدى...

آزمباي، يەشى زور، ساقالى آق بولسادا، بايلىقى يوق، قەيىلە ئىچىدە دەرە جەسى كىچىك، شۇڭا كۆرە، ئانىڭ بىلەن بىر آز جولىرلىرىچە شايارلار ئىدى.

سارى باي بىر آز كىيىنلىمەلى مەنە بىلەن ئەيتە قويدى:

— باي ئۆلدى، سىڭا تون بىلەن چاپان قالدى، كۆڭلۈڭ ھامان قاناعات توڭلىمى؟ دېدى.

بۇ — يىك توپاس تۇيۇلدى. ياڭغۇر باي ئۆتكەن اوسال يۇزىنە تەحقىر تۇس چىعارىپ، سارىباينىڭ ئوڭايلىرى سۆزىنە:

— بوندى چەچەنلىكىنى ناچار يىيىدەن توعان قارا آيىرلارغا ئەيتە بىلسە كىرەك دېدى.

بۇ — قارا آيىر قەيىلەنىڭ توبىدىن دەرەجەسىنى ئىشارا ئىدى.

سۆزلەر قابىندى قىزىنىڭ كەيىنى مىگە يۈگۈردى. قارا آيىرلارنىڭ بىرسى، آرتدان تۇرۇپ باشقالارنى سۇيىلەيدى، ئويىكىم يوق، مەگەر ياتىر باي ئۆزىنىڭ تۇركەندەن اورلانغان دورىتقاراسى بىلەن ماقتانا باشلاسا، قازاق يۇرتى كۈلى نىچىك چىدار، دىيىپ چەنچىدى. بو ئىندى بۇتۇنلەي قاتى ئەيتىۋىنىدى. چۈنكى خەزىگى كۈندە آق سۇيەك سانالغان دورىتقارا قەيىلىسى خاقىدا، چىنداندا شۇندى بىر ئەكىت بار ئىدى. ياتىر باي ئۈچۈن بو ھەر ۋاقىت جان ئىرنىكىچ بىر قارا تاپ ئىدى.

اول سابىر يوعالتىدى، آياق ئورە باسب، بىلىندەن قامچىسىن آلا قويدى. سوز تالاشى، قىچقىرىش چىگىندەن ئاشدى. باشدا قارا آيىرلار بىلەن دورىتقار قەيىلەلەرى قىزىلار، بولارغا سارمانلار، قىزىلغۇرتلار قاتناشدى. آزمباي قىز، قانى قايناب، ئۆزىچە زور سوز ئەيتىرگە تەلدى. باشقا قەيىلەلەر ئۆز آرا تالاش قىلغاندا ھەممەندەن ئۈستۈن بولغان سىمىز نايمان ئۇرۇغى بارلىق ئۇنۇتتىغىزمى؟ دىدى. بوزور خاتا بولب چىقىدى. آڭارچى تىك تۇرغان تانا بوغالار قوزغالدى. چۈنكى نايمانغا مەڭگىلىك دۇشمانلار ئىدى. آرم ئەكەننىڭ سوزى بىر تەسەسەن، بىرەو قىچقىردى.

نايمانلارنىڭ ئىسمى سىمىز بولسادا، تۇتقان يوللارنى تىگىر ئىمەس. دىدى.

ياقوبدا قاتناشدى. اول ئۆتكەن آدەم سىقاتى بىلەن،

— يامانلىق يوق، دىمەم، مەگەر نايماننىڭ قىلغان ياخشىلىقلىرىنىڭ كوز يۇمار؟! دىدى. . . بوتاعى ئوتقارماي سالوبولدى. يىللار بويىنچا قەيىلە ئۇرۇغ پەردەسى ئىچىنە ئۇرتىلىپ، يىرسو ئۈچۈن، جەيىلەو ئۈچۈن، ئىل ئۈستۈندە باش بولو ئۈچۈن دەۋام ئېتىپدە، جىنازا سەبەبىدەن، تىقى ياقى قاپلانغان دۇشمانلىقلار ھەممەسى بىر تىشقا چىقىدى. . . قانلار قىزدى، كوزلەردە ئوت ئوينى باشلايدى. قامچىلار قولغا كىيىلدى. . . بىرەننىڭ «نايمانلار تۈرندە ئىلىگە ياخشىلىقدان باشقا ئىشلەرى بولمادى» دىگەننىڭ قارشى، آڭارچى سابىر تۇرغان آرنىلەنباي دا چىدامادى، قامچىسىن كىزەنە يىرب:

آناڭا نەلەت بولغى! . . . قازاقنى جەيىلەۋەندەن قوغان، بىرنى يىرآۋدارغان كىم ئىدى؟ سىز نايمانلار توگلىمى؟ . . . دىيىپ قىچقىردى. بوڭقارشى كوزى قان باسب ياتىر باي كىلدى. آلاچ قىچقىرىپ، سوعش كىتۈۋى يىك ياقى ئىدى، مەگەر سوقىر آقساقال بىر مىجان تىيىپ قالدى اول ئورنىدىن قوزغالدى، كۈش كىدىدە، آيات ئورە باسدى:

تالاش ئۈچۈن باشقا ئورن تاپارنى، بالالار دىيىپ تىرمەندەن دالغا چىقىدى. . . . بونى ھەممە آقساقال قايتىغا — تارالغا قوشا دىيىپ تۇشۇندىلار. جەيىلەۋشاۋ كىلدى، آربالار قوزغالدى، آتالارنىڭ ئىيىرلەرى تارتىلدى، قازاقلار:

آتاڭا نەلەت. . . جىدى باباڭنىڭ قەبىرىن. . . قەلەن قىلىم! . . دىب سوڭىنىپ،
چىقىرىش، ئاتلارنى مەندىلەردە، نايمان بىلەن دورىقارادان باشقا، ھەممەسى، زور
سوغىغا تاشلانغان كېك، آلتىن كۆل جەيلىۋەندەن كېڭ دالانىڭ تۈرلى ياغىنا چەچەلدىلەر.
ياقوب جەلنى آڭلادى. بۇ ئىللە ئۈستۈنلىككە كەلەر قولىدا بولۇپ، ئۈچۈن
اچىق سوغىنىڭ باشلانۇپ ئىدى.

اول آعاسى بايتورەننىڭ جىنازاسى باشقاچا فايدا لاناچى ئىدى لايىن كىرىسى كىلپ
چەدى. ياقى كۆل جەيلىۋەندەن تارالب، ساحرا توتىپ، ئىيەرنى آت ئۈستىدە تۈرلى
ياغا چاپقان قازاقلار. آڭا تىگى دورى قەيىلەننىڭ. ئىندى مۇندىن سۇڭ سىزنىڭ
ئۈرۈمچى ئىش باشىدىن قانداق بولسۇن، بىلىكىنى سىزدەن آلاپ، نايماننىڭ يىلغاسى كىيىدى،
تاۋى جىمىردى، ھەزىر ياڭا جەيلىۋەندە ئىزلىمىز دىگەن كىنايەلى سۆزى بولپ كۆرىندى.
ھەم اول ياكىلىمادى. تۈزەتۈپ كىلىشەن ئۈمىدى بىكەن، ئىندى مال توڭىپ،
آت آرتىپ، كۈن، تۇن كۆرەشەن باشقا چارا قالمايدى. ياقى كۆلەن قەھەرلەپ،
سوڭىنىپ، شالاشىپ، آت ئۈستىدە تارالوچىلاردا بولۇپ شولاي آڭلادىلار، شول آچۇ بىلەن
تەشەن قىپ، قامچىلارنى سەلەپ چاپدىلار. بوڭارچى آستىدا، قايدىدار يەشەن بىرەك
يانغان كۆرەش ئوتى ئۈستىدە بىرەك چەدى، ھەر ئىككى ياق بىل باغلاپ، قان قىزىرىپ،
شۇڭا تاشلاندىلار.

XXXIV

جىنازادان تالاش تارالغان جەمەت، آت ئۈستىدە دالا بويىنچا جىلدىرىپ بارغان
ھەلە ئىك ھەر ئۈرۈمچى ئۆز آرا، آندىن سۇڭ باشقا بىرگە جىيلىش، كىگەشەلەر.
سارمىباي ئىرتە تاشقان ياكى جەيلىۋەنگە قىز قۇمغا كۈچەچەك بولغانغا، ئۆز
آرا آڭلاشۇ مەجلىس، جومغا كۈنگە كىچىكەردىلەر.

بىرگە ئوقماش بىرەك بارغاندىن سۇڭ، شول ئۆي بىلەن ئىسەنلەشە ھەر گروھ
ئۆز يولىغا تابا كىتىدى.

سارمىباي، آرسىلەنباي، بىرمەنجان آقساقال، چەچىلى يىگە، كەرىم قارت بىرگەلەشە،
آلتىن كۆلگە قايتىپ جىتەكەندە قۇياش باتىپ بارا، قۇلۇنلار بەيلىۋەندە ئىچىندىرلەنلەر،
قۇي، سىيىر شاۋ كىلپ جەيلىۋەندە قايناش، لايىن ئىرتە بىلەن تىرىلپ ئوتىرىپ قالغان
تېرىمەلەرنىڭ بىرى دەپ يوق؛ ھەممەسى سوتىلپ، آربالارغا تۈيەلگەنلەر، تىك باينىڭ
آتى ئۇلى يالغىز قالغان ئىدى. قىزلار، كىلىنچەكلەر، بوز بالىلار ئوين كۈلىكى، شاۋشۇ
بىلەن شول آربالار تېرەسىدە نى دەپ بەيلىپ، تۈرگەك. تۈرگەك كىيىنلەرنى، جۇن

توتىلغان قاپچىقلارنى رەتلەپ آزادلانالار ئىدى. ئىلىكى ئورنىدا قازان ئۇلى ئىت پىشە، ساماۋىر بىرلەپ ئوتتۇرا ئىدى.

يالىچى قارشى كېلىپ، آتالارنى ئالدى. ئاق ئۆيدىن قارلىغاچ بىلەن بايىچە چىقىدى. آرسلانباينىڭ، ئول كوچونى بىلە تۇرۇپ، ياكادان كېلوۋى، آلتىن چەچنى بىر آز غەجەبىنىدە، قىرى بىلەن بوللاچاق، فاجىئەنى خەتەرىنە كېتىپ كۆڭلەن بۇزدى، لاکىن تىشقا چىقارمادى.

— سارسىمباي جەيلەۋى ئۆلگەن آتانى كۆيدىن كۆتە ئىدى، دىيىپ بېرىمىجان آقساقالنى قارشىلايدى قوناق يىگىتكە قاراپ:
— قەبرىنىڭ تاشىن ئوق باسىدىغان بولساغىز يارى، قازاقنىڭ بىر سۆزى بار. يامان آدمە ياكادان تىرىلە ئىكەن دېدى.

آرسلانباي، قارلىغاچقا، مەغەنىلى يىلمايىپ، بايىچەگە جىنازانى سۆيىلەپ كېتىدى:
— لەھدىنى سارى يالىچى بىلەن قاپلادى، نايىمان ئورغىسىنىڭ باشىنا جىل - داۋل كۆتەردىك دېدى. ھەر بىر شاۋ شولى خەللەرنى ياراتا تۇرغان قارلىغاچ سۆلۈ، ئۆزى شۇندا بولماۋىنا ئىچىدەن ئۆگەندى، جىلگەسىنە تۇتۇپ دولقۇنلاپ تۇرغان زور قارا چەچلەرنى رەتلى يىرىپ، يىگەندەن ۋاقىئەنى خىكايە قىلدردى... لاکىن بو، نىچكىدەر، سۆز ئوڭغايى بىلەن ئۆز خەللەرىنە كىچىدى... بىر مېنوت اولاق ۋاقىتنى، يىگە ئەيتە سالدى:

— آقساقال بىلەن آزاراق كېڭەشمە... ئول رىزا بولغا ئۇشامى، بۇگۈن بىر فورسات تاپىپ تاغى ئەيتە چەكەن، دېدى.

قىزنىڭ ماتور قارا ئوتقۇللى يۈزىنە نىچىسىزلىق چىقىدى، كۆزلىرى بىر نىچە مېنوتقا بۆتۈنلەي ئىچكى ئويغا تۇتقالغان كېكە، بىر نۇقتاغا قاتدىلار. ئۇزۇن كىرىكىلەرى سالدىلار.
— آيىباي، قۇدايم، آۋا!!!...

دىيىپ، بىر گۇرسىندى دە، يىگەننىڭ قۇلاغىنا ياقىن اوق كېلىپ:
— قاراڭغى تۈن بىلەن ئىيەزلى آتدان باشقا بىرگە ھېچ بىر كە ياردەم قىلماسا كېرەك، دېدى.

يىگەننىڭ كۆز ئالدى قاراڭغىلاپ كېتىدى: بىر ياقدان نايىمانلار بىلەن تالاشو بارا، ئىككىنچى ياقدان بو كۆرەش دە ئىكەن ئوق تايانچ، يولباشچى بولغان سارسىمباي ياكى قالتاي آناسى سارى - بايلار بىلەن آرا بۇزلاچاق، بو ئىككى اوت ئىچىدە ئول نىندى يول تۇتارغا تېيىش؟

لاكىن - بو مېنوتلىق شۇبھە يىدى. قىزنىڭ خەسەرت قاتناش مەخەببەت بىلەن يالقۇنلاغان بىر قارشى ئانى يوق ئىتتى. كېسكىن تاۋىش بىلەن:

— سېن يۈرەگىنى نىق تۇت، قارا آيىرلار قىلچى آلدندا بىزنىڭ باشلار ئىلەس، دېدى.
توقال، آق ئۆيگە ئۆلگەن تاپاق توتۇپ ئېتىنى ئال كەردى. جەيلەۋدەگى
ھەممە خالق شۇندا يۇگۇردى.

ئېتىنى آساب، قىزنى ئىچىپ چىققاندا، تۇن كېلىگەن، كىڭ دالا تىنچ، يۇمشاق،
رەھەت قارائىقلىق ئىچىنە باتقان، ماللار ياتقانلار، تىك سۈيەكلەرنى كۆتۈپ، ئۆتلەرگە،
قۇيرىق سىلكىپ، ھەر ئۇچىراغانغا، ئېرىكەلەنەن يۈرىلەر ئېدى.

بايىچىچە، آقساقال، سارسىماي، گۈلچەچەك آق ئۆيگە باتدىلار. قارلىغاچ سۇلو:
— چىچەم، مېن آيىلا بىلەن دالدا يۇقلارغا تىلىم، دېدى. بايىچە بوڭا شۇنەھ بىلەن
قارادى. لايىن قارشى ئەيتىمەدى.

بو، تۇن يىگە بىلەن قىز ئۇچۇن غۇمۇرلەرنىدە بىرىچى كېلىگەن ئېرىكەن رەھەت
بەخت سەھەتلەرى بولدى....

XXXV

يىراققان آق تاڭ بىلەنگەندە جەيلەۋ آياق ئۈستىدە ئېدى ئېنىدى. خاتىلەر آشەب ساۋت
سابانى جىيە، تورا باشلايدىلار، ئۆلكەنلەر تۇرۇپ چىچىغا، بىك تىز آرادا آق ئۆينى
سۈتۈپ، كىزلەرنى، كىرەكەلەرنى، چاڭراقلارنى ھەممەن آيىم بىر فورمان آرباغا
تۈيەيدىلەر. چەچلى يىگە، كەرىم قارت ئۆزلەرنىڭ بۇتۇن ئەيىرلەرنى كىچىدەن ئۆك
جىيىپ بىكەنلەر ئېدى. يۇقىلى كۈزلەرنى يۈمىيچاتۇق باينىڭ يۇرتىغا بولۇشقا كېلىدىلەر.
يالىچى جۇلقىباي بىلەن بىرگە ئاتلارنى قامتىلاپ جىيىكىدىلەر. تۇرلى آربالارغا تۇتۇلغان
جۈكلەرنى زور قىل آرقانلار بىلەن بەيلەيدىلەر. خاتىلەرغا ئۇتۇرغا ئورۇنلار ياسايدىلار.
خوجا ئۆزى، قوناقلىرى، غايىلىسى بىلەن بىرگە چىنباي چەي ئىچىدە، ھەممە
ئىش ئۆز تەرتىپىدە ئىشلەنگەننى ئېكەن دېيىپ قاراپ چىقىدۇ. قايسىن تۈزەتەتە، ئەزەك
كۈچەرلى فورماندان ئۇچ كىسەك ئەيىرنى آلدەپ، بولۇرنى ئېكى تەگەرمەچلىگە سالدردى،
ئىش تەماملەن كۈرۈپ:

— تۈيەلەرنى كېتىرگەن، دېدى.
آق ئۆينىڭ ئىچىدەگى كىيىنلەرنىڭ پالاس، يورغان كېك نەرسەلەرنىڭ زور بىر ئۇلۇشى
بەيلەنگەن ھەلەندە يىردە ياتا ئېدى. بولۇرنى آربالارغا سالمايچاقلار ئېدى. جۇلقىباي
آيىرلى ئورەكەچلى زور دۈرت تۈيەنى كېتىردى. بو خايوانلار، بۇرۇن سىگرلەرنى
تىشىپ بەيلەنگەن نىچكەگە جىب بىلەن، ھېچدا قارشىمىچا كېلىدىلەر.
كەرىم قارت بىرسىن تارتىدىدا،

چوك!! چوك!! ديدى. چوڭ بايغا ئالەت قىلغۇچى بولدى.
زور تۈيە، بىردە آشقى، ئىكك آل آياقلارنى تىزلەندى، آندان سوڭ بۇتۇن
گەدەسى بىلەن چوڭدى. باينىڭ قارامىنى آستىدا آنىڭ آرقاسىغا يېڭىمى بۇتقا ياقىن
يۈك سالىپ، بەيلەيدىلەر.

قارت:

— ھاچت!!... ھاچت!!

دېوگە آقۇن، ئوڭىنى كۈتۈرۈپ ساھرا كارابىنى آياققا باسدى.
آلتىن چەچ بايىچىنىڭ غۇمۇرلىق غەدەتى بار: اول بىر جەيلەۋدەن ئىككىنچى جەيلەۋگە
كۈچكەندە ھەر ۋاقىت تۈيە ئۈستىدە بارغا يارانا ئىدى. ئاناردان كۈلۈپدا قارايدىلار،
يول يراق كۈن ئىسسى بولۇپ، آرىساندا دىلەر ئىدى، لاكىن اول آرباغا اوترىمى،
تۈيەگە اتلانپ، آقۇن — آقۇن تىرىلەپ بارونى سۈيە ئىدى.

سارسىمباي ئۈچ تۈيەنى چوڭىرۇپ، بەيلەپ تىكەچ، خاتىنىغا كۈلۈپ دەشدى:
— مېنىڭ آلتىن چەچ سايبىم، بۇگۈندە تۈيە ئۈستىدە تىرىلەپ بارونى تىلىمى ئىكەن؟
خاتىن، باشقارنىڭ يىلمايغان سىزگەنىگە، بىر آز ئەرنىنە تۇشدى:

— آق دولبەرم مېندەن باشقا نىچىك بارىن؟ ديدى.

ئەلبەتتە قارشى ئىتتىمەيدىلەر. كىچىككە باشلى، ماتۇر مۇڭسۇ كوزلى، تۈيەگە ئىيىلگەن
مويىلى، ئۆلگەن، يىۋاش آق تۈيەنى چوڭىرىدىلەر، اوترىغا، يارم ياتارغا يارارلىق بولغان
كىڭ ياتاق كىك آغاچلى، پالاس توشىلگەن ئىيىرنى ئورۇپكە ئىيىلەپ بەيلەيدىلەر. يىكە
ئۈچۈن كىچىككە كۈن تۇرسىق بىلەن قىزىق آسدىلار.

يەشلەرگە دىگەن آتلار ئىيىرلەنەپ بولغان ئىدى ئىندى.

ئىندى ئىش بىتىدى، دىگەندە گۈلچەچەك:

— مېڭا آت يوق، مېڭا باراسىم كىلە مېنىڭ دىيىپ، كۈيىنلەنە باشلادى. باشقاچا
رەزىلاتا ئالمايدىلار، اول بايىچى يانينا تۈيەگە آتلانغا، آرىسا، تۇقال يانينا ترانتاسقا
كۈچەرگە بولدى.

آقساقال ئۈچۈن، باينىڭ ئوزى يۇرى تۇرغان آربا ئىدى.

ساھرا آرتىدىن قىزارىپ قۇياش كۈرىدى، دالا ئىرتىڭىڭى آسۇ قىزىل نۇرغا چۈمدى.
كۈڭلەرنى ياقىتىۋېتىپ شادلىق آلدى.

ھەممە نەرسە ئىزى ئىدى. سارسىمباي، ئۆزىنىڭ سۈيىلى يورغانىن ئاتلاپ،

— كەيرىم ئەكە يول باشلا، ديدى.

قارت: ياساغان ئىيىم، ئۆزىگە تابىشلىق دىيىپ آتن قوزغاتتى. آلدان زور فورمانلار،

ئىككى تەڭرىمەچلى آربالار، آندان سوڭ آرقالارنى يۈك بەيلەنگەن تۈيەلەر، ترانتاسلار،

بايبيچە آتلانغان آق دولبەر، زور كەروان كېك بىر بىر آرتلى تىزىپ تار يول بىلەن تۇن ياعنا تابا يۈنەلدەلەر.

بۇلار بىلەن بىرگە قۇي، سىيىر كۆتۈلەر، قۇلۇنلى ساوم يىيەلەر قوزغالدى. كۆتۈچىلەر ھەممەسىدە آت ئۈستىدەلەر ئىدى.

آناسى بىلەن يىك كۆپ تالاشقاندىن سۇڭىغا، كىچە قايتا تىزىپ بارغان آلا آيغىنى مۇڭىغا قارلاپ سۇلو، ئۆز يورعاسىن آتلانغان آرسلانباي، چەچلى يىگىت آيىلا، تاغى بىر نىچە قىز، آتلارنى اويناتا بىرىپ، باشدا بۇ كۆتۈچىلەرگە ياردەم قىلىپ شاياردىلار. گويدە، ئەلى يۇقىسىندان آچىلىپ جىتمەگەن ماللارنى قوشىدىلار... بۇلار يولغا تۇشۇپ، قايا پاراچاقنى يىك ياخشى بىلگەندە سابرغا آتلاپ كىتكەچ، زور كەرواننىڭ ئەلى بىر ياعىنا، ئەلى ئىككىنچى ياعىنا چىقىپ، تۈپە ئۈستىدە بارغان بايبيچەگە، باشقا لارغا كۆلىكى سۆزلىرى ئىيتىپ، كۆچىپ بارغان جەمەتتە بىر اوين - شادلىق ياساپ يۈرىلەر ئىدى. لاكىن كۈن بويىنچا بۇ كەروان اوكايىنا آتلاپ بارۇپ بەشلەرنىڭ ئىچىلەرنى بۇشۇردى. باشقا لار كېك آيىلا تۇچۇن دە ياڭا جەيلەوگە كۆچىپ بارۇ بىر بەيرەم ئىدى. بۇتەن ۋاقتلاردا كۈن - تۇن توقناۋسىز ئىشە بولغانغا، اول ئۆزىنىڭ يەش كۆڭل، يەشلىك غەيرەتن، يۈرەگىدەگى بولغان يەش شاينىلغىن بۇندى كۈنلەردە آيروچا كىيىك جەيە ئىدى.

ئوڭ ياقدا تىگىز دالا ئورتاسىدا زور كىيىپەنلەر كېك تىزىلىپ تۇرغان تىرمەلەر ئىككى ئىككى كۆزىنە چالغىدى. آستىداغى تۈرى آتنى، آياق بىلەن تارتىپ، جىلدردى دە قارلاپ سۇلونى قۇوب جىتىپ:

— آنا ئۇيلىرىنى كۆرەسەنمى؟ شۇندا بارب قىز تاتىساق بولماسى؟ دىدى. آرسلانباي بۇڭا: — آيدىل بولساڭدا، باشى ياخشى ئىشلى، كىتىدك!! دىيىپ كۆلۈپ آنىڭ سۆزى قۇۋەتلەدى. قىز ئەكەسىنە: بىر آنا تۇرغان جەيلەوگە بارا بىر، دىدى دە، آتن تارتىپ چابا قويدى. باشقا لار دالادا چاڭ قۇبتار، شۇل آق ئۇيلىەرگە آلا آيغىر آرتىدىن كىتىدىلەر.

XXXVI

ئۇيلىەرگە كىيىپ جىتەر آلداندا چەچلى يىگىت قارلىماچىنىڭ آيتىنا ياقلاشدى: — بىلەسەنمى، بۇ - دىرويسالنىڭ جەيلەۋى، غۇي... سىنىڭ دوستىڭ چولپاننىڭ كىيىن بولغان يۇرتى شۇل، دىدى - سۇلو غەجەپسىن يىگىتكە قارادى: — نى سۇيلىسەن؟ آلا دىگەن كۆل بويىدا ئىمەسى؟

آرسلان سوزگە قوشلدى: دېڭىز كۈل بويى — ھەزىنە يېرى بولب قالغان...
دىرويسال ئەكەمەن شول يامان جەيلەۋدە قاڭغىب يۈرى دېدى.
ھەممەسى ئاتلارنى قامچىلى يېرىپ، اولغا چابى جىتدىلەر.
بىر كۈتۈت، ئالار آرتىدىن ھوجا ئۆزى قارشى آلدى. بىر ەدەتدەن تاش
جۈۋان، سېمىز بىر قازاق قارتى ئىدى:

— يول بولسۇن، بالالار، دېدى،
آرسلانباي، سەلەم بېردى:
— سارسىمباي آلتىن كۈلدەن قىز قۇمغا كۈچىپ بارا... بوز باشلار ئېرىكمە
قويى، ئاتلارمىزنى سىزگە بۇردىلار، دېدى.
قارت، چاق قوزغالب،

— ھوش كىلىسىز، بالالار، جەيلەۋمىز يامان بولسا، قىزنىڭ مول چاغى، توقنىڭ
سېمىز چاغى... دىيىپ ئۆيگە چاقىردى.

شۇلار سۆيلىشىپ تېرىمگە كىرىپ بارغاندا، قوتاندا قۇللار بېيىلەۋلى يېشى خاتىن كۆرۈندى.
قولىدا سۇت، تولى چىلەڭگى، باشىدا آق ئورامال. ئۈستى — باشى كىرى، يۈزى سۈيىكىملى
لاكىن يىڭ آرىغان، بىرچىلغان ئىدى. يىراقىدىن ئوق يىلمايىپ كىلدى، لাকىن آڭار
ئىلتىفات قىلىپاسىدىن، ھەممەسى كىيىپ ئۆيگە آياق سالغاندا كىلىنچە كىڭ مۇلايىم ياعىلى
تاۋشى قارلغاچنى توقتاتتى:

— قاراعم سۇلو، سىن دوستىڭ چولپاننى تانىماس بولدىڭى؟
قىز ئەيلەنەپ قارادى، باسقان يېرىدە ھايىران بولب قاتىپ قالدى: ئانڭ قارشىسىدا
ئۆزىنىڭ ھەيۋەتى، يىڭ كۆپ يەشلىك ئوينىلارنى بىرگە ئۆتكۈزگەن، آرسىلانباي بىلەن
تويىدا ھەم دالدا آت ئۈستىدە ئۇچىراۋدا بىرگە بولغان ئىكەن چولپان ئىدى.
ماتۇر، ئۆتكىن، آغۇتلى، شايان دوستى ھەزر قۇلباشلارنى سالغان، يۈزى قاراسارى
بولب كىيىكەن، كۆزلىرى نورسىز، ئۆزى دەرتسىز جاي بىر قازاق خاتىنى بولب
ئەۋرىلگەن ئىدى.

ئېڭى دوست، نى ئەيتىرگە بىلمەسەن، قول يېرىشىپ، يىللەرنىڭ ئاشىدىلار.

قارلغاچ سۇلو ھامان تىنچلانا كەلى ئىدى:

— چولپان سەۋلەم جانم!! سىڭا نى بولدى؟ ئاقسەلىڭ بارمى؟ دىيىپ كۆزلىرىنى
قارادى. كىلىنچەك، ئورامالىنىڭ ئۇچىغا كۆز يەش سۇرتتى:

— كىلىن كۈنى — ئىككى كۈنى دېگەننى ئىشتەكنىڭ باردى، آق تاڭدىن تۇراسىن،
قارلغاچ تۇن كىلىگەچ، آرىپ، ئىككى بولب ياتاسىن، ئۆتۈپ بىر آياق قىز ئىچەرگە
آمال يوق... شۇلار بولسا، دوستىڭ ئىكەن چولپاندىن نى قالسىن!! دېدى...

بولار بىللەرنىڭدىن آشقان ھەلدە چىتسكەرەك كېتىدىلەر. كېلىنچەك ئۆز يازمىنىڭدىن زارلاندى:

— ئېتىكىنىم قۇللىق، كورگەنم حورلىق!!... قاينانام جالانداي يامان بىر كىمپەر، قارام، سىڭا سوزم شول— قىز چاغى ئالتىن چاغى، بونىڭ قەدرىن بىل، كېلىن بولغاچ، اول زامانلارنى توشىدە دە كورمىسىڭ، يۇرتنىڭ بۇتۇن قارا پىچىراق اور ھىزمەتى سىنىڭ ئۈستىڭە قالا ئېكەن!!... دېدى. ئېكى دوست ئۇزاق سىرلەشەلەر.

قارلغاچ تۈزمەدى،

— ئوت ئىچىدە قالدىم، عوى، مېن دە ئېرىكە تايىم!! دېيى ئۆزىنىڭ فاجىئەسىنى سۆيلىەپ بېرىدى.

— ئانام رەنجى، قالتايعا بارماساڭ، تلىمنى آلماساڭ، سىڭا ئېنىرگەن آق سۈتمىنى بەھىللەمەم، دى— ئانام نايىمانلار بىلەن تالاش قىلىپ يۇرى... يەش يارمدا چاھمدا قارا آيىرلارنىڭ، بەيى— باشلىغى سارىيائىنىڭ ئىسىنىنە ئەيتىرلگەنمىنى بىلەسڭ، عوى... قالمىق ئۇچۇن يۇز قارا، يېش يۇز سوم آقچا، ئېكى ساندىق آسلى زات آلب قويغانلار... آي يارمىدان نوى قىلىپ، مېنى ئۇزاتىغا تىلىلەر... مەگەر كۈڭلەم ياتى، قالتىغى دېگەن يامان، دوڭغىز كېك آستىغا قاراۋچان يىگىنى كورگەنسۇڭ... بويى بەلەكەي، بۇرۇنى تۇمشۇق... تەندەن يامان ئېسى كىلە... سوزى يوق، آقلى، غەيرەتى يوق... نېچك ئېتىب آنى قۇچامما آلىيم!!... دورت كۈن ئلك كېلىپ ئېدى، آيىلا جىڭگەم آرتىندان ھەبەر ئېتىكەن... نى دېيىم؟ ئېتىكەنم شول،

— مېنىم آڭا قابۇلم يوق، دېدىم... ياھشى آزادان نوغان، اول يامان سۇلو بىلەن بىزنىڭ قارا آيىر ئۇرۇغى سۆيلىشە بىلر... دېي كېتە بېرىگەن!!... بوندى فاجىئەنى ئۆز باشىدىن ئۆتكەن گەن چولپان، قوناعىنىڭ ھەل نۇتەن رەۋشە يۈرەگىدەن كېچىردى:

— آي قۇلىچاغىم، سېندە شول مېنىم كۈنمە قالغانسۇڭ ئېكەن! دېدى.

قارلغاچ، بو سوزلارنى آڭلاماسدان ئوق، دەۋام ئېتىدى:

— ئەكەم، قورقۇپ قالغان بولسا كېرەك. قىزمنى باشقاغا بېرىسەم، قارا آيىرلار بىلەن تالاش چىعار، ئېكى يۇرت بۇزىلر، نايىمانلارغا قارشى كۈرەشە مېندەن كېتەرلەر، مېن جىڭلەرمەن، دېي ئويلاسا كېرەك!.

چولپان تاغى بولدى:

— جىڭلەسە، جىڭلە بېرىسە!! سايلاغان يىگىنىڭ تەۋر، ئۆزىنى قالتايعا ئەرەم قىلما!!... بىر كېتىكچى، قايتىپ بولمى، ئېكى كوزم!!... دېدى.

ئەندەن بىر ھاتىن چىچە، قارلغاچقا دەشدى:

— ئېرىكە سۇلووم، آرب كېلىگەنسۇڭ، عوى، بىرەر آياق قىز ئېچسە ئېچى!

قوناق قىز ئويىگە كىردى. چولپان آڭا؛
— قازان آسقانمىن، ئېتىم پىشەم دىيىپ قايناب ياتىر، سوزم دە بىتمەدى، توقتىنى
آشامىچا سىزنى يېغىمىم، دىيىپ ئېيتىپ قالدى.
آرسلاڭباي آولۇڭ بايى — آقساقالى دىيىرىسىال قارت بىلەن ئوزىنىڭ قايلاردا بولۇۋى
نىچىك قايتىۋى تۈرۈندا سۇيىلەشدى، كىچىككى جىنازانى خىكىيە قىلدى:
— نايمان كۈلى قۇرسا كىرەك... ياڭا سايلاۋلاردا ئېلىنىڭ كۈبى سارسىمباي
ئەكەنى «بولس» قىلانز، دىيىپ يۇرىلەر، بايتۈرەنك ئورنىن ياقوب آلا آلماس، بولسلىق
سارمانلار پارتىيەسىنا كوچەر كېك كۈرنە دىدى. حوجا بو تالاشلاردان چىتىدە
تۇرغان آدەم ئىدى. آرتق قىزىقىنىمىدى. جەيىلەۋنك ناچارلىقدان زارلانىپ كىتىدى...
آيىلا بايىنىڭ توقالى بىلەن، چىچىلى يىگىت بوز بالالار بىلەن ئەڭگەمەلەشەپ يۇردى،
بەختىسىز كىلىنچىك، قوناق دوستى سۇلو قىزدان آيرىلماي...
كىتەرگە تەسەللەردە، ئېتى پىشەپ، نق سىلامىچا يېغىمەدىلەر.

XXXVII

بولار ئىسەنلەشەپ، دەۋلەتلىك مۇل بولسۇننى ئېيتىپ، آتقا مىنگەندە تۇش آۋعان،
كۈننىڭ قىزىلغى باسلا باشلاغان ئىدى ئىنىدى.
— كوچ ياڭا جەيىلەۋگە توقتالغانچى، بارب جىتىكر دىيىپ، آنالارنى قامچىلاپ
كىك دالادا ئۇيىنىش قاتى جىلدردىلەر.
لاكىن ھامان دا ئۇلىگرە آلمادىلار.
آلدان كىتكەن آلا آيىرنىڭ تۇياقلارى قىزىل قۇم جەيىلەۋىنە باسقۇن ۋاقتىدە، كوچ-
كەروان آز سولى، كىچىككە، لاکىن ماتور قىزىل قۇملى كۈلنىڭ قىيىلا ياعىنا بارب
توقتالغان ئىدى ئىنىدى.
قارلەچ، بۈنى كۈرگەچ، آلغاراق يانەپ، آياقلارنى قىمىلداندى، تىرگەننى تارتىدى، قامچىنى
قوزغاتا يېردى دە، كەرواننى ئېيىلەنەپ، ئەلى ياڭا تۈيەدەن تۈشكەن آناسى يانىنا كىلدى،
آندىان تۇشەر — تۇشەمس:
— چىچىم بىز، دىيىرىسىال جەيىلەۋىندە ئېتى جىدىك، قىمىز ئىچىك... مىن ئېرىكە
قىز چولپاننى، كۈردىم... دىيىپ شادلانەپ، غەجەپسىنەپ، سۇيىلەپ آلدى...
اول آرادا تىگىلەردە كىلىپ جىتىدىلەر — ياڭا جەيىلەۋ ھەيىرلى بولسۇننى ئېيتىپ
ئىشكە تۇتۇندىلار.

ئۇلەرنى قۇرودا باش رول باينىڭ يەش حاتۇنىدا — توقالدا ئىدى. باشقا خاتىنلار —
دىوانا قارچىق، يالچى قالامپىر، آيىاللار آڭا بولشۇق قىللار، قارلەچ سۇلۇ يارم شايارب
يارم ئىشلەش شولار تىرەسىندە قايناشا ئىدى. قالن بىلەكلى، تازا يالچى جۇلقىباي بولارغا
ئېرلەر كۇچى كىرەك بوللاچاق ئورنلاردا، آوررات نەرسەلەرنى كوتەرۈككە ئىشلەردە
ياردەمچى ئىدى. توقال، غەدەت بويىنچا ئۆزىنىڭ ئىرىملەرن قىلدىدا، جۇلقىبايغا قاراپ:
— چاڭراقنى مەنە شول يىرگە كىتەرب قولى، دىدى.

يىگىت قارامادان ياسالاب، ئەيلەنە تىرەسىنە ئوتە تىشكەلەر تىزلىگەن، قوشاۋ رەۋىشىدە
توگەرەك بىر نەرسەنى خاتىن كۆرسەتكەن ئورنىغا كىتەرب سالدى. — بو ئۇنىڭ ئورتاسى
بوللاچاق يىر ئىدى. باشقاروچى خاتىن شول ئورتادان كۆز بىلەن چامالادىدە كىرەگە
تەرب ئوتتۇرا باشلادى. بونىڭ ھەر بىرى قانات دىيىپ آتالا ھەر قانات، ئۇچ بارماق قانلىقى
بويىۋولى جەينىكىرەك تايىقلاردان بىر بىرىنە آرقىلاراق تىزىلىپ، ياسالغان، ئىنى ئىككى
بىيىكلىكى ئۇچ — دورت آرشىن چاماسىدا بىر تۇتاش چىتەر ئىدى. توقال بىرەنچى
قاناتنى يىرگە ئىيىلەپ ئوتتۇرىدە، قالامپىردان ئىككىنچىسىن كىتەرتىدى، خىزمەتچى خاتىن
تۇتۇپ تۇردى، ئۆزى ئۆيىرەنگەن قول بىلەن تىز — تىز ئىككى قاناتنى ئىچكە، لاکىن ئىككى
جىلەر بىلەن بەيىلەپ بىر كىردى. ئۇچىنچى دورىنچى قاناتلارنى شولاي بىر بىرىنى تۇتاشتۇرۇپ
بەيىلى باردى، بولار تورى سىزىق بىلەن بىر بويىغا توڭل، بەلكى توگەرەككە تىزىلەر
ئىدى. شولاي ئىيىلەندۇرۇپ، قاناتلارنى بىر بىرىنە تەرب بەيىلەپ چىققاچ، بىرىنچى بىلەن ئونىنچى بىر بىرىنى ئوراپ
كىلىپ تۇتاشا يازدىلار. — تىك آرشىن يارم كىيىلگەندە آچىق ئورن قالدى. بو تىشكە ئۇچىن
ئىدى. ئىككى تابلەرقنى يىرگە ئىيىلەپ قويدىلار، تايانچلارنى ئىككى ياقىدان قاناتلارغا
باۋ بىلەن نىغدىلار. نىچكە تاقىتادان ياسالغان سىزىق، قىزىقلىق — يەشلىق بويىۋولى ئىشك، جىڭىل
رەھەت رەۋىشىدە ئىككى ياققا آچىلا تۇرغان بولدى.

بونىڭ بىلەن ئۇنىڭ دىۋارلىرى تەمام بولدى. — اول ھەزرىچلەرنى قىزىق آلاچىق كىك بىر تۇس
آلدى. ئىككى ئۇچۇن كىرەكەلەرنىڭ يوعارى ياقىدىن قولى — ياسوۋى كىيىلگەندە جىب
بىلەن ئوراپ، بونىڭ ئۇچلارنى ئىشكە تايانچلارنى كىتەرب باغلايدىلار.

دىۋانا قارچىق كەيىلەن ئۆك قويدى. ئىشكىنى آچىپ كىردىدە:

— قولنىڭ جىڭىل ئىشلى، چىراغ، دىيىپ خاتىنىنى ماقىتادى.

ھەزرىتى ئۇنىڭ تۈبەسى — توگەرەك «قىيىن» مىندەسى بار ئىدى.

ھەممەسى ئىچكە كىردىلەر. يالچى، سەنەك كىك آيىرولى ئۇزۇن آغاچ آلدىدا ئىككىدەن
ئۆك ئورتادا قالدۇرغان توگەرەك چاڭراقنى ئىككى ساۋىن بىيىكلىكى يوعارى كوتەردى.
خاتىنلار دورت ياقىدىن آنىڭ كۆلەرىچىلەرن تۇتۇپ، كىرەكەنىڭ يوعارى باشىغا
نىغدىلار. لاکىن بوغىنا آز ئىدى ئەلى: ئۇنىڭ تۈبەسى توگەرەككە رەۋىشىدە بولسىن

ئۈچىن، بىر ئاز بۇ كۈرەيتىپ ياسالغان، ئۈچ بارماق قالىنلىقى آغاچلارنىڭ - ئوقلارنىڭ يوعارى باشلارنى چاڭراقنىڭ تىشكەلەرىدە تەڭدىلەر، تۈپىن باشلارنى كىرەگەنىڭ يوعارى ياغىنا بىر كىردىلەر.

بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ باشى ئىشلەنگەن بولدى - ئىك يوعارىدا كىيىلگى بىر آرشىن يارم چاماسىدا آچقىق قالدى، بوسى تۇتۇنلىك بولاچاق، ھاۋا، ياقى كىرگە، تۇتۇن چىعارغا خىزمەت قىلاچاق.

جۇلقىناي آرىدان، چىتەلەرى تىگىلگەن، ئۇچلارنى جىلەر بەيلەنگەن دورت كىيىز كىتىردى. ھاتىلار، توقالنىڭ كۈرسە توۋىچە، بۇ كىيىزلەرنى كىرەگەنىڭ تىش ياغىندا قاپلادىلار، يوعارى ياقىدا كىرەگە بىلەن ئوقلارغا نەتەب بەيلەدىلەر. آندان سوڭ، ئۇچلارنى نەچكە قىل آرقانلار بەيلەنگەن زور ئىككى كىيىز كىتىر، بايىقى آغاچ بىلەن كۈتەرب، تۈپەگە يابدىلار. آرقانلارنىڭ ئۇچلارنى، تىرەمەنىڭ دىۋارنىدا كىيىزلەرنى قىسب، ئوراپ بەيلەدىلەر.

ئۈچ پۇچماغىنىدا ئۇزۇن جىلەر تاعلىغان بىر كىيىز بار ئىدى، يىگىت بونى كۈتەرب، ئۇنىڭ تۈپەسىدە كىيىز - تۇتۇنلىككە قاپلادى. ھاتىلار آرقانلاردان تارتىپ، بونى ئىيىلەپ يابدىلار.

زور كىيىز كىيىپ رەۋىشە ئىشلەپ، شۇنىڭ بىلەن كىيىز ئۇي تەمام بولدى. كىيىزلەرنىڭ تىگىز يايىلوون، كىرەگە، چاڭراقلارنىڭ تورى - تۇتاش اوتروون قارار ئۈچۈن ئىچكە كىردىلەر - ئۇي قاپقارنى ئىدى. آيىلا چىچى، جىيىك قولىدا، آرقانلارنى بىر تارتىدى، تۈپەسىدە كىيىز بىر ياقىغا كىتىدى، ئۇنىڭ تۇتۇنلىكى آچىلىپ، ياقىلىق تۇلدى. ھەممەسى دە تىرەمنى ياخشى تاپدىلار: كىرەگەلەر ئىك بىر تىگىلگەن، چاڭراق دۇرست ئوتۇرلغان، ئىشك تىگىز قويغان، كىيىزلەر بىر بىر قاپلاپ، بىر بىر تۇتاش، جىل ياكى يۇرۇرگە جاي قاندىرلەغانلار ئىدى. قارچىق تاغى ماقتاب آلدى.

ئىندى ئۇنىڭ ئۈچ تۈزىسى، ئەيىرلەرنى كىرتىپ ئورنىلى ئورنىغا قويىسى ئىدى چەچلى يىگىنى چاقىرپ آلدىلار. بايىچە ئۇزى دە كىلىپ جىتىدى. ساناب ئۇزۇپ ئەمىرلەر بىردى. ئىككى ئىر آرىدان بوشاتقان ئەيىرلەرنى ئۇيگە تاشى - ئۇنىڭ ئۈچ رەتلى باشلادىلار. ئىندى - يەشلى چىرەم ئىدى. ئىك ئورتاسىن قىرپ، ئۇچاق - ئوتباشى ئورنى ياسالدى. آندان قالغان يىرگە ئىك قارشى چىتە، ئىك ئۇستىنى قارا تۇزغان كىيىز تۈشەدىلەر. آندان سوڭ يەشلى - سارىلى بويالغان، كويىسى قالايسى زور ساندۇقلارنى بىرەم - بىرەم كىرتىلەر. ئۇنىڭ ئىك تۈرۈندە آرشىن يارم چاقىلى آچقىق قاندىرلار، بۇ - يۇرتنىڭ ھوجاسى، ياكى قەدىرلى قوناق ئورنى بولاچاق. بۇنىڭ ئىككى ياغىندا ئىككىشەر قات ساندۇقلارنى تىردىلەر. آلا ئۇستىنى بۇ كىلەپ ئىككىشەر، آتلاسى، يەشلى

يورغانلار، قات — قات بولب ئۇيۇلدى. تۇن ياعنا قاراعان ئىشكەن كىرگەچ ئوڭ قولدا تورگە ياقن، ساندقلارغا ترەب بابىيچەنك، ئوزى ئۇچۇن ياتاق قويلىدى، آندان توبەنرەك يارم ئىشكاف — يارم ئۇستەل كىك نەرسە ئورنلاشدى. بوندا چدى شىكەر، قەدرلى ساوتلار تۇراچاق، ئىشكەنك سول ياعندا، تورگە ياقن، ساندقلارغا بىر، ئىككىچى ياتاقنى يىرلەشدردىلەر. ئىدەنگە تاعى بىر قاتاق كىيىز، آنك ئۇستىنە پالاس جەيلىدى، توردەگى قەدرلى ئورنغا ئۇزۇن قىزىلت جۇنلى قوى تىرسى توشەلدى.

بو تىرمە — يۇرتنك آق ئۇي سانلا، بابىيچەنك دائىمى تۇرووى شوندا بولا ئىدى. خاتىلار بونك ئىش بىرگەچ، ئىككىچى تىرمەنى قۇرغا كىتىدىلەر.

بو — ئىككىسىندەن دورت — بىش ساژىن ئوڭداراق بولرغا تىشىلى ئىدى. آنك ھەممە نەرسەسى شول آق ئۇيىنكى كىك، نىك ئوزى زورراق، كىيىزى ئىسكەرە تۇشكەن ئىدى. بو ئۇيىك ئىچىندەگى ئىيىرلەردە تىگىدەگىگە قاراعاندا سادە ئىدى. بوندا ساندقلار، يورغانلار، ياتاقلاردان باشقا، ئىشكەن كىرگەچ ئوڭ ياقدا زور سابانى ئورنلاشدردىلەر. بىرىچە تورساقنى آسب قويدىلار. قاتاق، ئەيرەن، ئىمچىك، كۇچە بىلەن تۇرلى تۇرلى ساوتلار، زور زور قازانلار شوندا ئورن آلدى. قازىقلاردا شوڭا ئورنلاشدى.

ئۆلكەن ئۆي دىب آتالغان بو تىرمەدە توقال دائىمى يۇقىلى، آش سو، قىز مەجلىسلەرى شوندا بولا. باي ئوزى تۇنلەرن نەبەتلىب، بىرسن بابىيچە ياندا آق ئۆيدە، بىرسن مەنە شول ئۆلكەن ئۆيدە توقال ياندا ئوتكەرگە تىشىلى ئىدى.

بولارنى تەماملالاچ، ئىندى آزاققى تىرمە — كىچىكە قارا ئۆي بار ئىدى. بونك ئىش جىكل بولدى. ئەيىرى دە آز، كۈبەگى قامت — ئىبروى، ئۆيۇم — ئۆيۇم كىيىلەر بىلەن تۆيەدەن، قويدان قىلغان جۇنلار، آتلاردان آلتان تۆيۇن — تۆيۇن قلار ئىدى، بوسى يالچىلار ئۇچۇن ئىدى.

باينك آياللارى بىلەن بىرگە فەقىر عائىلەلەردە ئۆزلەرىنك قارا سو ئىسكى كىيىز ئۆيلەرن تۇرغىزب ئۆلگۈردىلەر، شول بىر تىرمەگە بىرىچە ساندق، يورغان، قازان، قامت، ئىيەردەن آرتماغان ئىيىرلەرن كىتب بىتىدىلەر.

كىلىب توقتالغاندان ئىككى سەھەت ياقن ۋاقت ئوتتەدى، بو يىل مال — آدەم آياغى باسماغان يەشل چىرەمدە آول ئۆزىنك ئۆيلەرن تەمام قۇرۇب ئورنلاش بىدى.

تىرمەلەر آرالارندا دورتەر بىشەر ساژىن يىر قالدرب تىرلەب ئوتىردىلار. بىر بويعا، تورى ئۇزۇن سىزق بوينىچا توگل، بەلىكى دوعا ياكى ياكى توعان آي رەۋىشندە توگەرەك نك يارتسى رەۋىشندە بولب تىرلىلەر، بو يارم ئوگەرەك نك ئورتاسى قوتان

دېب اتالا — بو ئىندى ھەممەگە ئورتاق يۇرت ئىچى (دۈۋر) خىزمەتتىن ئۆتەيەچەك.
بوندا قۇلۇنلار بەيلەنەچەك، كىچ قويلار قوناچاق.
آربالار ئىسە ھەر ئۆيىنىڭ ئارتىدا تۇرالار. كىلگەن قوناقتىن قوناققا ئات، آربا بىلەن
كروۋى غەيب سانالا، اول ئۆيلەرنىڭ ئارتى ياغىدا توقتالارغا تېشىلى. باينىڭ ئىككى
تۈرەنلى تېمىر سابانلارنى، ئورۇ، چابو ماشىنلارنى دا شۇندا تۇراچاق.

XXXVIII

خاتىن قىز ئۆيىنى قۇرۇپ يۇرتىگەندە، سارسىباي ئوزى، ئەلى ياڭا كېلىپ جىتەكەن
ماللار — يېيەلەر، قويلار، سىيىرلار ئارىسىدا ئىدى. كۈتۈچىلەردەن ھايۋانلارنىڭ ھەلەن
سوراشىدى، ئورۇنلارنى قاراپ، كەرىم قارىغا كۆرسەتەرگە داۋالارغا قوشىدى.
باشقالار ئۆيىنىڭ كۆلىكى بىلەن، ئاشىچىلىق بىلەن ئۆيلەر ياساغاندا، ئارىلانباي ھەم
ئاقساقال بىرچىتەدەك، يەشل چىيەرەگە كىيىن توشىپ، مەندەر سالىپ، قىزى ئاتا يېرىپ،
ئەگەگە مەقسەتلىرىلار. يىگىت ئۆتكەن كۈن باشلاپدا تۈزە ئالماق ئىشنى تۈزە قارىت بىلەن
ئۇزاق سۆيلىشىدى. لېكىن بىر ئىكەن ياقىدا كېلىدەي،

— ئاقلىڭ بار، ئويلارغا چاماك بار، نىچىك ئېتىپ، شۇندى بىر ياراماقان ئىشنى
باشقا كىرەتەك، سىن بالام، دېي قاتى سۆزلەر بىلەن ئۇزاق شىتەلەيدى.

ئاق ئۆيىنى قورچاق كېك جىيىشىدە، ياتاقلارغا يېغەك يورغانلارنى جەيدىپ، چىگۈلى
مەندەرلەرنى قاپرىتىپ تىزىپ، كىيىملەرنى كىيەرەگە ئېلىپ، قارىلماچ سۇلو شاد ئاقچ
يۈز بىلەن تىزىمەگە كىرەرگە چاقىرو ئۇچۇن كىلگەندە شىتەننىڭ ئىككى قاتى مېنىۋىلەرنى ئىدى.
قىز، يىگىت بىلەن قارىتنىڭ يۈزلەرنى كۆرگەچ، قورقا قالدى.

باباننىڭ قاشلارنى سالىغان، ياق، جىيىرچىلىق يېتى ئاچۇدان قارلىپ كۆيگەن،
ئارىلانباي ئىسە، نىندى بىر كىيىن ئۆي بىلەن شىلەرنى قىيىپ، زەھەرلەپ تۇرغان كېك
ھەلەدە ئىدى. سۇلو قاۋشادان سۆزلەرنى ئۇنۇتا يازدى:

— بىر ئىكەن، ئۆي قۇرۇلدى، چىچەم سىزنى ئاق تىزىمەگە چاقىرا، دېي نىڭ بىلەلدى. قىردان
مال ياندىن قايتىپ كىلگەن ئاتاسىنا — سارسىبايغا قارشى يۈگەردى.

لېكىن بارى جىتە ئالماي — كورشى جەيلەۋدەن ئىككى ئۆي بىلەن بىر كىيىننىڭ
جەيدەۋلەپ كىلۋى ئىشنى توقتاتىدى.

ئادەت بويىچە، ياڭا كۆچىپ كىلگەنلەرگە، كورشى ئۆي بىلەن قىز بىلەن
سەلەم يېيەرە. بو ئادەملەر كۆلنىڭ ئىككىنچى باشىدا ئۆتەرغان ئولتۇرلار، قوللارنى زور
تاباق تولى بىشكەن ئىشنى ئىدى. ياڭا جەيلەۋنى قۇتلايدىلار، مال جانغا ئامانلىق، — كۆنگە
سالىق تەلەيدىلەر.

اول آرادا سارسىماي دا قايتىپ جيتىدى. ھەممەسى بىرگە ئورتاداعى ئۆلكەن ئۆيگە كىرىپ، ئېتىكىگە، قىزغا ئوتىدىلار.

بو ۋاقىت قۇياش بايىپ كىلە ئىدى ئىنىدى.

ياشا جەيلەۋدە ئىلگىرى عادى كۈندەك تۇرمۇش باشلاندى. بىرىم ئەكەنى، سىزنى قوناق ئىتە ئالماق دىيىپ، ئوتىپ، قونارغا قالدردىلار. يېتىككە ۋاقىت ئىدى ئىنىدى، رەھمەت ئەيتىدى، مال جانغا ئامانلىق تەلەدى دە، آتينا مىنىپ، يامان چول جەيلەۋىنە قايتىپ كىتىدى.

كۆرىشەر ئالدىدىن، آقساقال ئانك ئۆزىنەگە:

آقلىغا ئوتتۇر چاغىنى جىتىكەن، بالالىق قىلما! دىيىپ قاتى كىسىپ ئەيتىدى. قارلەچ سۇلو، بىك زور قىيولۇق آرقاسىدا بىر ئىككى مىنىۋىت آۋلاق زامان تاپا آلدى، يېگىت، ئانك يۇزىنە كۆتەرلەپ قارامادى، كىسىكەن، قەھەرلى تاۋىش بىلەن آقتىق سۆزى سۆيلىدى: قارا آيىلار بىلەن بۇزىلىشۇدان، ئىككى آرادا تالاش چىغۇدان قورقالار. آقساقال بىرگە قارشى: بالالىق قىلما دىيىپ مىنگا يامان شىتە ياسادى! يۇرەككە نىق بولسەن، بىرگە قاراڭغى تۇن بىلەن قاناتلى تولپارلاردان باشقا دوست دا، ياردەمچى دە يوق. بىر ئىككى كۈندەن ھەبەرم بولۇپ، ئەزىز تور!! دىدى.

قىز آور، لايىق شۇبھەسىز بىر ئوبدا قالدى:

قالتايغا بارمايماچاق، قاراڭغى كىچىدە ئىيەرلى آتار بىلەن تامىرىڭنىڭ كىلىگەن كۈتەچەك!!

XXXIX

قانلى قىزىلت ئوت ئىچىدە توغان ئىرتەنگى قۇياش دالانىڭ بو توپراغىن پارتىيىا تاشلارنى ئىچىدە قارشى آلدى. ياقوب بىلەن ياكىچى باي جىنازاغا جىيىلغان جەمەتتىنك يوق ئۇچۇن سوز چىعارىپ، قىچقىرىپ تارالولارنى ياخشى آڭلادىلار. ئۆزلەرى بىلەن باراچاق ئۇرۇغنىڭ، پارتىيانىڭ يولباشچىلارنى شول كۈندە ئۆك جىيىدىلار، كىيىكەش قىلىپ ئىشكە تۇتۇندىلار. كىمگە مال بىررگە، كىمگە بەيلىك، آۋلانىلىق ۋەدە قىلىرغا، دۇشمان آراسىنا نىچىك قۇتقى سالرغا ھەممەسىن ئويلاشيدىلار. آزىمباي قارت، تىگى ۋاقتىداغى گۇناھلى ئوينىدىن قايتىدى، آندىن تۇشمىچە، كىيىرەك آدەملەرنى كۆرۈپ كۈن—تۇن چابا تۇرغان، بىر تەۋلىك ئىچىدە يۇز چاقىرىمى ئوراب قايتىپ، آسىل آرخاماقلارنى ياندىرغان ۋاقتلارنى دا بولدى. سايلاۋ كۈنىدە آرتق شار آلو ئۇچۇن، تۈگەچەك آلتىنىڭ، ئۆلەشىنەچەك آياقلى مالنىڭ، يىيەرلەچەك چاپاننىڭ، توننىڭ خىسايىنا چىك قويلمايدى. بىر نىچە يۇز قارا، يىگىمى ئوتتۇرا مۇك آلتىن چىچا ئىكەن.

بۇنىڭ ئالدىدا ئەلبەتتە توقالماياچاقلار. رۇقىيە بايىچە بۇ تالاشنىڭ ئۈزەگىدە ئىدى.
 اول قاچاندا سارسىمباي يېكەسى ئالتىن چەچكە ئەيتىكەن سوزى ياكى ئادان خەتەرلەدى:
 كىرەكسە مال بېرەيز، كىرەكسە قىز بېرەيز، كىرەكسە يېر آودارابىز. مەگەر،
 مەگەر ئۈز دېگەنمىزنى قىلمايلا!

آرادا يېك قورقنىچ بىر خەل بار ئىدى. ياڭىر باينىڭ قىزى گۇلفانىس جىدى
 يەشىدە چاغدا ئوق ئەيتىدىرلىگەن آدەم ياراتمىچا باشا بىرە بىلەن تامىق قىلپ
 يۈرى ئىدى. بۇ سۇڭى بوز بالا ئۈزىنىڭ سۈيگەن قاراڭغى تۈندە دورت يىگىت
 بىلەن كېلىپ آت ئۈستىدە ئۇرلاپ قاچقان ئىدى. بۇ سەبەبەن ياڭىر باي ئۇرۇسى
 بىلەن كېيە يۇرتى آراسىدا زور تالاش چىعارغا تۇرا، ئەگەر بۇ واقىغا بولا قالسا،
 ئايمانلار بىلەن قارا آيىرلار پارتىيىسىدىن جەبىرلەنگەن قۇدالار ئۇرۇسى كېتەچەك،
 بۇلار سارسىمبايغا قوشىلاچاق، جە ئۈزلەرى بىرپارتىيا بولاچاق، ئىككى چىتدە قاتناشى
 قالاچاق، ھەر تەقدىردە زور زىيان كېلەچەك ئىدى. بۇ قۇدالىق رۇقىيەنىڭ ئۈزىدى،
 ئۈز ئۇستالى بىلەن ياسالغانغا، اول آنت ئېتىپ كۆرەشكە قاتناشدى. آزم ئەكە آرقى
 قىر يىگىتى جىددى، ئېتنىڭ سېمىز آسردى، قىزنى مول قويدى، ھەممەسىنە
 بولەلەر ۋەدە قىلدى. بوز بالالارنىڭ بىر نېچەسى سېلان، ئۈيلەرىنە كېتسەلەردە،
 باشقالار باينىڭ يۇگروكلەرنى مېن، ئۇرلاغان يىگەتنىڭ آولىنا باردىلار. يامان سۈگىنە،
 ئېلىنى مېقىل قىلپ، قىزنى كېزى آلب قايتىدىلار. گۇلفانىسنى ئۇرلاغان ئېل بايلىقىدا
 ئورتا بولغانغا، رۇقىيەنىڭ آرتىدا ئورس تورە تۇرغان ياخشى بىلگەنگە، ياكى ئادان
 سوعىش باشلارغا باتىرلىق قىلا آلمادىلار. بۇ واقىغا تېرە ياققا زور خايرانلىق بېردى،
 يارىلىپ كېتەرگە ئەزىز تۇرغان كېيە ۋە قەبىلەسىنى تاغى نەرقاق بۇلارغا باغلادى:
 ئايمانلار بىلەن شايارغا يارامان كۆرسەتتى.

سارسىمبايلار ئۇچۇن بۇ زور بىر كۈڭلىرىك بولدى.

لاكىن بۇ ئا قاراماسدان آلا تالاشنى كۈچەيتە بېرىدىلەر.

بۇلار ياڭىر باي. ياقوب كېك آق سۈيەك توگىلەر، آلا چاقىلى آلتىن مالدا
 تاراتا آلماسلار، كېرەك ۋاقتىدا ياردەم ئېتەرگە آرنى ئورس تورەدە يوق، شۇلا
 بولسا، بېرىمجان آقساقال جىگەرگە نىق ئىشانا ئىدى. ئايمانلارنى خالىق آق پادىشاھنىڭ
 مۇمۇش ئوتەۋچى دېب قارى، تىشان خۇرمەت كۈسەتسەدە، ئىچىدەن دۇشمانلىق ساقلى،
 ياخشى جەيىلەلەرنىڭ كېتۈپ، قازاق يۇرتى، تار قەبىر كېك ھامان قىلا بارىپا باش
 سەبەب شۇل بايتورە نەسلى دېب ئوبلى، گۇناھسىز يېر آودارلغان، بۇغولانپ قالاڭ
 آباقتىلارنىدا ياتقان قازاقلارنىڭ يازمىنىدا شۇل بايتورەلەرنى شەتلى ئىدى. ئېلىنىڭ

يۇرتنىڭ كۈبچىلىگى شۇلاي قاراعاچ، ئىندى آقلى ئوسال بايتورە مرزانىڭ قالدقلىرىنا قازاق بالاسى تاوش يېرمەس دىب ئىمان كېتەرە ئىدى.

سارسىمباي دا ئۆتكەرگەن تۇندە سوزنىڭ كۈبى شول تورىدا بولدى.
توقناوسىر سىمىز نايمانلارنىڭ يامان قارا تارىخلارنى، ئۆزى آلار بىلەن نېچك كۈرە شلەرن ئۇزاق - ئۇزاق خىكەيە قىلدى.

قارت چىندان دا بو فاجىعالارنىڭ جانلى تارىخى ئىدى.

آنڭ بابالارى كىچى يۈزدە ئەبۇلخەير قول آستىدا يەشەيدىلەر. ئۆزىنىڭ دەرە جەسىنە قاناعاتلانمىچا، ئۇچ يۇرتىڭ ئورتاق ئۆلكەن خانى بولو ئىسەبىندە يۈرىگەن ئەبۇلخەير، قالمقلار بىلەن سوعىشنى باھانا ئېتىپ، آق پادىشاغا قۇيرق بولغى باشلاچاچ يېرم ئەكەننىڭ يىراق باباسى تۇرسۇنباي ئۆلكەن خانغا ئەيتىدى:

- لاچىندان قۇتۇلدىرام دىب، بۇركۇت آوزىنا تاشلارغا تىلىش، ئىسەك ئەبۇلخەير بولساڭدا ئىشلەگەننىڭ خەير ئىمەس، دېدى. قەيىلەسى كۈچلى بولغانغا، خان آڭا آشەب جازا يېرە آلماي. لاكىن ئۆز يولىندان توقتالماي، تەفەككەل كېلىپ پېتىر بوع باغن قايرا باشلاچاچ، نۇرسون تاغى تۈزمەيدى، ئەبۇلخەيرنىڭ قەردەشى بورىباي بىلەن تاتار گىيرالىنىڭ يۈزىنە بىرقامچى ئوردىدا، تولىپارى بىلەن دالاعا قاچىدى شوندىن كىچى يۈزىنى ئۇتۇنلەي تاشلاپ، ئورتا يۈزگە كوچىدى. كەروان باشى مۇستافا دېگەنگە ياللاپ، قىزجار، كۈچەتاو، سىيى، تاشكىنت، ترويسكى آرالارنى كەروان يۇرتىدا. قارتايا باشلاچاچ، شول ياقلاردا، مال آسراپ، بىر ئىلگە قوشىلىپ جەيىلەپ تۇتوب يەشەپ قالدى. تۇرسوننىڭ بالالىرىدا زور باي دا بولمايدىلار، تىچلىقدا تامايدىلار.

يېرىمجان بالاق، يەشلىك چاقلارنى شول ئەكەيەتلەر ئىچىدە ئۆتكەردى. يىگىت بولغاچ، آزما تلىق بىلەن دان چىعاردى. ئىر ئورتاسى چاغدا اول ئۆز ئورغىسى قىرلۇرتلار آرسىنداغا توگىل، باشقا قەيىلەلەر ئىچىدەدە آلمومەت ئىشەندە ئىل آعاسى بولب تانلغان ئىدى ئىندى. سارى آرقاننىڭ خانلىرى بىترلدى. آلار آرتىندان ديوانلىق تۈزىلىپ، آغا سۇلتانلار مەيدانغا چىعارلدى. بارا تۇرغاچ بولاردا يوغالدى، دالا، آولناي لار، بەيىلەر، بولساىلار قولىنا قالدى.

بولار ئىلكى واقتىداى كېك، آلمومەت ئىشەندە زور خىزمەتلەر قىلغانلىقى، جەمەعت قايداسىنا يەشەگەنلىكى ئۇچۇن ئۇرۇغنىڭ، قەيىلەننىڭ ئشانووى بوينىچا دەرەجەگەمەنگەن آقساقاللار توگىل، مەعلوم توپراقدا ئوترىغان خالغىڭ سايلاوى بوينىچاغا قويىلالار ئىدى.

بوسايلولاردا ئىلگە خىزمەت ئىتكەنلىك توگىل، بايلىق، مال توگىل بىرىنچى رولە بولب كېتەيدى.

ئىلكىچىچە، قان — ئۇرۇقلۇق نىگىزى جىمىرلىپ، مەلۇم توپراقنىڭ سايلاۋى مەيدان
آلماچ، بو اورنلارغا، اورس تورەنىڭ ياراتقانلارى، اول تەلگەنلەر ئوتە باشلادى.
يېرىمجان آقساقالنى بىرىچە مەرتەبە بولسۇق، بەيلىك اورنلارنى سايلاغا تەلەپلەر، لاکىن
اول ياقن بارمادى، قازاق تورەلەرنىڭ كۆكرەگىدەگى دەرەجە مېداللارن جىرەنب سۇيەلدى.
— بولارنى ئت مويىنىنا تاقىنىلار، ئوز مويىنىنى آلار بىلەن پىچراتام، دىب مەقۇل ئېيتىپ كۆلدى.
يېرىم ئەكە شولاي يۇرگەندە بۇرۇنقى خانلارنىڭ، آغا سۇلتانلارنىڭ بالالارى زاماننىڭ
بارش سىزدىلەر، كۇچنىڭ قايدالغن ئورب، بۇتۇنلدى ئېكىنچى يول تۇتدىلار. نايمانلارنىڭ
بىرەۋى بو توپراقدا ئوزى ترشې، مال توگې بولس بولدى. ياقنلارن اولناى،
يېى قىلدى، ئېلىنىڭ — يۇرتنىڭ ئشى بولارغا كوچدى. اق پادىشانىڭ آدەملەرى بولارنى
ئوز ئېيتىپ قاپول ئېتىدى.

يېرىمجان، آقساقال تاغى ياڭا دۇشمان آلدىندا قالدى.
بوڭارچا تىك قەھەرلەپ يۇرسەدە، بايتۇرە ئۆلگەچ، اول ئېتىدى، ئوزىنىڭ قارتلىغىنا،
سوقرىلىغىنا قاراماسدان، اق ساقالن كوتەرب تالاش مەيدانىنا چقىدى.

ئوزى دەرەجە ئىزلىمى، آلاۋمەتنىڭ فايداسىن كوزەتر دىب؛ سارسىمباينى بايتۇرە
اورنىنا بولس ياساب ئۆتكەلەرگە تلى، بوسى بارب چقسا، يامان اولنايلارنى، رېشۋەت
بوينچا ئش يۇرتىكىن يىلەرنى آندان سۇڭ بىرېر تۇشۇرگە، اورنلارنا جونلى اق
كوڭل آدەملەر قويارغا اوپلى ئېدى. آرسلاىباينىڭ قارلماچقا قول سوزوۋى قارا
آيەرلار بىلەن دۇشمانلىق تودراچاغىن ياخشى بىلگەنگە، يىگىنى شىلتەلەۋى شول ياقدان ئېدى.
سارسىمباى ئۇچۇن بو بىك زور تىرەك ئېدى.

آرسلاىبايدان سۇڭ، تۇن بوينا سۇيەشېب قوندىلار. قارت، تەلسەدە، ئىرتە بىلەن
تاغى جىيەرمەدى، — قۇدالارمدا كىلە، سىزنىڭ بىلەن بىرگە كېكەش ئېتمەسەك، خەلەر
يامان دىدى.

لاكىن قوناقلاردا قوناقلىق ئۇچۇن كىلەمىلەر ئېدى. آلار يانىنا تاناۋعادان ئېلىنىڭ
بايى ئىرجان، قىزاقورتدان ئەخمەد چاقىرلدى.

بولار — نايماندىن جەبىرلەنگەن، ياخشى جەيىلەۋلەرى آلغان، يوقبار سەبەب ئۇچۇن
زارار كورگەن، بونىڭ ئۇستىنە قۇدالىق ھېچ بولماسا، يىل قۇدالىق كېك جىلەر بىلەن
سامانلارغا باغلانغان قەيىلەلەرنىڭ باشلىقلارى — بايلارى ئېدى.

سارسىمباى بولس بولسا، باشقالارى، بى بولب، اولناى بولب ئوتەرگە تېشىلى ئېدى.
توقتىنىڭ سىمىزلىرى سويىلدى، قىز مول قويىلدى، بايىچە قوناقلارنىڭ قەدرى بىل
بىك سىرەك آشلاردان بولغان قۇرداق، كۇيگەن بۇيرەك كېك سىيلاردان خەزىلەتدى.

ياڭا جەيلەونۇڭ ساف ھاۋاسىدا مايلى ئىت بىلەن قارىنى توتۇپ، قەزنى ئەبدەن ماس بولغانچى ئىچى، ئىلنىڭ ئۈستىگە نەرسى، كۈن بويىچا كېڭەشكە ئۈستىگە رەزىلەر.

XL

آچق آڭلاشلىغان خەل شولاي بولدى.

سارمان، تانابوغا، قىزقۇرت، قارا آيىرلار ئەلبەتتە بو ياقدا بولماق. نايمان، دورىقارا قارشى ياقنىڭ باشىدا تۇرالار ياڭىر باينىڭ قىزى كىرى قايتارماق، قۇدالارى قىچاقلاردا آلارنى ياقلايماق.

بو توپىر ياقدا تاغى تۇرلى قەيىلەلەرنىڭ كىسەكلەرى آيرىم كىچىكەنە آللارى بار. سايلودا ھەممە خالق توڭل، بەلكى آلنايلار، يىللەر، آقساقاللار، بايلارغا قاتناشماق بولسادا، بو تۇرلى ئۇرۇقلارنىڭ كىسەكلەرى، ھەقىرىكەلەرىنى قاراماسدان، اوتىغا ياقىن تاۋىش بىلەن بارماقچىلار.

ئىشنىڭ تۈبى دورى قەيىلەلەرنىڭ آراسىداغى بىرلىكنى ساقلاودا ھەم مەنە شول ئىككى اورتاداعىلارنى ئۆز ياكىڭا اودارودا ئىدى.

نى بىلەن اودارماقچىلار؟

آقساقال تاغى ئۆزىنىڭ ئەيتىدى:

— نايمان بالالارى ئىل قارشىدا قارا يۈز بولۇپ تانلىغانلار...

لاكىن دۇنيانىڭ كۆپ خەللەرنى كىچىرگەن سارسىمباي ئۆز پارتىيىسىنىڭ جىڭگۈى ئۈچۈن بوغىنا جىتەمەن سىزە ئىدى.

اولدا رۇقىيە بىكەننىڭ مەلۇم سوزىن خەتەرلەدى:

كىرەكسە مال بىرەنەر، كىرەكسە قىز بىرەنەر، كىرەكسە، بىر اودارابىر، مەگەر ئۆز دىگەننىمىزنى قىلالا بىر بىرەنەر، ئەگەر بو رەۋىشلى آچق ئەيتىپ بولۇپ ئىدى. اول قارىنىڭ سوزىنى ئىككىلى جاۋاب قايتاردى:

كوڭلىمىز پاك، نىيەتىمىز آق، ياساغان ئىيەم، بىزگە ياردەم قىلسا كىرەك... مەگەر، بەندەن ئۆز تىرشلىغى دا كىرەك ئىيەمى؟ قارى تۈشەن سۆڭ قايتىپ كىتتى.

تاغى ئىت پىشى، قەز ئىچىلدى. ئۇزاق ئەڭگەمە كىتتى. خوجانىڭ قۇداسى بىر چامى بىلەن، سايلودا ئۆز ياكىنا اودار ئۈچۈن كىمگە نەرسە بىرەرگە تىيىشلى بولماقچى. ئىسە بىلەپ قارىدى. ئۆزلەرنەن كىم كۆپ مال توڭە آلون سۇيىلەدى.

ئىك كىمى بۇز قارا، ئون مىڭ سۇملار آقچا كىرەك بولر. بونك يارئىسن سار سىمباي
ئوزى ئوز كىسەندەن چىعارسا، قالغان باشقالار كوتەرر.

حوجانك بوڭا آرتق ئىسى كىتمەدى.

سايلاو واقتىدا توڭلىگەن مالنىڭ، تۈرە بولب آلاچ، ياكادان كىسەگە قايتاچاغى،
اول بايتۈرەلەرنىڭ ھەم باشقالارنىڭ تەجرىبەسى بويىنچا ياخشى بلە ئىدى.

شول پلانلارغا توقتالب، قوناقلار، آنلارن آتلاندىلاردا، يوقبار باھانالار تابى،
تۇرلىسى تۇرلى جەيلەۋگە، تىگى ئورتاداعى قەيىلە كىسەكلەرىنە تارالدىلار. سار سىمباي
آلارنى ئۇزاتقاچ آق ئۆيگە بايىيچە يانينا كىكەشكە كىردى:

قالادا مالنىڭ حاقي كوتەرلىگەن، دىلەر. قارلەچانك تويى جىتب كىلە، آڭا
چەن بولر، ئىلنىڭ ئۆلكەنلەرى بولساق قىلب ئۆتكەنلەرنى، دىلەر. آنك ئۇچۇن بىر
آز مەشەققەت بولمى قالماست... جلقىدان، ئۆگزەن بىر يىگىمى قارنى ساتساق، دىب
ئويلاپ تۇرام؟! آلتىن چەچ بو ئىشلەرنى ئىرنەندەن نىچكەركەك آڭلى ئىدى. ئىكى سوز
ئەيتىرمەدى: بىرسى كۈنىگە قالانك بازار كۈنى... عوى... باراچاق بولساڭ،
جۈلەندىنى جىيەرب، جلقىچى آنانى چاقىرتىق، دىدى.

سار سىمباي ئوتۇرغان يىرنەندەن قىچقۇر، يالچىنى چاقىردىدا كۈتۈگە بارغا قوشدى.
ئوزى آنقا مەن، تاش تۈپە جەيلەۋىنە كىتتى. آندا توى، پارتىيا مەشەققەتلەرى تۇرندا
بىر نىچە آدەم بىلەن سۈيلىشە، ئوتەس، قايرەۋگە قايرە نەرسە تاپشۇرسى ئىدى. بو سىرلى
كىكەشلەردە ئوز يازمىدا ئوينىغا قاتناشقان يۈرەگى بىلەن سىزىنپ يۈرىگەن قارلەچ سۇلو
ئىكەنسى بىلەن آچقان آچق سۈيلىشەرگە تەلب قارادى، لاکىن بىر مەنوت اولاق واقت
تابا آلمايدى. آناسى بىلەن سۈيلىشۈدە مەنە كۈرمى، آلتىن چەچ ياكادان سوز قوزغاتىغا
ئوزىدە تەلمەگەن كىك كۈرىنە، قىزى بىلەن يالغىز قالماسقا تىرشا ئىدى.

يانار تاۋلى توپراقلاردا يەشەگەن آدەملەر، زىلەيلە آلدندان بولا تۇرغان يىر
آستى دولقۇنلار واقتىدا، ئۆزلەرن نىچكە خىس قىلسالار، بو كۈنلەردە قالەچ سۇلو
ئوزى شوڭا ئۇچشاش بىر قورقۇنچ آلدندا كىك كۈرە ئىدى: قايدار، نىلەردىر
ئىشلەن، يەشەن كىكەشلەردە نەرسەگەردە خەزىلەنلەر، نىندىر قارا قورقۇنچ بىر ئەيىر
آقۇر-آقۇر آنك ئۇستىنە تابا كىلە. لاکىن نى بولر؟ قوتىلا آلرۇمى؟ ئەللە شوڭا قوربان قىلنۇمى؟
شول آۋر خەلدە اول بو تۇننى ئۆتكەردى.